

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

Кравцов Данил Олександрович

УДК 341.384:502/504(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

КОМПЕНСАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ,

В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Кравцов Д.О.

Науковий керівник: Немченко К.С., доктор філософії у галузі права

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Компенсація екологічної шкоди, завданої війною, в міжнародному праві – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне Право» - «Державний університет «Київський авіаційний інститут» Міністерства освіти і науки України, Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження є самостійною кваліфікаційною науковою працею, присвяченою комплексному аналізу міжнародно-правових засад та механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною. У роботі розкрито зміст і структуру інституту міжнародної відповідальності держав за воєнні екологічні збитки, досліджено історичні етапи еволюції репараційних механізмів, а також проаналізовано сучасні нормативні, доктринальні та інституційні підходи до кваліфікації та відшкодування шкоди довкіллю, спричиненої збройними конфліктами. Особлива увага приділяється сучасним викликам, зумовленим агресією Російської Федерації проти України, яка вперше в європейській історії продемонструвала застосування екологічного руйнування як системного елемента воєнної стратегії.

У першому розділі «Історико-правовий розвиток механізмів воєнних репарацій та їх трансформація в сучасному міжнародному правопорядку» розглянуто становлення репарацій - від античних форм контрибуцій до післявоєнних моделей ХХ століття. Проаналізовано еволюцію підходів до виплати компенсацій, включно з діяльністю Компенсаційної комісії ООН у зв'язку з агресією Іраку проти Кувейту, що створила перший прецедент системного врахування екологічної шкоди як окремої категорії репарацій. На основі історичного аналізу доведено, що існуючі моделі не є достатніми для реагування на масштаб та характер збитків, завданих Україні.

Другий розділ «Шкода, завдана довкіллю, як окрема категорія компенсацій, що впливають із військової агресії» присвячено теоретико-правовій природі воєнної екологічної шкоди, методам її кваліфікації та оцінки, а також аналізу міжнародного досвіду документування та доказування таких

збитків. На основі практики Міжнародного Суду ООН, Компенсаційної комісії ООН, UNEP, PCA та міжнародних екологічних моніторингових систем показано, що екологічна шкода від війни має комплексний, кумулятивний, транскордонний і довготривалий характер. Детально охарактеризовано специфіку екологічних наслідків агресії РФ проти України, зокрема забруднення водних ресурсів, деградацію ґрунтів, знищення екосистем, масове замінування та техногенні ризики.

Третій розділ «Механізми відшкодування екологічної шкоди, завданої війною» зосереджується на аналізі формування спеціального міжнародного Компенсаційного механізму для України відповідно до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 і A/RES/77/284 та Резолюції ПАРЄ 2482(2023). Окреслено функції та завдання трирівневої системи: Реєстру збитків, Компенсаційної комісії та Компенсаційного фонду. Показано роль міжнародних інституцій - UNEP, PCA, Міжнародного Суду ООН, ЄСПЛ та Світового банку - у забезпеченні оцінки, доказування та фінансування екологічних репарацій. Визначено тенденції у сфері державного імунітету та формування нової практики використання заморожених активів держави-агресора як джерела відшкодування.

Методологічна основа дослідження відзначається комплексністю та міждисциплінарністю. Історико-правовий метод використано для аналізу еволюції репараційних механізмів; порівняльно-правовий — для зіставлення моделей компенсації еко шкоди в різних країнах і міжнародних організаціях; формально-юридичний - для тлумачення норм міжнародного гуманітарного та екологічного права; системно-структурний - для визначення місця екологічних репарацій у системі міжнародної відповідальності; інституційно-функціональний - для оцінки ролі міжнародних інституцій; емпіричний та прогнозно-аналітичний - для узагальнення фактичних даних та формування практичних рекомендацій.

Робота вирізняється значною науковою новизною, оскільки вперше здійснює комплексний аналіз міжнародно-правових засад компенсації воєнної

екологічної шкоди та пропонує концептуальні положення щодо формування нової універсальної моделі екологічних репарацій у сучасному міжнародному праві. Сформульовані висновки стосуються удосконалення принципів репарацій, визначення інституційної системи механізмів відшкодування, уточнення стандартів доказування та розроблення моделей використання заморожених активів держави-агресора.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в науковій, освітній, правозастосовній, правотворчій та зовнішньополітичній діяльності. Запропоновані рекомендації можуть бути використані для розроблення нормативних актів України у сфері документування, оцінки та компенсації екологічної шкоди, у процесі імплементації міжнародних стандартів, а також у діяльності міжнародних органів при формуванні механізмів репарацій та екологічного відновлення.

Узагальнюючи, слід зазначити, що дисертація має значний теоретичний і практичний потенціал. Вона формує наукове підґрунтя для розвитку міжнародної доктрини екологічних репарацій, сприяє формуванню нових механізмів компенсації воєнної еко шкоди та окреслює реалістичні шляхи забезпечення екологічної безпеки й відновлення України у післявоєнний період.

Ключові слова: екологічна шкода; збройний конфлікт; воєнні репарації; компенсація; ООН; міжнародне право; права людини; Рада Європи; екологічна безпека; міжнародно-правова відповідальність; міжнародні трибунали; міжнародні організації; санкційні механізми; Міжнародний кримінальний суд; міжнародний договір.

ANNOTATION

Compensation of Environmental Damage Caused by War in International Law - Qualification of scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 293 International Law - State University "Kyiv Aviation Institute" of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is an independent qualifying research work devoted to a comprehensive analysis of the international legal foundations and mechanisms for compensating environmental damage caused by war. The study reveals the content and structure of the international responsibility of states for war-related environmental harm, examines the historical stages in the evolution of reparation mechanisms, and analyzes contemporary normative, doctrinal and institutional approaches to the qualification and compensation of environmental damage resulting from armed conflicts. Particular attention is paid to the challenges arising from the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which for the first time in European history demonstrated the use of environmental destruction as a systematic element of military strategy.

The first chapter, “Historical and Legal Development of War Reparation Mechanisms and Their Transformation within the Modern International Legal Order,” examines the evolution of reparations from ancient forms of contributions to post-war models of the twentieth century. The chapter analyzes changes in approaches to compensation, including the work of the UN Compensation Commission established in response to Iraq’s aggression against Kuwait, which created the first precedent for systematically recognizing environmental damage as a separate category of reparations. The historical analysis demonstrates that existing models are insufficient to address the scale and complexity of damage inflicted on Ukraine.

The second chapter, “Environmental Damage as a Separate Category of Compensation Arising from Armed Aggression,” explores the theoretical and legal nature of war-related environmental harm, the methods for its qualification and assessment, and international experience in documenting and proving such damage. Drawing on the practice of the International Court of Justice, the UN Compensation Commission, UNEP, the PCA, and international environmental monitoring systems, the study shows that environmental damage caused by war is complex, cumulative, transboundary, and long-term. The chapter provides a detailed analysis of the environmental consequences of Russia’s aggression against Ukraine, including water

pollution, soil degradation, destruction of ecosystems, large-scale mining of territories, and technogenic risks.

The third chapter, “Mechanisms for Compensating Environmental Damage Caused by War,” focuses on the development of a special international Compensation Mechanism for Ukraine pursuant to UN General Assembly resolutions A/RES/ES-11/5 and A/RES/77/284, as well as PACE Resolution 2482(2023). The chapter outlines the functions and tasks of a three-tier system consisting of the Register of Damage, the Compensation Commission, and the Compensation Fund. It highlights the role of international institutions - UNEP, the PCA, the International Court of Justice, the European Court of Human Rights, and the World Bank - in ensuring the assessment, substantiation, and financing of environmental reparations. The study also identifies trends in the evolution of state immunity and the emerging practice of using frozen assets of an aggressor state as a source of compensation.

The methodological framework of the research is characterized by its complexity and interdisciplinarity. The historical-legal method is applied to analyze the evolution of reparation mechanisms; the comparative-legal method - to compare models of environmental damage compensation across different states and international institutions; the formal-legal method - to interpret norms of international humanitarian and environmental law; the systemic-structural method — to determine the place of environmental reparations within the system of international responsibility; the institutional-functional method - to assess the role of international institutions; and empirical and prognostic-analytical methods - to generalize factual data and develop practical recommendations.

The dissertation demonstrates significant scientific novelty, as it is the first comprehensive analysis of the international legal foundations for compensating war-related environmental damage and proposes conceptual approaches for forming a new universal model of environmental reparations in modern international law. The findings concern the improvement of reparation principles, the definition of the institutional system of compensation mechanisms, the refinement of evidentiary standards, and the development of models for using frozen assets of the aggressor state.

The practical significance of the research results lies in their applicability in academic, educational, legislative, law-enforcement, and foreign policy activities. The proposed recommendations may be used in drafting Ukrainian legislation on documenting, assessing and compensating environmental damage, in the process of implementing international standards, and in the work of international bodies involved in shaping reparation and environmental recovery mechanisms.

In conclusion, the dissertation possesses substantial theoretical and practical value. It provides a scientific foundation for the development of the international doctrine of environmental reparations, supports the evolution of new mechanisms for compensating war-related environmental harm, and outlines realistic pathways for strengthening environmental security and restoring Ukraine in the post-war period.

Keywords: environmental damage; armed conflict; war reparations; compensation; United Nations; international law; human rights; Council of Europe; environmental security; international legal responsibility; international tribunals; international organizations; sanctions mechanisms; International Criminal Court; international treaty.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях, що увійшли до переліку наукових фахових видань України:

1. Кравцов Д. О. Роль міжнародних організацій у вирішенні питань компенсації шкоди, завданої війною: аналіз досвіду та основні виклики Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2025. Том 36. Вип. 14. С. 110-116. DOI: <https://doi.org/10.32782/npuola.v36.2025.12>
2. Кравцов Д. О. Історичні витоки та сучасні виклики реалізації репарацій у міжнародному публічному праві. Європейські перспективи. 2024. № 4. С. 356-361. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.49>
3. Кравцов Д. О. Правова природа шкоди доквіллю як sui generis у структурі воєнних репарацій. Право. UA. 2025. № 4. С. 407-413. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.4.57>

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Кравцов Д. О. Ефективність моделей компенсації шкоди, завданої воєнними діями, у міжнародному публічному праві // Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Фак. міжнар. відносин Нац. авіац. ун-ту ; за заг. ред. Ю. О. Волошина. - Київ : Національний авіаційний університет, 2024. - С. 131–134.
5. Кравцов Д. О. Екологічна шкода як окрема категорія воєнних репарацій: міжнародний досвід та перспективи для України // Materials of International Scientific and Practical Conference. - Rotterdam, Netherlands, 2026. - С. 308–311.
6. Кравцов Д. О. Міжнародні механізми компенсації екологічної шкоди, завданої війною: інституційна модель та перспективи для України // Crosspoint: науковий альманах. - 2026. - № 1. - С. 41–42.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ВОЄННИХ РЕПАРАЦІЙ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ.....	22
1.1. Становлення та еволюція інституту воєнних репарацій у міжнародному публічному праві.....	22
1.2. Сучасний етап розвитку інституту воєнних репарацій.....	50
1.3. Принципи та форми репарацій у системі міжнародної відповідальності держав.....	56
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ II. ШКОДА, ЗАВДАНА ДОВКІЛЛЮ, ЯК ОКРЕМА КАТЕГОРІЯ КОМПЕНСАЦІЙ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ ІЗ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	69
2.1. Міжнародний досвід оцінки та кваліфікації екологічної шкоди, завданої військовою агресією.....	69
2.2. Екологічні претензії, припинення порушень та гарантії неповторення в системі міжнародних репарацій.....	116
Висновки до розділу 2.....	124
РОЗДІЛ III. МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ.....	125
3.1. Система міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди довкіллю у випадках збройної агресії.....	125
3.2. Формування спеціального міжнародного механізму компенсації збитків довкіллю України: правові засади та порядок функціонування.....	147
3.3. Проблеми відшкодування екологічної шкоди, завданої війною в Україні.....	164
Висновки до розділу 3.....	175
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182

ДОДАТОК А.....	205
ДОДАТОК Б.....	206

ВСТУП

Актуальність теми. Екологічні наслідки збройних конфліктів посідають одну з центральних позицій у сучасному міжнародному дискурсі щодо забезпечення глобальної безпеки. Руйнування природних ресурсів, деградація екосистем, забруднення ґрунтів, водних об'єктів та атмосфери є невід'ємними супутниками воєнних дій, але тривалий час ці наслідки залишалися поза межами повноцінного міжнародно-правового регулювання. На відміну від матеріальних збитків чи гуманітарних втрат, екологічна шкода війни має складний, комплексний та довготривалий характер, що унеможлиблює її повне усунення без наявності спеціалізованих правових механізмів.

Історичний аналіз розвитку репараційних практик - від ранніх форм контрибуцій до післявоєнних домовленостей ХХ століття - свідчить, що міжнародне право поступово переходило від вузького розуміння відповідальності за завдані збитки до ширшої концепції відновлення, яка включала реституцію, компенсацію та реабілітаційні заходи. Проте навіть такі масштабні системи, як репараційний механізм після Першої та Другої світових воєн, включно з діяльністю Міжсоюзної репараційної агенції та регламентацією передачі матеріальних цінностей, не враховували завданій природному середовищу шкоди у системному вимірі. Це формувало довготривалу прогалину, що збереглася й у подальшій практиці міжнародних організацій і судових інституцій.

Сучасні конфлікти доводять, що екологічні наслідки війни мають глобальний характер, однак саме російська агресія проти України, що розпочалася у 2014 році, зробила проблему компенсації воєнної екологічної шкоди надзвичайно нагальною й практично значущою. Україна стала прикладом держави, на території якої війна спричинила безпрецедентну за масштабами деградацію довкілля: руйнування промислових об'єктів і критичної інфраструктури, затоплення й забруднення земель і водних ресурсів, пожежі у природних екосистемах, масове забруднення територій вибухонебезпечними

предметами, підри́в Каховської ГЕС. Багато з цих наслідків матимуть тривалий вплив, що вимагатиме десятиліть для відновлення.

У цьому контексті Україна опинилася серед держав, які фактично формують нові стандарти міжнародної практики документування, оцінки та обґрунтування вимог щодо компенсації еко шкоди. Поява спеціальних державних реєстрів збитків, участь України у створенні міжнародного Реєстру збитків, а також розроблення механізмів притягнення агресора до відповідальності створюють унікальний правовий прецедент. Саме український кейс актуалізує потребу в оновленні та вдосконаленні міжнародних норм, які мають забезпечити ефективне відшкодування шкоди довкіллю та запобігти повторенню подібних екологічних катастроф у майбутньому.

Водночас війна 2022 року продемонструвала, що існуючі норми міжнародного гуманітарного та екологічного права не дають достатньо інструментів для оперативної оцінки збитків, юридичної кваліфікації воєнних дій як екологічних злочинів, визначення масштабів репарацій та механізмів їх стягнення. Складність доведення причинно-наслідкового зв'язку, відсутність уніфікованих методик обрахунку шкоди, а також залежність від політичних рішень міжнародних інституцій роблять проблему компенсації екологічних збитків не лише юридичною, а й багатовимірною глобальною проблемою.

Отже, актуальність теми обумовлена поєднанням історично сформованих концепцій у регулюванні питань відшкодування екологічної шкоди, сучасних викликів міжнародній безпеці та практичною потребою України у створенні ефективної міжнародно-правової системи компенсації воєнної екологічної шкоди, здатної відповідати масштабам руйнувань і реаліям XXI століття.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у всебічному аналізі міжнародно-правових засад і механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною, для формування цілісної концепції правового регулювання цього інституту в сучасному міжнародному праві.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- дослідити еволюцію інституту воєнних репарацій у міжнародному публічному праві;
- проаналізувати становлення сучасної моделі воєнних репарацій на основі аналізу іраксько-кувейтського механізму;
- визначити зміст основних принципів та дослідити форми репарацій у міжнародному праві, що впливають із режиму міжнародної відповідальності держав;
- проаналізувати міжнародний досвід оцінки та кваліфікації екологічної шкоди, завданої військовою агресією, з метою виявлення ключових елементів складу екологічного правопорушення та критеріїв, необхідних для присудження компенсації;
- дослідити міжнародно-правові принципи розгляду екологічних претензій у воєнних репараціях;
- проаналізувати ключові міжнародні інституційні механізми, що забезпечують оцінку, документування та відшкодування екологічної шкоди у випадках збройної агресії, з особливим акцентом на їхню роль і потенціал у доведенні екологічних збитків та формуванні репарацій для України;
- дослідити правові засади, інституційну структуру та етапи формування спеціального міжнародного механізму компенсації збитків довкіллю України та визначити його ключові елементи;
- визначити проблеми та особливості відшкодування екологічної шкоди, завданої війною в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування та реалізації міжнародно-правових механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої збройними конфліктами.

Предметом дослідження є міжнародно-правове регулювання компенсації екологічної шкоди, завданої війною в міжнародному праві.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів, що забезпечили

всебічний і ґрунтовний аналіз міжнародно-правових механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною.

Історико-правовий метод застосовано для дослідження еволюції інституту репарацій та підходів до відшкодування шкоди, завданої збройними конфліктами, починаючи від ранніх форм контрибуцій і практики після Першої та Другої світових воєн до сучасних міжнародно-правових норм, що регулюють захист довкілля під час війни. Використання цього методу дозволило простежити становлення підходів до компенсації воєнної еко шкоди, виявити історичні прогалини у регулюванні цього питання та визначити тенденції розвитку сучасного міжнародного права.

Порівняльно-правовий метод використано для аналізу підходів різних правових систем та міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ЄС, UNEP, МКЧХ) до документування, оцінки та відшкодування екологічних збитків, спричинених війною. Застосування цього методу дало змогу зіставити механізми компенсації, використані у різних міжнародних конфліктах (Кувейт–Ірак, Еритрея–Ефіопія, Судан, Східний Тимор), та оцінити їх ефективність у контексті можливості застосування до сучасних викликів, зокрема пов'язаних з агресією Російської Федерації проти України.

Формально-юридичний метод застосовано для аналізу змісту міжнародно-правових норм, які регулюють захист довкілля під час збройних конфліктів та визначають підстави відповідальності держав за екологічну шкоду. За його допомогою досліджено положення Женевських конвенцій і Додаткових протоколів 1977 року, Конвенції ENMOD 1976 року, норм міжнародного екологічного права, практики Міжнародного Суду ООН та арбітражів, а також нормативні акти, що стосуються створення міжнародного Реєстру збитків. Цей метод дозволив уточнити правову природу поняття «екологічна шкода, завдана війною», визначити юридичні ознаки відповідальності держав та окреслити межі застосування міжнародних репараційних механізмів.

Системно-структурний метод використано для визначення місця та ролі міжнародно-правового інституту компенсації воєнної еко шкоди у системі

сучасного міжнародного публічного права. Завдяки цьому методу проаналізовано взаємозв'язок між нормами міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права, нормами про міжнародну відповідальність держав, а також інституційними механізмами, що регулюють процес відшкодування екологічних збитків.

Інституційно-функціональний метод застосовано для дослідження діяльності міжнародних органів та організацій (ООН, UNEP, Світового банку, Європейського Союзу), які відіграють роль у формуванні політики відновлення довкілля та компенсації шкоди внаслідок війни. Цей підхід дав змогу оцінити їхню компетенцію, правові інструменти, механізми координації та форми міжнародного співробітництва, а також визначити потенціал цих інституцій у контексті відшкодування воєнних екологічних збитків Україні.

Емпіричний метод використано для узагальнення фактичних даних про екологічні наслідки сучасних збройних конфліктів, включно з документованими випадками руйнування довкілля в Україні унаслідок російської збройної агресії 2022 року. На основі цього методу проаналізовано звіти національних і міжнародних інституцій щодо масштабу та характеру завданої еко шкоди, що дало змогу виявити ключові тенденції та проблеми її оцінки.

Прогнозно-аналітичний метод застосовано для формування пропозицій щодо вдосконалення міжнародно-правового регулювання компенсації екологічної шкоди, завданої війною. З його допомогою визначено перспективні напрями розвитку глобальної системи екологічної відповідальності держав, удосконалення механізмів документування та оцінки збитків, а також можливі моделі функціонування міжнародних компенсаційних інституцій, зокрема в контексті післявоєнного відновлення України.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу міжнародно-правових засад і механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною, що забезпечило формування цілісної концепції правового регулювання цього інституту в сучасному міжнародному праві.

У роботі отримано такі наукові результати:

вперше:

- досліджено еволюцію інституту воєнних репарацій у міжнародному публічному праві шляхом виокремлення ключових етапів: формування репарацій як політичної та каральної практики переможців (від античності до кінця ХІХ ст.); юридичне оформлення відповідальності держави-агресора за завдані збитки (1919-1939 рр.); інституціоналізація репараційних та реституційних механізмів (1945-1955 рр.); фактичне згортання репараційних механізмів під впливом політичних інтересів і прагнення до стабільності у добу холодної війни (1955-1980-ті рр.); поступовий перехід до більш структурованих механізмів (з 1990-х рр. і дотепер), що забезпечило комплексне розуміння історичної трансформації репарацій та їхнього місця у сучасному міжнародному праві;
- встановлено, що сучасна модель воєнних репарацій сформувалася на основі іраксько-кувейтського механізму 1990-х років, у межах якого Рада Безпеки ООН створила перший після Другої світової війни нормативно та інституційно цілісний режим компенсації, реалізований через Компенсаційну комісію ООН; показано, що, попри реальні виплати у розмірі 52,4 млрд доларів та охоплення різних категорій збитків, включно з екологічними, ефективність цієї моделі була обмежена тривалістю процедури, значним розривом між заявленими і фактично відшкодованими сумами, політичною залежністю від рішень Ради Безпеки ООН та складністю реалізації заморожених активів держави-агресора, що дозволило критично оцінити її дієвість і визначити межі застосування у сучасному міжнародному праві;
- встановлено, що основні принципи репарацій у міжнародному праві щодо компенсації екологічної шкоди формуються на поєднанні вимог *restitutio in integrum*, принципу пропорційності та необхідності причинного зв'язку між порушенням і наслідками; визначено, що форми відшкодування, які впливають із загального режиму міжнародної відповідальності держав, охоплюють реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та

гарантії неповторення, які у своїй сукупності становлять нормативний фундамент сучасних підходів до компенсації екологічних збитків, завданих війною;

- виокремлено цілісний комплекс міжнародно-правових принципів розгляду екологічних претензій, серед яких ключове значення мають принцип обережності, принцип екологічної цілісності та принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями; на цій основі Компенсаційна комісія ООН закріпила підхід, відповідно до якого мінімізація екологічної шкоди та запобігання транскордонним негативним наслідкам становлять міжнародне зобов'язання держав-учасниць збройного конфлікту перед світовою спільнотою і майбутніми поколіннями, що створило підґрунтя для формування усталеної норми міжнародного екологічного права;
- обґрунтовано, що війна проти України засвідчила використання екологічного руйнування як цілеспрямованого елемента воєнної стратегії, що підтверджується ударами по нафтобазах, промислових об'єктах, лісових масивах, очисних спорудах та підривом Каховської ГЕС, які спричинили безпрецедентні для Європи кумулятивні екологічні наслідки; за таких умов принцип повного відшкодування потребує розроблення спеціалізованих міжнародно-правових механізмів використання заморожених активів держави-агресора та створення довготривалих фінансових інструментів, здатних забезпечити комплексне й багаторівневе екологічне відновлення України.

удосконалено:

- правову позицію, відповідно до якої компенсація екологічної шкоди у воєнних конфліктах можлива лише за умови встановлення повного складу міжнародного правопорушення, що включає факт протиправної дії, наявність реальної або передбачуваної шкоди довіллю та чіткий причинно-наслідковий зв'язок між діями агресора і негативними змінами природних ресурсів; доведено, що практика Компенсаційної комісії ООН формує комплексний стандарт доказування таких збитків із залученням

наукових даних, екологічного моніторингу, експертних висновків та базової лінії стану довкілля, який засвідчує принципову невідворотність міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за завдану екологічну шкоду;

- концептуальне бачення потенціалу Постійного третейського суду (РСА) у розгляді вимог про відшкодування екологічної шкоди, обґрунтовано, що його процедурні та інституційні механізми забезпечують значно ширші можливості для вирішення спорів, ніж юрисдикція Міжнародного Суду ООН, оскільки не вимагають попереднього визнання загальної юрисдикції та дозволяють створення спеціалізованих арбітражних трибуналів для розгляду складної та багатофакторної екологічної шкоди; встановлено, що РСА може бути ефективно використаний Україною для вирішення спорів щодо незаконного видобутку природних ресурсів, забруднення Чорного та Азовського морів, руйнування екосистем і промислових об'єктів під час агресії, а також для захисту екологічних прав інвесторів, що підтверджує високий потенціал застосування спеціалізованих правил РСА 2016 року для доведення екологічних збитків та визначення репарацій на основі комплексної наукової експертизи.

набули подальшого розвитку:

- визначення системи міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди довкіллю у випадках збройної агресії, до якої належать Програма ООН з довкілля, Міжнародний Суд ООН, Постійний третейський суд, Європейський суд з прав людини та Світовий банк, причому для України саме Світовий банк має критичне значення завдяки міжнародно визнаним методикам оцінки екологічної шкоди, формуванню фінансових і аналітичних механізмів компенсації та центральній ролі у мобілізації ресурсів для екологічної реабілітації територій, постраждалих від агресії;
- комплексний аналіз положень щодо формування спеціального Компенсаційного механізму для України, який ґрунтується на резолюціях

Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 та A/RES/77/284, а також резолюції ПАРЄ 2482(2023), що передбачають створення трирівневої системи, яка включає Реєстр збитків, Компенсаційну комісію та Компенсаційний фонд, для забезпечення структурованого документування воєнної екологічної шкоди та формування доказової бази для майбутніх репарацій;

- правова позиція, відповідно до якої компенсація екологічної шкоди у воєнних конфліктах можлива лише за умови встановлення повного складу міжнародного правопорушення, що включає факт протиправної дії, наявність реальної або передбачуваної шкоди довіллю та чіткий причинно-наслідковий зв'язок між діями агресора і негативними змінами природних ресурсів, що дозволило довести, що практика Компенсаційної комісії ООН формує комплексний стандарт доказування таких збитків із залученням наукових даних, екологічного моніторингу, експертних висновків та базової лінії стану довілля, який засвідчує принципову невідворотність міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за завдану екологічну шкоду;
- підходи до обмеження державного імунітету у випадках грубого порушення норм *jus cogens*, що проявляється у готовності низки держав звужувати імунітет Російської Федерації щодо її суверенних активів та підтримувати моделі, які дозволяють спрямовувати заморожені активи РФ або доходи від них до Компенсаційного фонду України, формуючи нову практику використання державних активів агресора як джерела репарацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих положень, висновків і рекомендацій для вдосконалення міжнародно-правових та національних механізмів компенсації екологічної шкоди, спричиненої збройними конфліктами, підвищення ефективності міждержавної екологічної співпраці, а також забезпечення належного документування, оцінки та відновлення довілля в умовах війни й поствоєнної реабілітації довілля. Запропоновані теоретичні узагальнення та

практичні рекомендації можуть бути використані органами державної влади України, міжнародними організаціями, науковими установами та освітніми закладами для формування сучасної правової політики у сфері екологічної безпеки та репарацій.

Практичне значення отриманих результатів класифікується за трьома основними категоріями:

– у науково-дослідницькій сфері - результати дослідження створюють теоретико-методологічну основу для подальшого вивчення міжнародно-правових аспектів компенсації воєнної екологічної шкоди, розвитку інституту міжнародної відповідальності держав, удосконалення класифікації видів екошкоди та методик її доказування. Отримані висновки можуть бути використані для формування нових наукових підходів до аналізу екологічних наслідків війни, розроблення моделей постконфліктного відновлення довкілля, дослідження потенціалу міжнародних інституцій (ООН, РСА, Світового банку, ЄСПЛ) у сфері екологічних репарацій. Матеріали роботи становлять наукову базу для подальшого вивчення практики Реєстру збитків та можливостей застосування механізмів заморожених активів агресора;

– у навчальній діяльності - матеріали дослідження можуть бути використані під час викладання курсів із міжнародного публічного права, міжнародного гуманітарного права, міжнародного екологічного права, права міжнародної відповідальності та екологічної безпеки. Аналіз нормативних актів, рішень міжнародних судів, документів Компенсаційної комісії ООН та сучасних ініціатив щодо компенсації шкоди Україні може бути інтегрований у навчальні плани юридичних і екологічних спеціальностей. Приклади воєнної екологічної шкоди та механізмів її документування можуть слугувати основою для практичних завдань, що формують навички правового аналізу, визначення відповідальності держави та оцінки екологічних збитків;

– у правотворчій діяльності - розроблені пропозиції можуть бути використані при вдосконаленні національного законодавства України у сфері документування, оцінки та компенсації екологічних збитків, а також у процесі

імплементатії міжнародних стандартів довкіллевого захисту. Практичні рекомендації щодо створення трирівневого міжнародного Компенсаційного механізму (Реєстр збитків – Компенсаційна комісія – Компенсаційний фонд), залучення заморожених активів держави-агресора, удосконалення підходів до державного імунітету та розвитку процедур звернення до міжнародних арбітражних інституцій можуть бути використані у зовнішньополітичній діяльності України та при розробленні міждержавних домовленостей. Отримані висновки також мають прикладне значення для державних органів, відповідальних за екологічний моніторинг і післявоєнне відновлення, у процесі розроблення національних стратегій репарацій та екологічної реабілітації.

Особистий внесок здобувача. Дане дисертаційне дослідження виконане здобувачем особисто. Положення наукової новизни та наукові результати отримані на основі особистих досліджень автора. Теоретичні положення, висновки та рекомендації викладені автором обґрунтовані на основі опрацювання робіт інших науковців, на які відповідно зроблено посилання.

Публікації. Результати дослідження опубліковано у 3 наукових працях (статтях у фахових виданнях, присвячених аналізу міжнародно-правових засад та механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною, у міжнародному праві).

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається з анотації, змісту, вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, із них 181 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ВОЄННИХ РЕПАРАЦІЙ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

1.1. Становлення та еволюція інституту воєнних репарацій у міжнародному публічному праві

Питання репарацій та компенсацій завданих в силу військової агресії не сходило з порядку денного перманентних сучасних викликів міжнародного права за останні десять – п'ятнадцять років. Військові конфлікти у Іраку, африканських країнах часто ілюстрували гостру необхідність вдосконалення або й розробку нових механізмів щодо виплати репарацій, але активної практичної роботи над цим майже не велося. Після військового повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало очевидним, що дієвих та по-справжньому ефективних моделей виплати репарацій за військове вторгнення наразі міжнародне публічне право запропонувати не може.

Найбільшим кейсом по виплаті репарацій за останні сто років є виплата Німеччиною репарацій за наслідками Другої світової війни. Механізми, строки, обсяги німецьких репарацій були в центрі критичних та суперечливих дискусій міжнародного публічного права в минулому столітті. Ця еволюція має свій змістовний фокус у сфері міжнародних прав людини та процесуальний фокус, де дедалі у більшій мірі оспорюється пріоритет державних репарацій над прямими індивідуальними вимогами про компенсацію¹. Найбільш сучасним прикладом виплати репарацій за військове вторгнення є Ірако-Кувейтський конфлікт, але з нашої позиції ця модель є застарілою та потребує вдосконалення.

Умовно першим етапом можна виділити проміжок часу від античності до укладення Версальського договору. Війна, як засіб захисту інтересів держав, і як позасудовий засіб вирішення суперечок, користувалася легітимністю згідно з

¹ Bazylar M. J. *Trading with the Enemy: Holocaust Restitution and the United States* / M. J. Bazylar, A. L. Fitzgerald. Lanham, MD: Lexington Books, 2024. 683 p.

міжнародним правом до ХХ-го століття. До цього часу військові репарації виплачувалися переможеною стороною як форма компенсації переможцям. Репарації сприймалися як форма покарання для переможених держав. Мирні договори, що вирішували питання репарацій в античності, такі як договір 241 р. до н. е. між Римом і Карфагеном, включали положення, що стосувалися територіальних переходів, виплати грошових компенсацій і викупу за звільнення військовополонених (так звані мирні договори)².

Французька революція дала поштовх до зрушення у практиці щодо військових репарацій. Наполеон був першим, хто ввів суворі положення, які вимагали надання компенсацій, до мирних договорів, які він укладав. Цю практику пізніше перейняли інші європейські лідери та держави. Яскравим прикладом цього був Толентінський договір (Treaty of Tolentino) від 19 лютого 1797 року, підписаний з Папою VI³. Мирний договір передбачав кілька територіальних поступок, включаючи Авіньйон, Болонью, Феррару та регіон Романья, а також виплату 36 мільйонів франків і передачу багатьох цінних творів мистецтва та рукописів французам.

Після Віденського конгресу 1815 року Паризький договір від 20 листопада 1815 року закріпив тенденцію вимагати суттєвих репарацій, вимагаючи від Франції виплати 700 мільйонів франків державам, які її перемогли, і поступки стосовно кількох колоній. Такий договір започаткував тенденцію юридично обґрунтовувати та пояснювати вимоги про військові репарації на основі витрат на військові дії або компенсацій унаслідок війни, що характеризувало переважну більшість пост-конфліктних угод ХІХ століття⁴. Франція повинна була заплатити 12,5 млн франків Португалії, Іспанії, Данії та Швейцарії та 100 млн відповідно Великобританії, Пруссії, Австрії та Росії. Крім того, Франція була зобов'язана дозволити окупувати свою територію армією чисельністю 150 000 чоловік, щоб

² Polybius. *The Treaties between Rome and Carthage (509–226 B.C.)*. Histories / translated by E. S. Shuckburgh. London, New York: Macmillan, 1889. Reprint. Bloomington, 1962.

³ Treaty of Tolentino. 19 February 1797. Tolentino, 1797.

⁴ Sullo P., Wyatt J. War Reparations. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. P. 4.

забезпечити безпеку сусідніх країн. Паризька угода 1815 року є першою з багатьох спроб юридично пояснити претензії на воєнні репарації згідно з міжнародним правом. Сенс полягав у юридичній фіксації та поясненні права сторони-переможця вимагати відшкодування збитків і витрат, завданих війною. Цей підхід був затверджений мирними договорами, підписаними у Версалі після франко-пруської війни в 1871 році⁵, у Відні між Королівством Пруссія, Королівством Данії та Австрійською імперією в 1864 році та в Празі наприкінці австро-пруської війни 1866 р.

На окрему увагу заслуговує договір, підписаний у Версалі в лютому 1871 року, і наступний Франкфуртський мирний договір, де переможці зобов'язали Францію виплатити 5 мільйонів франків як «внески» на воєнні витрати. Щоб гарантувати виплату такої суми, Франція була зобов'язана оплатити провізію для армії, розгорнутої на її території. Інші договори цього періоду демонструють, що наприкінці XIX століття інститут воєнних репарацій був добре вкорінений; репарації більше не підлягали свавільному розсуду держав-переможців, а натомість були включені як центральний елемент у встановленні нових політичних домовленостей після збройного конфлікту. У цих рамках також закріплювалася роль європейських держав як посередників під час мирних переговорів.

Слід звернути увагу, що держави-переможці у центральний фокус репарацій ставили зобов'язання відновити власну військову могутність та необхідність стримування військового потенціалу держави, що зазнала військової поразки. Натомість питання відновлення державної інфраструктури було на другому плані, а питання компенсацій цивільному населенню не поставало взагалі.

Під час Гаазької конференції 1907 року юридична відповідальність держав за шкоду, заподіяну їхніми військами була кодифікована як частина тогочасного міжнародного права (правил ведення війни). У ст. 3 Гаазької конвенції IV від 18

⁵ Treaty of Frankfurt am Main ends Franco-Prussian War 1871. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/treaty-of-frankfurt-am-main-ends-franco-prussian-war> (дата звернення: 15.10.2025).

жовтня 1907 року зафіксовано таке: « Воююча сторона, яка порушує положення регламентів, повинна, якщо цього вимагає випадок, нести відповідальність за виплату компенсації. Винна держава несе відповідальність за всі дії, вчинені особами, що входять до складу її збройних сил»⁶. В такий спосіб було зафіксовано принцип, що будь-які збитки завдані конкретним військовими при веденні військового конфлікту не є індивідуальною відповідальністю, а за це є відповідальною держава-агресор.

Згодом у Версальському мирному договорі 1919 року, укладеному після Першої світової війни, термін «військова компенсація», який використовувався в багатьох попередніх договорах, був замінений на «воєнні репарації». Положенням, на якому ґрунтувалися вимоги союзників про репарації, була ст. 231 Версальського мирного договору (частина VIII договору), пізніше названа «статтею про вину у війні», яка мала таке формулювання: «Союзні та Асоційовані Уряди підтверджують і Німеччина приймає на себе відповідальність та її союзників за спричинення всіх втрат і шкоди, яких зазнали Союзні та Асоційовані Уряди та їхні громадяни внаслідок війни, нав'язаної їм агресією Німеччини та її союзників»⁷.

Ст. 232 Версальського мирного договору було встановлено, що союзники зможуть вимагати відшкодування лише за конкретні категорії збитків цивільному населенню, завданих Німеччиною. Такі категорії, зазначені в Додатку I до частини VIII Договору та включали:

- Шкоду, заподіяну пораненням особам і особам, які залишилися живими, внаслідок тілесних ушкоджень або смерті цивільних осіб, спричинених воєнними діями.
- Шкоду, заподіяну Німеччиною або її союзниками цивільним особам, які стали жертвами актів жорстокості, насильства чи жорстокого поводження

⁶ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 18.10.1907. Гаага, 1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991.

⁷ Капелюшний В. П. Версальський мирний договір. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33625> (дата звернення: 12.11.2025).

(включаючи травми, заподіяні життю чи здоров'ю внаслідок ув'язнення, депортації, інтернування чи евакуації, перебування в морі чи примусової праці), де б вона не виникали, а також утриманцям таких жертв, які залишилися живими.

- Шкода, заподіяна Німеччиною чи її союзниками на їхній власній території або на окупованій території чи території, на яку вони вторглися цивільним особам, жертвам усіх дій, що завдають шкоди здоров'ю, працездатності чи честі, а також утриманцям таких жертв.
- Шкоду, заподіяну будь-яким жорстоким поведінням з військовополоненими.
- Збитки, заподіяні народам Союзних і Об'єднаних держав, усі пенсії та компенсації у вигляді пенсій військово-морським і військовим жертвам війни (включаючи військовослужбовців військово-повітряних сил), незалежно від того, були вони поранені, хворі чи інваліди, і утриманцям таких подій.
- Вартість допомоги з боку урядів союзних і об'єднаних держав військовополоненим, їхнім сім'ям і утриманцям.
- Надбавки урядів Союзних і об'єднаних держав сім'ям і утриманцям мобілізованих осіб або осіб, які служать у військах, сума, належна їм за кожен календарний рік, у якому відбувалися військові дії, розраховується для кожного уряду на основі середньої шкали таких виплат, що діє у Франції протягом року підписання цього договору.
- Шкоду, заподіяну цивільним особам через те, що Німеччина або її союзники змушували працювати без належної винагороди.
- Компенсації за пошкодження всього майна, де б воно не було, що належить будь-якій із держав-союзників чи асоційованих держав чи їхніх громадян, за винятком військово-морських і військових робіт чи матеріалів, яке було вивезено, захоплено, пошкоджено чи знищено діями Німеччини чи її союзників на суші, на морі чи з повітря, або завдало шкоди безпосередньо внаслідок бойових дій чи будь-яких військових операціях.

- Шкода у вигляді штрафів та інших подібних стягнень, які Німеччина або її союзники накладали на цивільне населення⁸.

Важливим моментом було те, що загальна сума репарацій, що підлягали сплаті, не була визначена у Версальському мирному договорі, оскільки це завдання було покладено на Репараційну комісію. Роль комісії визначалася в ст. 12 Другого додатку до частини VIII Договору. Комісія мала широкі повноваження щодо контролю та вирішення проблеми відшкодування.

За результатами роботи Комісії з репарацій було встановлено суму компенсації, яку має виплатити Німеччина у загальному розмірі 132 мільярди золотих марок. Розподіл репарацій, які повинна була виплатити Німеччина мав такий вигляд: 52% було приписано Франції, 22% Великобританії, 10% Італії, 8% Бельгії, 0,75% Японії та Португалії та 6,5% до інших сторін конфлікту.

Положеннями ст. 18 Додатку II Версальського мирного договору було встановлено, що Союзним і Асоційованим державам надано право вживати широкий спектр заходів у разі добровільного дефолту Німеччини, і такі заходів, які Німеччина заздалегідь погодилася не розглядати як воєнні дії проти неї⁹. Це включало економічні та фінансові заборони, репресії та інші заходи, які влада вважала необхідними. Така умова фактично блокувала можливість застосування надмірно жорстких заходів до Німеччини, яка ставила б на межу виживання економіку цієї держави.

Слід відзначити, що реальні виплати не відповідали виплатам, що були зафіксовані у формальних домовленостях. В силу дипломатичної кризи та гіперінфляції економічне становище Німеччини значно погіршилося. Німеччина, спираючись на ст. 234 Версальського мирного договору, в якому було вказано, що «репараційна комісія повинна після 1 травня 1921 року розглянути ресурси та можливості Німеччини, і остання матиме право продовжувати дату та

⁸ Sullo P., Wyatt J. War Reparations. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [Electronic resource] / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. URL: <https://opil.ouplaw.com> (дата звернення: 18.11.2025). Р. 7.

⁹ Версальський мирний договір / В. П. Капелюшний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33625>.

змінювати форму платежів», звернулася до Репараційної комісії. Німеччині було надано позику в розмірі 800 мільйонів марок для виплати боргу. У 1929 році було засновано міжнародний банк, якому Німеччина повинна була виплатити належні суми. Німеччина повинна була виплатити 37 мільярдів марок протягом 59 років. Велика депресія значно зменшила здатність Німеччини виплачувати свій борг, а тому Німеччина вимагала перегляду своїх репараційних виплат на основі доктрини *rebus sic stantibus* (принципу фундаментальної зміни обставин)¹⁰. На конференції в Лозанні 1932 року було вирішено, що Німеччина повинна заплатити в міжнародний банк 3 мільярди марок та позики, які вона отримала. Ця сума являла собою комбінацію виплат, які раніше здійснила Німеччина, і перегляду німецького боргу¹¹. Початок Другої світової війни означав автоматичне призупинення всіх виплат Німеччиною.

Механізми реалізації німецьких репарацій після Першої світової війни було вирішено шляхом укладення Лондонської угоди про зовнішні борги Німеччини 1953 року¹², що була укладена між Німеччиною та 33 іншими країнами. Положеннями ст. 5 цієї угоди було встановлено, що «розгляд претензій уряду проти Німеччини, що випливають з Першої світової війни, має бути відкладено до остаточного загального врегулювання цього питання». Федеративна Республіка (Західна) Німеччина підтвердила свою правонаступність та прийняла зобов'язання щодо боргу в розмірі 7,5 мільярдів марок. До 1980 року більша частина боргу була виплачена. Тобто сума в розмірі 3,7 мільярдів марок виплачувалася майже 60 років. Відповідно до положень Лондонської угоди про возз'єднання Німеччини, з 1990 року Федеративна Республіка Німеччина почала виплачувати решту боргу колишньої (Східнонімецької) Демократичної Республіки Німеччини у розмірі 176 мільйонів

¹⁰ Sullo P., Wyatt J. War Reparations. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [Electronic resource] / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. URL: <https://opil.ouplaw.com> (дата звернення: 20.11.2025). P. 9.

¹¹ The Result of the Lausanne Conference. World Affairs. 1932. Vol. 95, No. 2 (September). P. 75.

¹² Agreement on German External Debts [with Annexes and Subsidiary Agreements]. Treaty Series No. 7 (1959). London, 27 February 1953.

марок. Точна сума репарацій, виплачених Німеччиною внаслідок Першої світової війни є предметом дебатів. Дослідження, проведені урядом США на основі документів, наданих Репараційною комісією, дають підстави стверджувати, що Німеччина заплатила 21,5 мільярда марок. Німецькі дослідження вказують на більшу суму, яка сягає майже 68 мільярдів марок¹³.

Отже, до Першої світової війни виплата репарацій переможеною державою державі-переможцю була одним із багатьох елементів мирних переговорів. Це було звичайною річчю і держави-учасники будь-яких військових конфліктів розуміли цю складову післявоєнного періоду. Питання репарацій не мало особливого морального підтексту, а виплати були обмежені та визначалися самим характером війни. Перша світова війна відрізнялася від попередніх європейських конфліктів як своїм масштабом, так і загальною залученістю більшості цивільного населення до цієї війни. Ця складова багато в чому дала можливість підняти ставки репарацій для переможця і обґрунтувати вищі ставки, посиляючись на морально-політичну відповідальність, а не тільки на прямі збитки та руйнування¹⁴. Це стало передвісником репараційної складової мирних переговорів і призвело до появи статті 231 Версальського договору. Зокрема положення цієї статті визначають, що Союзні та Асоційовані Уряди підтверджують і Німеччина приймає на себе відповідальність та її союзників за спричинення всіх втрат і шкоди, яких зазнали Союзні та Асоційовані Уряди та їхні громадяни внаслідок війни, нав'язаної їм агресією Німеччини та її союзників¹⁵. Під час переговорів, що передували цій угоді про перемир'я, а також у так званій угоді про перемир'я в листопада 1919 року Німеччина погодилася виплатити репарації. На Версальських переговорах Сполучені Штати вважали, що слід обговорити конкретну суму репарацій. Стаття 232 Версальського

¹³ Sullo P., Wyatt J. War Reparations. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [Electronic resource] / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. URL: <https://opil.ouplaw.com>

(дата звернення: 22.11.2025). P. 11.

¹⁴ Caron D. The Place of the Environment in International Tribunals. The Environmental Consequences of War / edited by J. E. Austin, C. E. Bruch. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 68.

¹⁵ Treaty of Versailles. 28 June 1919. Art. 231.

договору виражала початкову згоду Німеччини з цією позицією: «Німеччина зобов'язується, що вона буде відшкодувати всі збитки, завдані цивільному населенню Союзним і асоційованим державам»¹⁶. Щоб закласти основу для можливості більшого відшкодування та вийти за межі питання тільки збитків, уряд Франції, у наступному раунді переговорів, привів європейських союзників до успішного відстоювання поступок «провини у війні». Такий результат був зафіксований у статті 231 Версальського договору.

Це короткий виклад ситуації, що склався під час і після Першої світової війни дає розуміння двох речей. Версальський договір встановив нижню межу для суми репарацій, які повинні бути виплачені після світової війни. В той самий час, підтримка США Німеччини, ослабленої першими повоєнними ударами, включаючи тягар відшкодування, спонукало його протидіяти надмірним відшкодуванням через зобов'язання підтримувати Німеччину, яка вже втратила свій виробничий потенціал.

У 1924 році та повторно в 1930 році репараційні зобов'язання Німеччини за планами Дауеса і Янга були приватизовані шляхом випуску облігацій, що випускаються та продаються на міжнародних ринках капіталу. В розпорядженні приватного сектора, ці облігації стали значним елементом впливу під час переговорів про врегулювання репарацій після Другої світової війни¹⁷.

Особливу увагу слід звернути на той факт, що Німеччина виплачувала репараційні виплати за результатами Першої світової війни більше 60 років, а розмір виплат дисконтувався та був істотно зменшений за результатами остаточних виплат. Такий механізм відшкодування не може кваліфікуватися як ефективний та справедливий в сучасному розумінні міжнародного публічного права.

Після Другої світової війни питання виплати компенсацій набуло нового забарвлення в міжнародному публічному праві. Питання про те чи є відмова держави від претензій до держава-порушника (агресора), яка також

¹⁶ Treaty of Versailles. 28 June 1919. Art. 232.

¹⁷ Buxbaum R. M. A Legal History of International Reparations. Legal History of International Reparations. 2005. P. 315.

відмовляється від своїх підданих було джерелом труднощів із самого початку переговорів. На цьому тлі виникали суперечки щодо концепції та обсягу репарацій, яких домагалися від переможеної Німеччини держави-переможці. Ці суперечки виникли майже одразу після завершення військових дій і відображали значні відмінності між американською та французькою (меншою мірою британською) позиціями. Ця група розбіжностей мала безпосереднє відношення до проблеми відмови держави від претензій, оскільки розбіжності прямо зумовили конфлікти, пов'язані із застосуванням відмови держави від претензій до суб'єктів-агресорів¹⁸.

Різниця між загальною вимогою держави щодо репарацій та конкретною вимогою суб'єкта щодо компенсації за шкоду, неправомірно заподіяну особистим чи майновим інтересам стала важливою після війни, хоча раніше вона не була предметом дискусій союзних держав. Фокус воєнного часу було спрямовано на власні грошові вимоги кожної держави, оскільки це і була компенсація вартості війни та післявоєнної відбудови. Вже тоді пряма грошова компенсація союзникам сприймалася менш здійсненою і, враховуючи невтішний досвід застосування такого підходу після Першої світової війни, менш бажаним кроком, ніж компенсація шляхом вилучення виробничого капіталу і грошових коштів, перенаправлення виробництва товарів. Тобто держави-переможці тверезо розуміли, що отримати виробничі потужності вже зараз у Німеччини є набагато надійнішим інструментом аніж сподіватися на грошову компенсацію через невизначений час.

Радянський погляд на долю післявоєнної Німеччини був наступним: радянські лідери хотіли найнижчого життєвого рівня у Німеччині, який би точно не був вищим за рівень самого Радянського Союзу. Ідеєю було змусити державу-агресора доставляти товари та післявоєнні виробничі потужності, визначити перелік товарів які Німеччині буде дозволено зберегти; демонтаж усіх

¹⁸ Sullo P., Wyatt J. War Reparations. Max Planck Encyclopedia of Public International Law [Electronic resource] / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. URL: <https://opil.ouplaw.com> (дата звернення: 25.11.2025). P. 12.

промислових потужностей, навіть опосередковано пов'язаних з будь-яким потенціалом для переозброєння; найбільша частка заявленої компенсації відповідала найбільшій частці Радянського Союзу (беручи до уваги втрати, які понесла ця держава). За допомогою вищезазначених засобів, а також через інкорпорацію кордону територій, Радянський Союз сподівався продовжувати впливати на Німеччину шляхом прямого політичного тиску¹⁹.

Американська позиція на долю післявоєнної Німеччини сформувалася у відповідь на підхід Радянського Союзу в підготовці Ялтинської конференції. Позиція США включала два керівні принципи, які були особливо важливі для питання репарацій. По-перше, США не формували надмірні матеріальні претензії проти Німеччини; по-друге, США наполягали на тому, що будь-яка післявоєнна політика, що стосується Німеччини, включаючи політику репарацій, повинна бути сумісною з більш широкою метою створення післявоєнної глобальної економіки, вільної від катастрофічної політики, яка значно сприяла світовій війні²⁰.

Суперечливі позиції, якими керувалися Радянський Союз і Сполучені Штати призвели до низки другорядних стратегій, що стосувалися обсягу і форм відшкодування збитків. Конфлікт з приводу реалізації другорядних заходів перекреслили наступні два роки і весь період активних післявоєнних репараційних зусиль до 1949 року²¹. Розбіжності щодо репарацій були значними (хоча і не вирішальними) і це серед іншого було фактором, що призвів до холодної війни. Тодішній держсекретар Джеймс Бірнс відверто заявив у своїх мемуарах, що розбіжності щодо репарацій були ключовими для початку великого розколу між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, а його наступник Джордж Маршалл назвав репарації «серцевиною проблеми»²².

¹⁹ Koufa K., ed. *State Responsibility and the Individual*. Thesaurus Acroasium. Vol. XXXIV. Athens, Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2006. P. 51.

²⁰ Beschloss M. *The Conquerors: Roosevelt, Truman and the Destruction of Hitler's Germany, 1941–1945*. New York: Simon & Schuster, 2002. P. 25.

²¹ U.S. Department of State. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers*. Vol. II. Washington, 1945. P. 620–621.

²² Gottlieb M. *The Reparations Problem Again*. *Canadian Journal of Economics and Political Science*. 1950. Vol. 16. P. 22, 25 n. 9.

Окремо слід вказати, що ані на травнево-липневому підготовчому засіданні 1945 року в Москві, ані на Потсдамському саміті в липні-серпні союзники не змогли досягти консенсусу щодо розміру та форми німецьких репарацій. Через необхідність просування далі остаточне розв'язання форми репарацій було відкладено і тільки проміжна програма репарацій була узгоджена. Ця програма полягала в прийнятті дій, які радянська влада проводила у своїй зоні, і політики, яку три західні окупаційні держави на той час реалізували. Чітко питання репарацій не були врегульоване Потсдамським протоколом про репарації²³.

Описане вище пояснює, що політичні складові відгравали первинне значення при формуванні юридичного підґрунтя у питаннях санкцій при форсуванні юридичного підходу у регулюванні репарацій.

Практичним наслідком спірних питань репарацій стало повернення до обговорення складу репарацій: грошові активи, виробничі потужності та інші фізичні активи, поставки з поточного виробництва або навіть тимчасове використання військовополонених як робочої сили²⁴. Така зосередженість на розрізненні між загальним і конкретними видами відшкодування породило питання розшуку активів, а отже, реституції як доповнення або можливої альтернативи відшкодуванню. Повернення майна, право власності на яке можна було простежити до первісних власників або їх відповідних правонаступників є досить складним механізмом. Реституція власності концептуально не обмежується державною власністю, і вже під час війни західні союзники обговорювали, чи слід розрізняти реституцію власності, відібраної Німеччиною у своїх підданих і майно, відібране у підданих окупованих або інших ворожих держав²⁵. Реституційно-репараційний зв'язок розпочався із запровадженням предметом реституції британськими та французькими членами Європейської консультативної ради. Держсекретар Стеттініус пояснив цей зв'язок послу

²³ Nobel O. Die amerikanische Reparationspolitik gegenüber Deutschland 1941–1945. Frankfurt am Main: 1980. P. 28.

²⁴ Agreement on Reparation from Germany on the Establishment of an Inter-Allied Reparation Agency and on the Restitution of Monetary Gold. 14 January 1946. Art. 8. 61 Stat. 3457. 555 U.N.T.S. 69. P. 8.

²⁵ Buxbaum R. M. A Legal History of International Reparations. Legal History of International Reparations. 2005. P. 317.

Вінанту таким чином, що питання реституції в більшій мірі повинно розглядатися щодо об'єктів унікальних та культурних об'єктів. Такі об'єкти об'єктивно легше можна було ідентифікувати. Підіймалося питання створення Реституційної комісії, яка мала б бути підкомісією репараційної комісії, яка зрештою була створена²⁶.

Однією з причин розмежування реституції та репарацій було намагання зберегти будь-які продуктивні потужності, хоча його компоненти могли бути окремими та ідентифікованими джерелами. Союзні сили хотіли зберегти виробничі потужності, щоб запобігти демонтажу основних компонентів таких потужностей. Зусилля французького уряду відстежити право власності на розграбовані виробничі активи стали підставою для претензій на ці активи²⁷. Політика США була тісно пов'язана з досвідом після Першої світової війни. Сполучені Штати хотіли зберегти поразку, але надати Німеччині здатність досягти певного рівня самозабезпечення.

З капітуляцією Німеччини та скликанням Потсдамської конференції в травні 1945 року формування як політики, так і відповідних інституцій репарації та реституції стали ще більш актуальними. Після провалу передпотсдамської Московської конференції з репарацій, що відбулася в середині 1945 року, представник США в Союзній комісії з репарацій дав вказівки військовому губернатору США в Німеччині (генералу Айзену Хоуеру) щодо цілей США щодо репараційної діяльності в США. Будь-яке вивезення реститутованого майна має здійснюватися лише за умови згоди уряду приймаючої країни шляхом оформлення офіційної розписки про те, що майно, про яке йдеться, зрештою може вважатися «реституцією», «відшкодуванням» або «експортом», за який має бути здійснено платіж²⁸.

²⁶ U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. III. Washington, 1945. P. 1172.

²⁷ Auerbach P. Restitution for Victims of Nazi Persecution. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1948. Vol. 260. P. 131, 133.

²⁸ Instructions for the United States Representative on the Allied Commission on Reparations (Pauley). 18 May 1945. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. II. Washington, 1945. P. 1222–1224.

Такі дії були спрямовані прямо на відсіч Радянському Союзу, який проводив демонтажні роботи (як вид репарацій) в радянській зоні і продовжував стягувати репарації від поточного німецького виробництва протягом деякого часу. Крім того, цей принцип був спрямований проти французького уряду, який майже відмовився від очікувань майбутніх репарацій і бачив, що інтереси краще задовольняються шляхом переходу до окремої концепції реституції як визначення репарацій. Претензії щодо реституції дуже чітко визначені раніше окупованими державами-союзниками не могли поставити під загрозу або зашкодити пріоритету репарацій, особливо в контексті зменшення спроможності німецької економіки створювати мінімальний рівень виробництва, достатній для подальшого утримання США з датуванням населення Німеччини до мінімуму²⁹.

Вузьке визначення реституції не повинно приховати те, що політика США щодо питання репарацій, включаючи питання реституції, базувалася на ранньому усвідомленні того, що їхні власні інтереси базувалися не радикальним демонтажем, а настільки ж радикальним примусовим експортом німецьких об'єктів промисловості. Попри важкий тягар підтримки переміщених осіб та постачання достатньої кількості продовольства для своєї частки населення Німеччини, потреба у німецькому виробництві як головному факторі європейської реконструкції була очевидною. Саме це визнання суперечливих потреб призвело до того, що ряд держав відіграли пом'якшувальну роль проти ширших вимог Британії³⁰.

У результаті зосередження уваги Ялтинської конференції на питаннях репарацій і компенсацій, ряд цих країн, особливо окупованих ще під час війни прийняли законодавство як під час їх окупації, так і одразу після війни, забезпечивши національну правову основу для реституції або компенсацій за втрату власності. У 1951 р. Неєм Робінсон (Nehemiah Robinson) класифікував політику в цьому напрямі у такий спосіб:

²⁹ Buxbaum R. M. A Legal History of International Reparations. Legal History of International Reparations. 2005. P. 319.

³⁰ Koster H. J. Der Integrationsfriede. 2000. P. 29.

- (a) держави, у яких було здійснено реєстрацію таких збитків, але жодних заходів не вжито аби оцінити або відшкодувати збитки;
- (b) держави, де діє принцип військової компенсації збитків, але законодавство ще не прийнято аби передбачити реальні компенсаційні виплати;
- (c) держави, які виконують дії часткових заходів компенсації;
- (d) держави, які, крім конструкцій страхування, мають певні правила компенсації загальної воєнної шкоди;
- (e) держави, які прийняли та впровадили комплексне законодавство з цього приводу³¹.

Рання післявоєнна програма репарацій західних союзників зводилася до того, що держави-переможці намагалися узгодити суму, відносні частки та процедури отримання репарацій від Німеччини. Тоді як Франція і Велика Британія вже активно брали участь у відшкодуванні самопомоги, то інші держави можуть задовольнити свої претензії лише за рахунок тих німецьких активів (включаючи фінансові активи), які можуть бути розміщені в інших країнах. За винятком реституції конкретного ідентифікованого обладнання та інвентарю усунені під час німецької окупації, вони не мали б права приєднатися до прямих претензій на промислові об'єкти в країні, капітальні товари чи поточне виробництво, що становило основну частину надходжень окупаційних держав. Постійним оскаржуваним аргументом післявоєнного федерального уряду Німеччини було те, що всі питання компенсації та реституції на користь ненімецьких підданих не були належним чином включені до категорії міждержавних репарацій³².

Слід зазначити, що репарації були критичним пунктом, а їхній пріоритет був єдиним внутрішньо-західним контраргументом проти зонального поділу Німеччини. Згодом від цієї ідеї було відмовлено.

³¹ Robinson N. War Damage Compensation and Restitution in Foreign Countries. Law and Contemporary Problems. 1951. Vol. 16. P. 346–347.

³² Dolzer R. The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim's Private Right of Action? Lessons after 1945. Berkeley Journal of International Law. 2002. Vol. 20. P. 296, 318–321.

Вимоги по репараціях Радянського Союзу були відокремлені від вимог інших держав. Сполучені Штати представляли репараційні претензії західних союзників, особливо тих, що були окуповані німецькими військами під час війни. У липні 1945 р., перебуваючи в Москві, готуючись до Потсдамської конференції, Джордж Кеннан (George Kennan) подав до Державного Департаменту список із тринадцяти країн, які вимагають виправданих репарацій ресурсів, доступних у трьох західних зонах. Сполучене Королівство спочатку висловило опозицію щодо включення Данії в цей список, оскільки вона не чинила опір захопленню Німеччини. Сполучені Штати, Велика Британія та Франція надіслали запрошення Австралії, Бельгії, Канаді, Чехословаччині (така назва була на той час), Данії, Єгипту, Греції, Індії, Люксембургу, Нідерландам, Новій Зеландії, Норвегії, Південно-Африканському Союзу (така назва була на той час) і Югославії (така назва була на той час). Запрошення закликали ці країни надати дані, що стосуються відшкодування компенсацій з Німеччини та вартість довоєнних німецьких активів, розташованих на цих територіях. У супровідному "Проекті меморандуму" цієї Комісії західні союзники оголосили про конференцію для узгодження та завершення розподілу репарацій із західних зон Німеччини серед країн, які мають на це право.

Пропозиції (які, по суті, були інструкціями) надавали кожній запрошеній державі щодо претензій, які вона могла б пред'явити на репараційній конференції. Слід відзначити, що претензії сформували як державні, так і індивідуальні очікування щодо компенсацій. Було створено п'ять основних категорій вимог:

- відшкодування шкоди та втрати майна (за винятком військового майна);
- бюджетні витрати, пов'язані з веденням війни;
- витрачені або втрачені в широкому сенсі «людино-роки» у зв'язку з війною, в тому числі «втрати життя чи здоров'я та заподіяні поранення цивільними та військовими жертвами війни та окупації»;
- вартість витрат, включаючи примусові платежі та продовження кредиту;

– інші (пов'язані з війною) претензії державного чи приватного характеру»³³.

На цьому ранньому етапі, пред'явлення особистих і майнових позовів фізичних та юридичних осіб держави-заявника майже не розглядалося.

Важливим відзначити політичну складову цього процесу, де було безпосереднє підпорядкування претензій інших західних союзників інтересам і політиці трьох основних гравців – держав-переможців.

В структурі Міжсоюзницького репараційного агентства (IARA) США, Велика Британія та Франція мали призначити трьох із п'яти членів, а інші два місця мали б чергуватися між іншими країнами. Проте повноваження призначити керівників цього агентства мали лише три постійні посади: США, Велика Британія та Франція³⁴. IARA була створена для вирішення суперечок щодо розподілу репараційних часток, які Паризькій конференції не вдалося вирішити. По суті, це гарантувало США, Великій Британії та Франції право вето, і як наслідок, повноваження щодо розподілу компенсацій через IARA.

У 1945 році репарації були оформлені як міждержавні справи, а індивідуальні втрати та очікування компенсації були перенесені поза дискусії. Було зафіксовано принцип, що всі вимоги будь-якого характеру від урядів держав щодо відшкодування з боку Німеччини по суті, будуть об'єднані в одну позовну заяву, яка розглядалася на даному етапі конференції, а крім того, німецькі репарації, які надаються для кожного уряду відповідно до його узгодженої квоти є єдиним джерелом задоволення її консолідованої репараційної вимоги проти Німеччини³⁵.

Ряд делегацій, у тому числі французька, заперечували проти такого розуміння майбутньої угоди. Вони наполягали на тому, що мали право брати участь у подальшому визначенні Союзницькою контрольною комісією сум та тривалості німецьких репараційних переказів або принаймні брати участь у

³³ Memorandum of Allied Commission on Reparations. Annex A. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. III. Washington, 1945. P. 1268–1270.

³⁴ Jhnicke B. Washington und Berlin zwischen den Kriegen. 2003. P. 27.

³⁵ Buxbaum R. M. A Legal History of International Reparations. Legal History of International Reparations. 2005. P. 333.

політичних переговорах щодо «остаточного врегулювання репарацій»³⁶. Окремо обговорювалося питання про мораторій аби накласти його на будь-які подальші спроби аби приватний сектор був відповідальний за виплату будь-яких репарацій поза рамками самої угоди.

На Паризькій конференції ряд держав були стурбовані тим фактом, що три держави вирішували всі питання в IARA. Здатність IARA вимагати відшкодування була вкрай обмеженою, оскільки в ній домінували три західні держави. Тому було запропоновано сформулювати репараційні квоти різним урядам, представленими в конференції. Деякі з урядів, які пізніше заперечували проти формулювання мораторію, спільно з урядом Франції, що все ще був стурбований своєю концепцією реституції, натомість запропонували ідею права «подавати позови проти майбутніх урядів) Німеччини щодо незадоволеного залишку його загальної вимоги про відшкодування». Це означало б ще невизначений знаменник у кожному випадку, який за визначенням включав би пізніше повторне відкриття судових спорів³⁷.

Сполучене Королівство Британії заперечувало щодо включення Данії до списку держав-претендентів на компенсацію, оскільки Данія не чинили опір захопленню Німеччини. Союзники погодились, що невійськові союзники, такі як країни Латинської Америки, могли задовольнити свої витрати, використовуючи німецьку мову як набори, знайдені на їхній території.

На першому післявоєнному етапі компенсація за особисті страждання, особливо тих, хто переслідувався націонал-соціалістичним режимом, лише опосередковано обговорювалося в переговорах про репарації. Переміщені особи були серйозною проблемою для багатьох держав та тих, хто не міг повернутися до спустошених регіонів в Центральній і Східній Європі. Ці великі групи, по суті, не мали громадянства і не могли сподіватися на вигоду, навіть опосередковану, від розподілу соціальних виплат, які можуть отримати від репарацій, виплачених

³⁶ Agreement on German External Debts. 27 February 1953. 4 Stat. 443. 333 U.N.T.S. 3.

³⁷ Fletcher G. P. *Romantics at War: Glory and Guilt in the Age of Terrorism*. Princeton: Princeton University Press, 2002. P. 42.

їхнім державам. Єдину згадку про компенсації окремим жертвам у цей час був коментарем секретаря.

Стейт Бірнса (State Byrnes) до американської делегації в Парижі підкреслив, що окремий розподіл для переміщених осіб недостатньо для повної компенсації потерпілим. Наголошувалося, що окупаційна влада та приватні благодійні організації в усьому світі визнають свої зобов'язання. Тому що репарації скрадатимуться здебільшого з виплат у натуральній формі і залишать Німеччину економічно спроможною³⁸. В свою чергу, Німеччина не може бути змушена компенсувати лише оплату основних імпорتنих товарів, але слід компенсувати збитки жертвам нацистських переслідувань, які виїхали або покинуть Німеччину. Було чітке розуміння, що реституція майна, відібраного у жертв нацистських переслідувань буде здійснена в Німеччині, але не було ілюзій того, що це принесе значну користь біженцям. В результаті цього, на Паризькому конгресі було виокремлено спеціальне рішення проблеми осіб без громадянства, вимушено переміщених осіб та осіб, чий інтереси не представляв ніхто. Слід відзначити, що цей епізод важливий тим, що неурядові організації стали суб'єктами в рамках міжнародного режиму по захисту таких осіб.

Першим офіційним проголошенням концепції використання німецьких активів для підтримки біженців та осіб без громадянства в Парижі була пропозиція для попереднього обговорення між Францією та Сполученим Королівством. Едвін Полі був призначений спеціальним послом для роботи та розробки, реалізації політики відшкодування компенсацій таким особам. Як наслідок, було досягнуто резервування одного відсотка німецьких зовнішніх активів (головним чином тих, що розташовані в нейтральних країнах, плюс немонетарне золото) для підтримки цієї категорії осіб³⁹.

Розпорядження цими коштами було покладено на Міжурядовий комітет у справах біженців, який також мав своє пленарне засідання в Парижі. В останній

³⁸ Cable to Angell. 10 December 1945. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. III. Washington, 1945. P. 1452.

³⁹ Menon P. K. The International Personality of Individuals in International Law: A Broadening of the Traditional Doctrine. Journal of Transnational Law and Policy. 1992. Vol. 1. P. 151–182.

пропозиції перед конференцією, яка перейшла до обговорення розміру відсотків щодо розподілу та активів між державними делегаціями було додано ще один підрозділ «претензії окремих біженців до Німецького уряду». Таким чином було зарезервовано спочатку для реабілітації тих, хто вижив та були особами без громадянства, зібравшись в рубрику «переселенці». У цьому контексті переміщені особи отримали певний захист.

Чимало з ранніх компенсаційних зусиль, включаючи колективне соціальне забезпечення, мали місце в міжнародній системі, яка розглядала напрями соціального забезпечення, а не компенсацій. Очікуваний результат спеціального захисту зі збору «зовнішніх німецьких активів», з іншого боку, задуманий як спосіб забезпечити розумні суми репарацій меншим союзникам, які потерпіли збитків, таких як Швейцарія⁴⁰.

Окремо важливо звернути увагу на те, що визначення осіб без громадянства вперше принесло з собою важливу відмінність між примусовими (не ув'язненими) робітниками, а визначало їхній окремий особливий статус.

Формальне укладення Паризької угоди про репарації залежало від проблем, що залишилися: узгодження розподілу часток, призначення окремих репарацій, очікуваних від менших держав, тим союзникам, які були окуповані або іншим чином постраждали від агресії. Остаточний проект попереднього перегляду інституційного механізму, який забезпечував збереження реальної влади над репараціями та їх розподіл окупаційним державам. Паризька угода встановила три окремі шляхи розподілу репарацій:

- Конкретні активи, знайдені в західних зонах Німеччини, що підлягали поверненню будь-якій країні-підписанту, яка могла б довести, що вона або її піддані мали значний капітал або фінансовий інтерес у конкретному активі або групі подібних взаємозамінних активів. Ці повернені активи мали б бути стягнені з процентного розподілу цієї країни реальних активів (або їх грошової вартості у разі ліквідації), наданого відповідно до угоди.

⁴⁰ Schwager E. The Right to Compensation for Victims of an Armed Conflict. Chinese Journal of International Law. 2005. Vol. 4. P. 417–439.

- Розподіл активів, що не підлягають відшкодуванню, склалися з двох видів активів. Один, категорії (B), був промисловим (виробничим та капітал) обладнання, вивезене з Німеччини, а також німецькі торгові кораблі і внутрішній водний транспорт, все під повноваженням прийняття рішень IARA. Інша, категорія (A), складалася з усіх інших активів, основним компонентом якого були зовнішні активи Німеччини, розташовані в нейтральних країнах і країнах, що підписали угоду. Ця категорія також включала активи, що скорочувалися, такі як поставки з радянської зони.
- Німецькі зовнішні активи у розмірі 25 000 000 доларів США було виділено на підтримку жертв нацизму особам без громадянства.
- Третій сегмент стосувався золота, награбованого або незаконно вилученого з окупованих Німеччиною під час війни країн⁴¹.

Держави, що підтримували Німеччину повинні були сплатити певні репарації, але лише окремим державам-жертвам, відповідно до мирних договорів, які передбачалися Паризькою угодою. Договори були підписані в 1947 році Болгарією, Фінляндією, Угорщиною, Італією та Румунією.

У такий спосіб, із січня 1946 року до середини 1949 року в центрі уваги були три етапи по акумуляції коштів. Перший етап реалізував зусилля менших західних союзників зібрати свою частку репарацій. Зокрема, пошук активів, які можна ідентифікувати, розташованих у західних зонах, до яких можна висунути вимогу прямої реституції. Другий стосувався пошуку німецького золота награбованого німецькими окупаційними військами, які мали розділяти всі союзники. Третій етап включав акумуляцію активів німецького приватного сектора в нейтральних і союзних країнах.

Отже, за результатами Другої світової війни було розроблено правову та політичну природу основних правил відшкодування збитків з держави-агресора

⁴¹ Reparations. The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 32.

Німеччини. Німецькі репарації були в центрі найбільш критичних та суперечливих еволюцій міжнародного публічного права в минулому столітті.

Військові репарації передбачають передачу законних прав, товарів, майна та, як правило, грошових коштів від однієї держави до іншої у відповідь на шкоду, спричинену застосуванням збройної сили. Ця категорія часто розглядається як підкатегорія репараційних зобов'язань, що існують згідно з класичною теорією міжнародно-протиправних дій та законодавством про відповідальність держави, практика вимагання та виплати військових репарацій насправді сягає давніх часів і має кілька специфічних особливостей⁴².

Історично склалося так, що воєнні репарації можуть бути наслідком воєнних дій, незалежно від того, законні вони чи незаконні з точки зору сучасного міжнародного права. Традиційно переможці накладали на переможені держави воєнну контрибуцію, спрямовану на покриття витрат на ведення війни та покарання переможеної держави. Міжнародні правові зобов'язання щодо відшкодування воєнних дій часто містилися в мирних угодах і договорах про пост-конфліктне врегулювання, які відіграють вирішальну роль у встановленні балансу між державами в рамках міжнародного співтовариства. Юридичні основи положень, які зобов'язують виплату коштів, часто включені в мирні договори, залишалися неясними в античності. Ці договори посилалися на різні правові обґрунтування, включаючи витрати на війну або акт підпорядкування переможеної сторони перед переможною. У XVI-XVII століттях європейська юридична наука зробила вирішальний внесок як у розвиток концепції воєнних репарацій, так і в уточнення їх правової основи⁴³.

Розв'язання війни в міжнародних відносинах стало заборонено міжнародним правом порівняно недавно в результаті Пакту Келлога-Бріана (Kellogg-Briand Pact 1928), згідно з яким сторони відмовлялися від розв'язання війни за будь-яких обставин, а не лише за певних обставин, як це було за Пактом

⁴² Righting Wrongs: Reparations in the Articles on State Responsibility. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. No. 4 (October). P. 833–856.

⁴³ Reparations. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 44.

Ліги Націй. Сьогодні обов'язок виплати воєнних репарацій згідно з міжнародним правом ґрунтується на:

1) порушенні *ius ad bellum*, а саме незаконному застосуванні сили в міжнародних відносинах, що суперечить ст. 2 (4) Статуту ООН;

2) порушення міжнародного гуманітарного права (порушення *ius in bello*). Ці правові основи відшкодування воєнних дій, які не залежать одна від одної, завдячують своїм існуванням значному розвитку загального поняття відшкодування у міжнародному праві за останні десятиліття.

Принцип, згідно з яким держави повинні забезпечити відшкодування іншим державам для покриття протиправних дій, які вони вчинили, не заперечується міжнародним правом і підтверджується іншими інструментами міжнародного права, зокрема проектом статей Комісії міжнародного права 2001 року про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії. Крім того, ст. 3 Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни (Гаазькі мирні конференції 1899 та 1907 років) та ст. 91 Додаткового протоколу I Женевської конвенції (1977 р.) встановлюється міждержавний обов'язок виплачувати компенсацію, якщо воююча сторона порушує положення Конвенції та Протоколу I⁴⁴. Основною функцією компенсації в міжнародному праві є відновлення ситуації, яка б існувала, якби міжнародне протиправне діяння не було вчинено, і форми такого відшкодування можуть бути різними. У конкретному випадку військових репарацій історична практика ілюструє можливість використання реституції, грошової компенсації, територіальних гарантій, гарантій не повторення військових дій та символічних репарацій. Стосовно того, хто може вимагати відшкодування, обов'язок держави надавати міждержавні відшкодування після вчинення міжнародно-протиправного залишається предметом значних суперечок.

Міжнародний досвід воєнних репарацій з 1945 року можна розділити на три різні періоди. Відразу після Другої світової війни було створено низку різних

⁴⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). 08.06.1977.

режимів, щоб відновити шкоду, завдану військовим конфліктом. Згодом, у зв'язку з міжнародними конфліктами, що відбувалися під час холодної війни механізми репарацій розроблялися Радою Безпеки, але, згідно з геополітикою того часу, виплачувалися нечасто. Позови про відшкодування збитків, завданих конфліктами, які мали місце з 1990 року, набули багатостороннього виміру, що дозволило спочатку Раді Безпеки ООН, а потім Міжнародному Суду відігравати більш активну роль у розвитку норм міжнародного права в цій сфері. Вважаємо, що після 23 лютого 2022 року настав новий сучасний етап виплати репарацій і цей етап перебуває в процесі становлення та повзаний із необхідністю завершення військової агресії з боку Росії.

Різні режими репарацій після Другої світової війни мають багато ключових особливостей, що відрізняють їх від систем репарацій, запроваджених Версальським мирним договором після Першої світової війни. Такі відмінності були пов'язані не лише з економікою, а й з особливим характером і обставинами Другої світової війни та раннього періоду холодної війни.

Домовленості про зобов'язання відшкодування збитків, укладені після Другої світової війни, прямо враховували здатність зобов'язаної сторони виплачувати репарації. Версальський режим репарацій піддавався критиці як надто обтяжливий навіть під час його розробки, а його нездатність досягти своїх основних цілей відновлення інфраструктури та миру в Європі означали, що союзні держави не хотіли перевантажувати переможені держави після Другої світової війни так само, як вони раніше перевантажили Німеччину, яка згодом стала головним одержувачем допомоги США для імпорту основних продуктів харчування та товарів у міжвоєнний період⁴⁵.

На Потсдамській конференції обговорювалася позиція, що переможені держави повинні були б виплатити репарації лише з коштів, що залишилися після того, як вони задовольнили свої основні внутрішні економічні потреби. Ця мета досягалася шляхом коригування суми, форми та способу виплати репарацій,

⁴⁵ Righting Wrongs: Reparations in the Articles on State Responsibility. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. No. 4 (October). P. 833–856.

а іноді навіть записувалася в договір як чітка умова щодо зобов'язання сплати. Наприклад, Італія була зобов'язана сплатити конкретні суми репарацій Радянському Союзу. Деякі менші держави, що підтримували фашизм були зобов'язані здійснити конкретні обсяги щодо «кількості та типів товарів і послуг, які повинні бути доставлятися, бути обраними та запланованими таким чином, щоб уникнути втручання в економічну реконструкцію цих держав. Мирний договір з Японією містив зазначення зобов'язання Японії виплатити репарації, але чітко вказував, що ресурсів Японії на момент підписання договору було недостатньо для підтримки життєздатної економіки та здійснити повне відшкодування за всю завдану шкоду і страждання і в той же час виконати інші свої зобов'язання⁴⁶.

Потсдамська угода вимагала, щоб виплата репарацій залишили достатньо ресурсів, щоб німецьке населення могло існувати без зовнішньої допомоги. Невдовзі після війни СРСР відмовився від претензій на німецькі активи в Болгарії, Фінляндії, Угорщині та Румунії та вимагав відшкодування промисловості не шляхом демонтажу заводів, а передусім шляхом розміщення виробництва колишніх німецьких заводів у радянських зонах. Угода про репарації з Німеччини 1946 року вимагала від Міжсоюзницького репараційного агентства розглядати відношення предмета або предметів заявлених до загальної моделі довоєнного стану країни-позивача економічного життя та до програм його післявоєнного економічного пристосування чи розвитку у розподілі промислового та іншого капітального обладнання. Факт окупації також дозволив союзникам більш уважно стежити за виплатою Німеччиною репарацій із доходів від внутрішнього виробництва відповідно не лише до принципу першої плати, але й до змін політичних пріоритетів щодо ролі Німеччини у післявоєнному міжнародному суспільстві. Протягом десяти років після війни три держави поступово зменшували свій вплив на німецьку промислову діяльність в інтересах відновлення Західної Німеччини. За аналогічним принципом США перестали

⁴⁶ Vagts D. F., Murray P. Litigating the Nazi Labor Claims: The Path Not Taken. Harvard International Law Journal. 2002. Vol. 43. No. 2. P. 503–530.

вимагати від Японії сплати військових репарацій у травні 1949 року і ніколи не вимагали від Японії переважної більшості репарацій, на які вони мало право⁴⁷.

Важливим аспектом відшкодування завданої шкоди у Другій світовій війні, який став поштовхом до розвитку міжнародного права, застосовного до відшкодування у зв'язку з війною, було часткове прийняття претензій окремих жертв війни (компенсація за особисту шкоду, заподіяну під час Другої світової війни). В Угоді про репарації з Німеччини союзники погодилися виділити частину репарацій, на яку вони мали право, на «реабілітацію та переселення» так званих «не підлягаючих репатріації жертв дій Німеччини», визначених як «справжні жертви нацистських переслідувань та їхні найближчі родичі та утриманці». Люксембурзька угода між Державою Ізраїль і Федеративною Республікою Німеччини, окрім вимог щодо виплат репарацій безпосередньо Ізраїлю, також вимагала через Протокол № 1 виплати конкретних виплат жертвам нацистського режиму⁴⁸. Отже, право на репарації мали особи, які особливо постраждали від війни, також було враховано в угоді обов'язок Японії відшкодувати тим членам збройних сил союзних держав, які зазнали невинуватих труднощів, будучи військовополоненими Японії, шляхом передачі активів Міжнародному комітету Червоного Хреста на користь колишніх військовополонених.

У післявоєнному контексті різноманітні вимоги про відшкодування шкоди, спричиненої конфліктами в епоху холодної війни, свідчать про те, що до 1960-х років більшість держав визнали норму міжнародного права, яка вимагала виплати відшкодування за неправомірне застосування сили. Однак практика цього періоду також показує, що існували політичні труднощі, пов'язані з дотриманням такого законного права, оскільки репарації як такі фактично ніколи не виплачувались у зв'язку з будь-яким конфліктом часів холодної війни.

⁴⁷ Schwager E. The Right to Compensation for Victims of an Armed Conflict. *Chinese Journal of International Law*. 2005. Vol. 4. P. 417–439.

⁴⁸ Ronzitti N. Compensation for Violations of the Law of War and Individual Claims. *Italian Yearbook of International Law*. 2003. Vol. 2002. P. 39.

Чимало держав, які врегульовували конфлікти, що виникли в цей період, воліли взаємно відмовитися від своїх репараційних претензій у мирних договорах або просто ігнорували питання репарацій взагалі. Такі компроміси були спричинені політичними та практичними труднощами повернення репарацій та бажанням уникнути формального розгляду відповідальності за конфлікт та характеру завданої шкоди; перевірка, яка ризикувала б ще більше зіпсувати відносини⁴⁹. Особливий політичний контекст різноманітних війн між Ізраїлем та арабськими державами протягом періоду холодної війни означав, що питання репарацій ніколи серйозно не розглядалося. Договори, підписані щодо кризи в Суецькому каналі (Генеральна угода між Францією та Об'єднаною Арабською Республікою 1958 року), війна за Фолклендські/Мальвінські острови (Спільна заява про відносини та формулу суверенітету щодо Фолклендських островів, Аргентина–Великобританія, Південна Джорджія та Південний Сандвіч 1989 року), а також війна між Гондурасом і Сальвадором (Загальний мирний договір між Сальвадором і Гондурасом 1980 року) призвели до взаємної відмови від претензій щодо репарацій, незважаючи на тверді та висловлені переконання держав, такі як Єгипет щодо Суецької кризи та Сполучене Королівство щодо Фолклендської війни, що вони мали право на відшкодування згідно з міжнародним правом⁵⁰.

Вирішення питання про репарації після війни у В'єтнамі є ще одним прикладом того, як держави вважали себе такими, що юридично мали право на репарації, але політично та практично неспроможні забезпечити це право. Основним елементом підходу президента Ніксона «мир із честю» до розв'язання війни у В'єтнамі, вимагав відкинути наполягання Північного В'єтнаму в опублікованій переговорній позиції про те, що уряд США несе повну відповідальність за збитки завдані і його наслідки, що США брали участь у незаконному застосуванні сили. Результатом стала відмова виплачувати

⁴⁹ Roht-Arriaza N. Reparations Decisions and Dilemmas. *Hastings International and Comparative Law Review*. 2004. Vol. 27. No. 2. P. 157–219.

⁵⁰ Graefrath B. Responsibility and Damages Caused: Relationship Between Responsibility and Damages. *Recueil des Cours*. 1984. Vol. 185. P. 9–149.

репарації як такі, а США вважали за краще надавати допомогу та сприяти відбудові зруйнованих війною районів. Практичний інтерес отримання післявоєнної економічної допомоги, як би вона не називалася спонукав в'єтнамського представника підписати Паризькі мирні угоди про припинення війни у В'єтнамі, в яких прямо не згадується про репарації⁵¹.

Практика діяльності Ради Безпеки ООН протягом періоду холодної війни також вказує на зміцненні теоретичного права на воєнні репарації на основі будь-якого міжнародно-протиправного застосування сили. Наприклад, Рада Безпеки одноголосно визнала, що Ліван має право на відшкодування за руйнування, яких він зазнав у результаті навмисних військових дій Ізраїлю проти цивільного міжнародного аеропорту Бейрута в 1968 році⁵². Отже, в проміжок часу так званої холодної війни інститут репарацій в практичній площині практично не розвивався.

Аналіз викладеного вище дозволяє зробити наступні проміжні висновки:

- інструмент репарацій є досить молодим інститутом в міжнародному публічному праві та на теоретичному і практичному рівнях не має частого застосування та деталізації;
- перший реальний концепт механізму компенсацій завданих військовими діями був розроблений після Першої світової війни. Цей механізм був надзвичайно простим, спрямований покрити фактично завдані збитки державами-агресорами та не містив реальних формул калькуляцій того, як підрахувати фактично завдані збитки. Індивідуальні позови від суб'єктів приватного права не допускалися та залишилися поза увагою репараційної комісії. Значна частина репарацій фактично так і не була виплачена, а борг був прощений;
- за результатами Другої світової війни було розроблено прототип сучасного механізму компенсацій завданих військовими діями. Вперше було

⁵¹ Dolzer R. The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim's Private Right of Action? *Lessons After 1945. Berkeley Journal of International Law*. 2002. Vol. 20. No. 1. P. 296–341.

⁵² Резолюція Ради Безпеки ООН № 262. 31.12.1968.

створено репараційний комітет, який аналізував та визначав розміри шкоди, яка мала б бути стягнена із держав-агресорів. Імплементовано підхід, що індивідуальні позови суб'єктів приватного права можуть задовольнятися;

- політична складова у компенсаційних механізмах історично часто відгравала важливішу роль, аніж юридична складова, що призводила до того, що більшість сум, що мали б бути компенсовані в кінцевому результаті були прощені та не поверталися взагалі.

1.2. Сучасний етап розвитку інституту воєнних репарацій

На нашу думку, до 1990-х років компенсаційні механізми слід розглядати більше в історичному ракурсі. Натомість сучасний етап розвитку компенсації репарацій пов'язаний із реакцією Ради Безпеки ООН на вторгнення Іраку в Кувейт у серпні 1990 року та подальшою поразкою іракських військ у Кувейті. Рада Безпеки ООН розширила свої нові повноваження, щоб встановити найповніший режим репарацій з моменту закінчення Другої світової війни. Режим відшкодування встановлений Резолюціями Ради Безпеки 674 (1990) (пункт 8), 686 (1991) (пункт 2 (b)), 687 (1991) (пункти 16–19) та 692 (1991) (пункти 3–9) досить детально закріпив правову основу для позовів про відшкодування воєнної компенсації. Механізм також базувався на особливостях воєнних репарацій, які виникли після Другої світової війни та включав інституційну структуру для управління неймовірно широким спектром претензій, яка сама по собі виявилася джерелом подальшого розвитку міжнародного права щодо військових репарацій⁵³.

Певний успіх дій Ради Безпеки ООН по відношенню до іраксько-кувейтських військових репарацій полягає у використанні конфіскованих

⁵³ Crawford J. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. 2001. URL: <http://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html> (дата звернення: 14.01.2026).

доходів від іракської нафти для забезпечення виплати репарацій і створення складної компенсаційної комісії ООН для забезпечення належного розподілу репараційних платежів. Було організовано фактичну виплату репарацій, вимагаючи від доходів від нафти, переведених під контроль ООН через програму «Нафта в обмін на продовольство». Відповідальність Іраку за міжнародним правом за спричинену шкоду була ухвалена ex ante Радою Безпеки, а його право оскаржувати претензії, висунуті до Комісії з компенсацій ООН було обмежено. Детальний аналіз механізму виплати, строків, слабких позицій цієї схеми буде наведено у іншій частині цього дослідження.

Досвід окремих військових конфліктів ілюструє, що вимоги про відшкодування воєнних дій якщо висувалися, то розглядалися не Радою Безпеки ООН, а лише у двосторонньому порядку та в Міжнародному суді. Наприклад, головні учасники конфліктів на Балканах 1990-х рр. вимагали відшкодування компенсацій внаслідок війни. Боснія вимагала фінансової компенсації за шкоду, заподіяну під час війни, у справі «Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії), але Міжнародний суд вирішив, що фінансова компенсація не була належною формою відшкодування за порушення зобов'язання запобігати геноциду, оскільки Боснія не змогла довести причинно-наслідковий зв'язок між порушенням відповідачем свого зобов'язання щодо запобігання та шкодою, завданою геноцидом у відповідному регіоні Боснії. Подібний позов Хорватії проти Сербії пройшов етап попередніх заперечень і став предметом зустрічного позову Сербії з вимогою відшкодування шкоди, завданої хорватськими військами під час Другої світової війни. 3 лютого 2015 року Міжнародний суд відхилив претензії Хорватії та Сербії щодо геноциду, стверджуючи, що сторони не змогли їх обґрунтувати (справа «Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Хорватія проти Сербії»). Фінансову компенсацію також вимагала Грузія у справі щодо російських військових операцій у Південній Осетії та Абхазії, але ця вимога не була задоволена, коли

Міжнародний Суд у квітні 2011 року визнав, що він не має юрисдикції розглядати справу Грузії⁵⁴.

З нашої позиції усі перелічені моделі наразі слід сприймати в історичному зрізі, а матриця моделі компенсацій військової шкоди Україні, що завдана військовим вторгненням агресором Російською Федерацією повинна бути розроблена на якісно новій платформі.

Рада Безпеки ООН відпрацювала модель створення Компенсаційної комісії у формі гібридного арбітражного трибуналу для визначення розмірів, строку, порядку, джерел компенсацій збитків завданих державою-агресором в наш час. Більше того, такий інструмент пройшов реальну апробацію на практиці в розрізі військових дій Іраку в Кувейті.

Історично хронологія подій мала такий вигляд:

- 1990 року Ірак вторгся власними військами в Кувейт та окупував частину територій останньої держави.
- 1991 року було сформовано Компенсаційну комісію ООН з мандатом визначити розмір та реалізувати виплати компенсацій Іраком збитків завданих Кувейту⁵⁵.

Сума всіх претензій Кувейту до Іраку складалася із такого:

- Загальна кількість аплікацій (заявок): 2,7 млн. Сюди входили заявки від приватних осіб, корпорацій (приватних та державних, самого уряду Кувейту). Усі ці вимоги було акумульовано та спрямовано Кувейтом до Компенсаційної комісії ООН.
- Загальний розмір заявленої шкоди склав \$ 352 млрд. Ця сума повинна була бути перевірена та підтверджена Компенсаційною комісією ООН.

Алгоритм роботи Компенсаційної комісії ООН був побудований у спосіб, де усі заяви Кувейту були розподілені на категорії:

- претензії осіб, що вимушено покинули Кувейт;

⁵⁴ Інформаційний бюлетень практики Європейського суду з прав людини. № 247. Січень 2021 року. Грузія проти Росії (II) [GC]. Заява № 38263/08. Рішення від 21.01.2021.

⁵⁵ Резолюція Ради Безпеки ООН № 687. 03.04.1991. Резолюція Ради Безпеки ООН № 692. 20.05.1991.

- вимоги тих, хто зазнав тяжких тілесних ушкоджень або чий дружина, чоловік, дитина чи батьки загинули;
- вимоги осіб, що зазнали особистих збитків до \$100 000;
- претензії осіб, що зазнали збитків понад \$100 000;
- претензії корпорацій, в тому числі іноземних компаній;
- претензії уряду, включаючи шкоду довкіллю та природним ресурсам.

Важливо відмітити, що центральне місце у заявках на компенсацію відводилося саме вимогам суб'єктам приватного права. Окрім того, окрему підгрупу становила заявка про компенсацію шкоди, що була завдана навколишньому середовищу Кувейту в результаті збройних дій Іраку.

ООН позбавило Ірак права оспорювати вимоги приватних осіб, агресор міг надавати контр-доводи щодо заявок корпорацій та уряду. Компенсації від ООН не виключали можливість паралельних позовів, висунутих через національні правові системи урядів-членів ООН, але заявники повинні були повідомляти про будь-які отримані платежі, ці суми вираховувалися від виплат Компенсаційної комісії ООН. Це означало, що суб'єктам приватного права було надано можливість самостійно обирати найвищий та найефективніший спосіб захисту власного порушеного права (в частині компенсації завданих збитків в силу військових дій). Натомість недопустимим було стягнення двічі компенсацій за одні і ті ж збитки. Саме тому Компенсаційна комісія ООН ретельно перевіряла чи апліканти не отримали вже компенсації за рішеннями будь-яких інших судів в інших юрисдикціях. Це займало значно часу, що сповільнило загалом роботу відповідної комісії.

Вкрай важливим питанням було визначення джерел з яких компенсації мали бути поверненні. Так, Резолюцією Ради Безпеки ООН у 1992 році було зобов'язано держави-учасники ООН на території яких наявні активи уряду Іраку, державних компаній чи агентств, що пов'язані з реалізацією нафтопродуктів, повинні реалізувати такі активи та передати виручені кошти на ескрою рахунок

Компенсаційної комісії ООН⁵⁶. Це означає, що ООН зобов'язала усіх держав-членів цієї організації зробити ревізію всіх рухомих та нерухомих активів нафтопродуктів Іраку, що можуть бути розміщені на територіях відповідних держав та повідомити про це комісію ООН. В такий спосіб ООН застосував секторальний підхід, коли джерелом компенсацій мав стати конкретний сектор економіки Іраку – нафтовий. Слід відзначити, що Ірак не є постійним представником Генеральної асамблеї ООН та не мав права вето аби заблокувати відповідне рішення ООН.

За результатами переговорів було встановлено ліміти: держави могли не виконувати вимогу, якщо вже перерахували \$200 млн. або 50% від всіх активів Іраку на власній території.

Крім того, держави-учасники ООН на території яких наявні нафтопродукти Іраку зобов'язали продати останні по ринкових цінах та передати кошти на ескроу рахунок Компенсаційної комісії ООН.

Окремо було встановлено, що 30% доходу від продажу нафтопродуктів Іраком на зовнішні ринки автоматично зараховувалися на ескроу-рахунок Компенсаційної комісії ООН. Ірак генерував біля \$ 10 млрд./ рік доходу від експорту нафтопродуктів, тобто тільки \$ 3 млрд./рік могли бути відраховані у компенсаційний фонд. Більше \$ 3 млрд. активів Іраку в світі залишалися замороженими, але не були трансформовані на компенсаційні потреби. Це означає, що ООН вкрай ретельно підійшло до економічної складової компенсації відповідних збитків та визначило формулу, яка б дозволяла Іраку економічно залишитися спроможним до існування і в той же час поступово виплачувати кошти по компенсації. Далеко не всі держави-члени ООН добросовісно діяли в частині ідентифікації та продажу нафтопродуктів Іраку на власній території. Частково це призвело до того, що значні обсяги активів Іраку були заморожені, але так і не були продані.

⁵⁶ Резолюція Ради Безпеки ООН № 778. 02.10.1992.

За результатами роботи Компенсаційної комісії ООН було задоволено 1,5 млн заявок (із 2,7 млн заявлених). Тобто трішки більше половини заявок були задоволені. В рапортах вказувалося, що значна кількість заявок містили саме технічні недоліки.

Розмір присудженої шкоди сягнув \$52,4 млрд. (із \$352 млрд заявлених), тобто всього 15% від суми, що первинно заявлялася Кувейтом. В тому числі іноземні компанії отримали біля \$1 млрд. (Saudi Arabian Texaco – \$506 млн., Halliburton – \$18 млн).

13 січня 2022 року Ірак здійснив останній компенсаційний платіж. Тобто, Компенсаційній комісії ООН знадобилося 30 років аби стягти з Іраку збитки у розмірі \$52,4 млрд за військове вторгнення в Кувейт⁵⁷.

З нашого погляду, описане вище дає підстави аби зробити наступні умовиводи:

- Конверсія 15% (\$52,4 млрд. від заявлених \$352 млрд збитків Кувейту) і стягнення збитків протягом 30 років – ілюстрація неефективності ООН, як регулятора у час військових дій агресора, так і в пост військовий період.
- ООН має одиничний конкретний відпрацьований досвід компенсації збитків з агресорів за військові вторгнення в сучасний час. Чимало заморожених активів агресора - компенсаційні транші, активи фізичних осіб, приватних компаній (нерухомість, яхти, банківські рахунки) можуть десятиріччями бути заморожені і не трансформуватися в компенсації для держави, що постраждала від військової агресії.
- ООН може прийняти рішення щодо стягнення з держави, яка не є постійним членом Генеральної асамблеї ООН та не зможе заблокувати відповідне рішення в силу права вето (як це \ у випадку із Росією).
- Держави-учасники ООН сміливо голосували за стягнення компенсацій з Іраку та реалізацію його заморожених активів в силу 2-х причин: а) Ірак 1991 у військовому сенсі нікому не становив загрози (не ядерна держава);

⁵⁷ Резолюція Ради Безпеки ООН № 2621. 22.02.2022.

б) ембарго на нафтопродукти Іраку не були дискомфортом економічним рішенням для жодного впливового суб'єкта ООН.

- У проекції відносин на Росію, ситуація політично та безпекова інша, адже ядерний потенціал сильно знизить рішучість та сміливість держав-учасниць ООН в ухваленні рішень про трансформацію заморожених активів Росії у компенсаційний пакет для України (в тому числі заморожених санкціями Заходу \$ 300 млрд. золотовалютного резерву).
- Навіть якщо Росія буде позбавлена права вето/голосу у Раді Безпеки ООН (досягти цього вкрай непросто), окремі держави, наприклад Китай, можуть блокувати рішення з міркувань небажання втрати економічних відносин з Росією.
- Альтернативою Компенсаційної комісії ООН може розглядатися новостворений трибунал, драйверами його заснування будуть держави, які себе проявлять активно – Англія, США.

1.3. Принципи та форми репарацій у системі міжнародної відповідальності держав

Відшкодування є принципом права, який існував століттями. Це не виключно правовий принцип, а також являє собою та використовується в етичних, політичних дискурсах. Компенсація у вузькому юридичному значенні означає зобов'язання сторони-порушника відшкодувати шкоду, заподіяну потерпілій стороні. Згідно з міжнародним правом, «відшкодування» має, наскільки це можливо, покрити всі наслідки незаконного діяння та відновити ситуацію, яка б, цілком ймовірно, існувала, якби цей акт агресії не було вчинено⁵⁸. Терміни «компенсація», «збитки», «реституція», «відшкодування», «шкода» часто використовуються як синоніми. Так само категорія «компенсація» змінюється залежно від правових систем.

⁵⁸ Permanent Court of International Justice. Case concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Merits. Series A. No. 17. 13 September 1928. P. 47.

Стаття 75 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі ІСС) визначає, що ІСС встановлює принципи, що стосуються відшкодування жертв злочинів, якими займається ІСС відповідно до його юрисдикції. Міжнародне право розробило кілька принципів щодо репарацій. Основні принципи відшкодування згідно з міжнародним правом є переважно звичаєвими нормами, які стосуються виключно відносин між державами. Проте деякі ці принципи можуть застосовуватися стосовно порушень міжнародних зобов'язань не лише щодо держави, а й окремих осіб.

Основний принцип компенсації згідно з міжнародним правом був сформульований Постійним судом міжнародного правосуддя у справі щодо фабрики в Хожуві (Chorzow), де вказано, що: «компенсація повинна, наскільки це можливо, покрити всі наслідки незаконних дій та відновити ситуацію, яка, ймовірно, мала б існувати, якби така незаконна дія не була вчинена»⁵⁹. Це твердження посилається на принцип відшкодування як *restitutio in integrum*. Ця концепція по-різному тлумачиться міжнародними трибуналами та іншими органами, як визначити форми та розмір відшкодування, яке може бути присуджено.

Відповідно до принципу пропорційності компенсація має бути пропорційною шкоді, що спричинена протиправною дією, термін «шкода» включає обидва матеріальної та моральної шкоди. У зв'язку з цим слід підкреслити, що в той час як збиток матиме відношення до форми та розміру відшкодування, наявність матеріальної шкоди не є безумовною вимогою для вимоги про відшкодування. Важливим наслідком принципу пропорційності є те, що компенсація не несе в собі карального характеру. Репарації повинні бути спрямовані виключно на усунення завданої шкоди через протиправне діяння⁶⁰.

Тісно пов'язаний з принципом пропорційності є ще один принцип причинного зв'язку. Так, репарації мають відшкодовувати лише прямі збитки,

⁵⁹ International Court of Justice. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. Merits. 1986.

⁶⁰ International Court of Justice. *Corfu Channel case*. Judgment of 09 April 1949. ICJ Reports. 1949. P. 4.

завдані незаконними діями, залишаючи поза увагою ті збитки, які є надто непрямими або віддаленими. Разом з цим, Джон Кроуфорд встановив, що інші елементи порушення, такі як навмисні порушення державних органів, повинні бути прийняті до уваги, тому що вимога причинно-наслідкового зв'язку не є обов'язково однаковою у відношенні за кожне порушення міжнародного зобов'язання⁶¹.

Практикою міжнародного права встановлено кілька форм відшкодування, які мають на меті забезпечити повне відшкодування заподіяної шкоди. Першою із цих форм є реституція. Йдеться про відновлення того стану, який існував до протиправних дій. Реституція є оптимальною формою відшкодування за міжнародною практикою, але в багатьох ситуаціях це неможливо з огляду на характер порушення або оскільки цього недостатньо для забезпечення належного відшкодування завданої шкоди. Так, у справі щодо фабрики в Хожуві суд зазначив, що коли реституція неможлива, має бути сплачена сума, відповідна цінність, яку мала б покрити реституція в натуральній формі. Ця форма відшкодування є відомою як компенсація, і її призначають, коли є збитки, що не можна виправити лише реституцією. Відшкодування охоплює матеріальні збитки (втрата заробітку, пенсії, медичні витрати тощо) та немайнової шкоди (біль і страждання, душевні страждання, приниження, втрата насолоди життям), останнє зазвичай кількісно визначається на основі справедливої оцінки.

Сатисфакція є ще однією формою компенсації, яка визнана міжнародними нормами права. У міждержавному судочинстві воно має досить винятковий характер, оскільки лише виникає, коли реституція та компенсація у вигляді відшкодування не досягають повного ефекту і пов'язані із діями, які не підлягають фінансовій оцінці. Детальний аналіз усіх цих форм буде наведено нижче у цьому дослідженні.

Важливо проаналізувати принципи компенсацій в розрізі міжнародних прав людини. Так, більшість міжнародних документів про права людини нічого

⁶¹ Amezcua-Noriega O. Reparation Principles under International Law and their Possible Application by the International Criminal Court: Some Reflections. Reparations Unit. Briefing Paper No. 1 / edited by C. Sandoval. August 2011. P. 3.

не говорять про принципи, які повинні застосовуватися при компенсації. Міжнародне право прав людини також ґрунтується на присудженні компенсації за принципом *restitutio in integrum*, що запроваджений у пункті 4 у справі Хожуві.

Принцип належного визнання віктимності відіграє дуже важливу роль у юридичній кваліфікації питання відшкодуванні. У міжнародному праві поняття шкоди має не тільки матеріальний, а й моральний характер. Порушення здатні завдати психічної та емоційної шкоди страждання, що дозволило міжнародним правозахисним органам розглядати найближчих родичів безпосередніх жертв порушень прав людини, їхніх утриманців та осіб, які зазнали шкоди під час втручання, щоб допомогти їм або запобігти стражданням⁶².

Важливим є процесуальний принцип ефективної участі постраждалих, які повинні бути поінформовані про їх роль і масштаби, терміни та хід провадження та вирішення їх справ.

Відповідальність є необхідним наслідком права. Усі права міжнародного характеру передбачають міжнародну відповідальність. Якщо відповідне зобов'язання не виконується, відповідальність тягне за собою обов'язки по відшкодуванню.

Коли держава вчиняє міжнародне правопорушення, вона несе відповідальність за міжнародним правом та зобов'язана:

- припинити протиправну поведінку;
- забезпечити адекватне відшкодування.

У цьому контексті відшкодування можна визначити як різні форми, в яких а держава може відшкодувати міжнародне правопорушення і таким чином понести відповідальність перед постраждалими державами та/або особами.

Доктрина «міжнародної відповідальності» застосовується до будь-якого суб'єкта, що має правосуб'єктність у міжнародному праві. Суб'єкти міжнародного права можуть бути притягнуті до відповідальності за дії чи бездіяльність, які порушують міжнародне право. Таким же чином фізична особа

⁶² Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations General Assembly Resolution 40/34. November 1985. Principle 1.

як суб'єкт міжнародного права може вимагати відшкодування шкоди, спричиненої порушенням цього міжнародного зобов'язання.

Міжнародна відповідальність щодо захисту фізичних осіб від посадових осіб зловживань зазнала значної еволюції. Традиційно державоцентричний підхід до захисту осіб лише проти певної поведінки інших держав ніж своєї або держави, де вони можуть проживати або здійснювати комерційну діяльність. При такому підході право на відшкодування було покладено на державу потерпілого громадянина, проти якої було подано позов держави-порушника на міждержавному рівні. Суб'єкт, який зазнав травми, не є окремою особою, або група осіб, але держава, з якої особа або група осіб є або є громадянами. Саме в цій перспективі держави можуть вимагати відшкодування від держави-порушника.

Теорія міжнародних засобів правового захисту спочатку була розроблена в цьому контексті, зосереджуючись на претензіях і арбітражних розглядах, які в основному подані між воюючими державами. Держава мала право (але не зобов'язана) приймати претензії своїх громадян до міжнародного органу. Претензії визначалися шляхом переговорів, посередництва, арбітражу, судового розгляду та держави зберігали над ними повний контроль. Хоча прямі збитки державам і під час оцінки по-іншому враховувалися шкода завдана їй громадян, відшкодування було присуджено виключно державі як потерпілому суб'єкту.

Правова база, яка дає постраждалим особам право на захист і відшкодування, було підтверджено Комісією міжнародного права на її 53-й сесії під час її ухвалення Проекту статей про відповідальність держави⁶³. Зобов'язання держав відшкодувати постраждалим за порушень прав людини в силу порушення гуманітарного права було додатково вдосконалено судовою практикою міжнародних і регіональних судів⁶⁴. Відповідно до проекту статей про відповідальність держави, кожна дія держави викликає відповідальність

⁶³ Report of the International Law Commission. Fifty-third session (23 April–1 June, 1 June and 2 July–10 August 2002). Official Records of the General Assembly. Fifty-sixth Session. Supplement No. 10 (A/56/10). 2002.

⁶⁴ Inter-American Court of Human Rights. Velásquez Rodríguez Case. Judgment. Series C. No. 4. 1989. Para. 174.

держави, якщо поведінка (дія чи бездіяльність): а) характерні державі; і b) є порушенням міжнародного зобов'язання. Ці проекти статей розроблено в контексті міждержавних відносин і не зосереджені на відносинах між державами та окремими особами⁶⁵.

Поведінку будь-якого державного органу слід кваліфікувати діянням цієї держави, незалежно від того, чи здійснюють органи законодавчі, виконавчі, судові чи будь-які інші функції, незалежно від посади та незалежно від її характеру як орган уряду⁶⁶. Слід також мати на увазі, що наступні уряди залишаються пов'язаними з діями, що здійснені урядами-попередниками⁶⁷. Держави несуть відповідальність за вчинені посадовими особами дії в межах їхньої загальної компетенції.

Згідно з Проектом статей про відповідальність держави, держава порушує її міжнародні зобов'язання, коли її дії не відповідають вимогам цим зобов'язанням. Питання відповідальності держави виникає, коли держава порушує зобов'язання щодо поваги міжнародно права. Такий обов'язок має свою правову основу в міжнародних угодах, в міжнародному звичаєвому праві⁶⁸.

Якщо держави не в змозі запобігати та/або реагувати на порушення прав людини вони несуть юридичну відповідальність⁶⁹. У цьому відношенні важливо, що всі сучасні договори про права людини згадують право на репарації, вимагати від держави-учасниці прийняття національного законодавства з цією метою⁷⁰. Фактично існує незалежне і триваюче зобов'язання надавати ефективні національні засоби правового захисту суб'єктам чий права людини порушені в мирний і воєнний час.

⁶⁵ European Court of Human Rights. *Papamichalopoulos and Others v. Greece* (Article 50). Judgment of 27 August 1995. Series A. No. 330-B. P. 36.

⁶⁶ Study Concerning the Right to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms.

⁶⁷ Inter-American Court of Human Rights. *Garrido y Baigorria v. Argentina*. Reparations. Judgment of 27 August 1998. Series C. No. 39.

⁶⁸ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land. 18 October 1907. Art. 3. Geneva Convention I. 12 August 1949.

⁶⁹ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land. 18 October 1907. Art. 3.

⁷⁰ Human Rights Committee. Communication No. 612/1995. Decision of 29 July 1997.

Отже, держава несе відповідальність за завдану шкоду та зобов'язана її відшкодувати, якщо:

- держава порушує міжнародне зобов'язання з прав людини;
- держава не забезпечує повного або адекватне відшкодування;
- наявна матеріальна та/або моральна шкода і крім того, особливу увагу слід приділяти процедурним вимогам щодо оперативності та ефективності.

Більшість документів із прав людини гарантують процесуальне право на ефективний доступ до справедливого слухання (в судовому та/або позасудовому порядку)⁷¹.

Засоби судового захисту з нашої позиції все більше необхідними є для забезпечення поваги за права людини. Африканська хартія прав людини і народів, наприклад, передбачає, що всі засоби захисту повинні бути судовими⁷². Комітет з прав людини пояснив, що «виключно дисциплінарні та адміністративні заходи не можуть вважатися такими, як адекватні та ефективні засоби правового захисту в розумінні пункту 3 статті 2 Пакту, у разі особливо серйозних порушень прав людини, зокрема у випадку ймовірного порушення права на життя⁷³. Це означає, що не тільки права, що захищають осіб від серйозних порушень прав людини, не підлягають відступу, але також судові методи захисту цих прав не можуть бути призупинено в будь-який час і за будь-яких обставин⁷⁴. Це означає, що навіть у часи війни, де відступ дозволено для певних категорій прав, не може бути відступу від ефективних засобів судового захисту.

Звернемо увагу також на форми компенсацій. Відповідно до статті 42 Проекту статей Комісії міжнародного права про відповідальність держави, постраждала держава має право на відшкодування (компенсацію) у формі

⁷¹ McBride J. Access to Justice and Human Rights Treaties. Civil Justice Quarterly. 1998. Vol. 17. P. 235.

⁷² African Charter on Human and Peoples' Rights (Banjul Charter). 27 June 1981. OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5. 21 I.L.M. 58 (1982). Entered into force 21 October 1986. Art. 7.

⁷³ Human Rights Committee. Communication No. 563/1993. Nydia Erika Bautista v. Colombia. Decision of 13 November 1995. UN Doc. CCPR/C/55/D/563/1993. Para. 8(2).

⁷⁴ Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-9/87. Judicial Guarantees in States of Emergency (Arts. 27(2), 25 and 25(8) American Convention on Human Rights). 06 October 1987. Series A. No. 9.

реституції, компенсації, сатисфакції, отримання запевнення та гарантії неповторення відповідних дій, як окремо, так і в комбінації⁷⁵.

Першою формою, яка підлягає аналізу, є реституція. Реституція полягає у відновленні *status quo ante*, тобто ситуації яка існувала до вчинення протиправного діяння. Однак як правило, неможливо відновити стан потерпілої особи до їх початкової ситуації до порушення, оскільки неможливо «скасувати» біль і страждання викликані порушеннями; хоча певні аспекти реституції можуть бути можливі – наприклад, відновлення свободи особи, законних прав, соціального статусу; повернення до місця проживання; відновлення працевлаштування та повернення майна⁷⁶. Термін «реституція» іноді використовується, коли реституція вимагає або передбачає зміну правової ситуації в рамках правової системи, де є відповідальна держава. Такі випадки включають відкликання, анулювання або зміну конституційного чи законодавчого положення, прийнятого з порушенням, або норми міжнародне право (права людини). У деяких випадках як матеріальні, так і нематеріальні дії можуть вимагатися для реституції. Наприклад, повернення засланих до своїх країни та відновлення їх прав, у тому числі права власності та якщо можливо, повернення їхнього майна або компенсація його вартості на час відшкодування. Реституція, як перша з форми відшкодування має особливе значення, якщо зобов'язання порушення носить триваючий характер. Оскільки реституція найбільше відповідає загальним принципам, де відповідальна держава зобов'язана усунути правові та матеріальні наслідки власного протиправного діяння шляхом відновлення ситуації, яка існувала б, якби це діяння не було вчинене. Воно стоїть на першому місці серед форм відшкодування. Примат реституції підтвердив Постійний суд у справі *Factory Chorzow*, коли було сказано, що відповідальна держава «зобов'язана відновити підприємство і, якщо

⁷⁵ Geneva Conventions. Art. 3 (I)(d). 12 August 1949.

⁷⁶ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations General Assembly Resolution 40/34. 29 November 1985. Principles 8–10.

це неможливо, сплатити його вартість на момент відшкодування, вартість якого призначена замість реституції що стало неможливим».

Роль компенсації як форми відшкодування полягає в тому, щоб заповнити будь-які прогалини та забезпечити повне відшкодування за завдані збитки (за умови, що збитки підлягають фінансовій оцінці)⁷⁷. Міжамериканський суд (Inter-American Court) постановив у справі Веласкеса Родрігеса (Velásquez Rodríguez Case), що «це доцільно закріпити виплату «справедливої компенсації» в досить широких тлумаченнях, щоб відшкодувати, наскільки це можливо, завдані збитки»⁷⁸.

Міжнародний суд або трибунал, який має юрисдикцію щодо позову стосовно відповідальності держави має, як аспект цієї юрисдикції, повноваження присудити компенсацію за завдану шкоду⁷⁹. Компенсація може бути присуджена за будь-яку шкоду спричинену актом, матеріальним чи моральним⁸⁰. Функція компенсації, як вказує її назва, є суто компенсаційною. Компенсація відповідає фінансовій оцінці шкоди, яку зазнала потерпіла сторона (державна чи фізична особа). Не йдеться про покарання винної держави.

Грошова компенсація має на меті компенсувати, наскільки це можливо, збитки яких зазнала потерпіла сторона внаслідок порушення⁸¹. Присудження компенсації включає матеріальні збитки (втрата заробітку, пенсії, медичні витрати тощо) і нематеріальні або моральні (біль і страждання, душевні страждання, приниження, втрата насолоди життям і втрата товариства або консорціуму) страждання⁸². Наразі силами напрацювань ООН визначено шість категорій вимог, що включають чотири категорії вимог фізичних осіб, одну для

⁷⁷ International Law Commission. Commentary to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Report of the International Law Commission on its Fifty-third Session. Official Records of the General Assembly. Fifty-sixth Session. Supplement No. 10 (A/56/10). 2001.

⁷⁸ Inter-American Court of Human Rights. Velásquez Rodríguez Case. Interpretation of the Compensatory Damages Judgment. Judgment of 17 August 1990. Para. 27.

⁷⁹ International Court of Justice. Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland). Merits. ICJ Reports. 1974. P. 175.

⁸⁰ Reports of International Arbitral Awards. The Lusitania Cases. Vol. 7. 1923. P. 32, 40.

⁸¹ Aldrich H. The Jurisprudence of the Iran-United States Claims Tribunal. Oxford: Clarendon Press, 1996. P. 242.

⁸² European Court of Human Rights. Papamichalopoulos and Others v. Greece (Article 50). Judgment of 27 August 1995. Series A. No. 330-B.

корпорацій і одну для урядів і міжнародних організацій, що також включає претензії щодо збитків навколишньому середовищу. Право на компенсацію за порушення прав людини чітко визнається у низці міжнародних і регіональних документів з прав людини.

Декларація ООН про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою підтверджує важливість компенсації, де встановлено, що «додаткові процесуальні норми повинні дозволяти потерпілим визнаватися цивільним позивачам у кримінальному провадженні». Стаття 14(1) Конвенції проти катування чітко передбачає інструмент компенсації, зазначаючи, що: «Кожна держава-учасниця гарантує у своїй правовій системі, що жертва акту тортур отримує відшкодування та має юридичне право на справедливу та адекватну компенсацію, включаючи засоби для якомога повнішої реабілітації»⁸³.

Реабілітація є важливою формою відшкодування, і це право спеціально визнане в міжнародних документах⁸⁴. Декларація ООН Основні принципи правосуддя щодо жертв злочинів і зловживання владою передбачає, що: «постраждалі повинні отримати необхідні матеріальні, медичні, психологічні, соціальні допомоги та підтримку». Спеціальний доповідач з питань катувань перманентно закликає держави-учасниці Конвенції проти тортур підтримати реабілітаційні центри, які можуть існувати на їхній території для забезпечення реабілітації жертв⁸⁵.

Комітет проти тортур, наприклад, рекомендував уряду Замбії створити реабілітаційні центри для жертв катувань; окремо радив порадив уряду Індонезії «вжити негайних заходів для вирішення проблеми термінової реабілітації великої кількості постраждалих від тортур і жорстокого поводження в країні»⁸⁶. Міжамериканський суд був найактивніший серед судових установ у посиленні на важливість реабілітації в загальних рамках репарацій. У справі Барріос Альтос

⁸³ Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 1997.

⁸⁴ Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989.

⁸⁵ Commission on Human Rights. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. A/54/426. 01 October 1999. Para. 50.

⁸⁶ Committee against Torture. CAT/C/XXVII/Concl.3. 22 November 2001.

(Barrios Altos) суд затвердив угоду, підписану державою та потерпілими, де держава визнала свій обов'язок забезпечити «діагностичні процедури, ліки, спеціалізовану допомогу, госпіталізацію, операції, травматичну реабілітацію та реабілітацію психічного здоров'я»⁸⁷.

Сатисфакція та гарантії неповторення як форма відшкодування стосуються комплексу заходів, що можуть сприяти досягненню обширних і довгострокових цілей відшкодування. Центральним компонентом у цьому інструменті є роль суспільного визнання порушення, яке було визнано Комісією з прав людини в резолюції про безкарність⁸⁸. Прикладами таких заходів є:

- Припинення триваючих порушень;
- Вибачення, включаючи публічне визнання фактів і прийняття відповідальності;
- Судові або адміністративні санкції проти осіб, винних у порушеннях;
- Вшанування пам'яті жертв;
- Запобігання повторенню порушень такими засобами, як: забезпечення ефективного цивільного контролю над військовими та силами безпеки; обмеження юрисдикції військових трибуналів лише щодо військових правопорушень, вчинених військовослужбовцями збройних сил; зміцнення незалежності судової влади; захист осіб у ЗМІ; створення механізмів моніторингу вирішення конфліктів⁸⁹.

Важливо відмітити, що Трибунал у справі Rainbow Warrior зазначив, що: «існує давно усталена практика держав і міжнародних судів, трибуналів використання сатисфакції як засобу правового захисту або форми відшкодування (у широкому розумінні) за порушення міжнародного зобов'язання...»⁹⁰. Сатисфакція може складатися з визнання порушення,

⁸⁷ Inter-American Court of Human Rights. Chumbipuma Aguirre et al. v. Peru (Barrios Altos Case). Reparations. Judgment of 30 November 2001. Series C. No. 87. Para. 40.

⁸⁸ Commission on Human Rights. Resolution 2001/70. E/CN.4/RES/2001/70. 25 April 2001. Para. 8.

⁸⁹ Reparation: A Sourcebook for Victims of Torture and Other Violations of Human Rights and International Humanitarian Law. The Redress Trust. 2003. P. 20.

⁹⁰ Rainbow Warrior (New Zealand v. France). Reports of International Arbitral Awards. Vol. XX. 1990. P. 217, 272–273. Para. 122.

вираженню жалю, офіційного вибачення тощо. Конкретна форма сатисфакції залежить від обставин і не може бути призначена заздалегідь.

Однією з важливих форм сатисфакції є декларація протиправності діяння компетентним судом або трибуналом. У деяких випадках встановлення самого факту порушення є достатнім та справедливим, навіть якщо заявник вимагав компенсації⁹¹.

Запевнення та гарантії не повторення виконують превентивну функцію і можуть бути такими, що підкріплюють майбутні вчинки щодо не повторення порушень.

Висновки до розділу 1

Інститут воєнних репарацій пройшов довгу та нерівномірну еволюцію: від ранніх форм контрибуцій, що мали переважно політичний і каральний характер, до формування юридично структурованих механізмів відшкодування шкоди. Після Першої світової війни з'явився перший системний, хоча й недосконалий механізм репарацій, а після Другої світової війни було закладено основи сучасного підходу, зокрема можливість індивідуальних вимог і перші елементи компенсації шкоди довкіллю. У період холодної війни розвиток цього інституту майже зупинився, однак із 1990-х років почався новий етап, центральним прикладом якого стала Компенсаційна комісія ООН у справі Ірак–Кувейт — перший інституціоналізований механізм, що охопив широкий спектр вимог, включно з претензіями щодо екологічної шкоди, спричиненої масовим спаленням нафтових свердловин і забрудненням природних ресурсів. Саме цей механізм уперше створив прецедент системного врахування екологічних збитків як окремої категорії воєнних репарацій, продемонструвавши їхню значну фінансову та доказову складність. Водночас обмежений відсоток фактично відшкодованих збитків, тривалість процедури та труднощі встановлення причинно-наслідкового зв'язку, що проявилися також у справах Міжнародного

⁹¹ European Court of Human Rights. *Aksoy v. Turkey*. Application No. 21987/93. Judgment of 18 December 1996. Para. 113.

Суду ООН щодо Балкан і Грузії, засвідчують недостатню ефективність існуючих моделей. Паралельно міжнародне право виробило комплекс принципів і форм відшкодування — *restitutio in integrum*, компенсацію, сатисфакцію, реабілітацію та гарантії неповторення — які застосовуються і до порушень зобов'язань зі збереження довкілля. Сукупність історичного досвіду й сучасної практики демонструє, що попри розвиток нормативних основ екологічних репарацій, їх практичне застосування й надалі визначається політичними обставинами, а наявні моделі не можуть бути механічно перенесені на випадок агресії РФ проти України, що потребує створення якісно нового механізму компенсації екологічної шкоди, адекватного масштабам та характеру сучасної війни.

РОЗДІЛ II. ШКОДА, ЗАВДАНА ДОВКІЛЛЮ, ЯК ОКРЕМА КАТЕГОРІЯ КОМПЕНСАЦІЙ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ ІЗ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

2.1. Міжнародний досвід оцінки та кваліфікації екологічної шкоди, завданої військовою агресією

Військові дії в більшій або в меншій мірі завдають шкоди навколишньому середовищу тих територій, де вони проводяться. Підрахувати прямі та непрямі збитки завдані довкіллю військовими діями вкрай складно, окрім того непросто відмежувати те, яка саме із сторін військового конфлікту завдала конкретної екологічної шкоди.

У контексті військової агресії Росії по відношенню до України, Руслан Стрілець, міністр захисту довкілля та природних ресурсів України публічно заявляв, що війна в Україні впливає не лише на продовольчу безпеку та має економічні наслідки для всіх країн, а й є питанням екологічної безпеки. Будь-який воєнний конфлікт не має локального характеру, коли йдеться про довкілля. Екосистеми не можна розділити умовними кордонами, просто намалювавши їх на карті. Якщо руйнується природна рівновага в одній геолокації, це обов'язково відчує інша. Наприклад, відбулося аномальне збільшення через російську агресію в Україні смертності дельфінів біля узбережжя Туреччини та Болгарії. Війна Російської Федерації в Україні – це перший за останні 20 років міжнародний конфлікт із такою значною та непоправною шкодою довкіллю. Вже на момент кінця 2023-го року зафіксовано 257 випадків екоциду. Йдеться в тому числі, про підриви складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів з відповідними наслідками для довкілля, авіаудари по підприємствах, які використовують небезпечні хімічні речовини у виробництві, пошкодження та руйнування очисних споруд, і вилив стоків у водойми, а також пошкодження ґрунтового покриву, горіння лісів – особливо на територіях природно-заповідного фонду.

Від дій агресора під загрозою знищення 2,5 млн. га природоохоронної мережі Європи. Це 160 об'єктів Смарагдової мережі – територій існування видів і оселищ, що охороняються на загальноєвропейському рівні. А також 17 Рамсарських об'єктів площею 627,3 тис. га – водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення. В небезпеці залишаються 20% площі всіх заповідних територій України.

Від ворожої техніки гине європейське біорізноманіття, тисячі видів рослин, які занесені до Червоної книги України і охороняються законом. Бойові дії порушують спокій диких тварин. Вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок. Агресор веде бойові дії на заповідних територіях міжнародного та європейського значення, чим знищує середовища існування рідкісних і ендемічних видів та оселищ. Це змінює поведінку птахів, включаючи їх міграцію.

Окремим є момент щодо лісового фонду України в умовах війни. Бойові дії відбуваються в східних та південних областях України. Для цих регіонів характерна низька лісистість. Але тут ліси виконують захисні функції. Знищення та пошкодження позначається на кліматі цих регіонів та призводить до значних ерозійних процесів, що призводить до опустелювання та впливає на сільське господарство. Майже три мільйони гектарів лісу в Україні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення. Для порівняння – це майже територія Бельгії. Під окупацією залишається 567 тисяч гектарів лісів України.

Екологічні забруднення від обстрілів не має кордонів. Снаряди, які влучають у критичну інфраструктуру та житлові будинки, спричиняють значні загоряння, у тому числі лісів. Це призводить до значного забруднення атмосферного повітря небезпечними речовинами. Під час детонації ракет та снарядів утворюється низка хімічних сполук – чадний газ, бурий газ, діоксид азоту, формальдегід тощо. Під час вибуху всі речовини проходять повне окиснення, а продукти хімічної реакції вивільняються в атмосферу. При цьому забруднене повітря не має кордонів. Викиди в атмосферне повітря, що були

спричинені воєнною агресією на території України, переносяться, осідають та мають вплив на території інших держав, іноді на відстані в тисячі кілометрів.

Окрема тема – заміновані території. Розриви мін призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем. Це робить ґрунт небезпечним, а в деяких випадках – непридатним для подальшого сільськогосподарського використання. Також вибухи призводять до виникнення лісових пожеж⁹².

Наразі в Україні підраховують та реєструють збитки тільки від прямої шкоди військової агресії. Шкода, завдана екології, оцінюється тільки попередньо. Що стосується тимчасово окупованих територій, то це можливо поки лише за допомогою супутникових знімків. За даними Державної екологічної інспекції станом на січень 2023 року, за 11 місяців військової агресії РФ збитки для екології України складають вже понад 1 трильйон 743 мільярди гривень, або понад 47,6 мільярда доларів. І це тільки приблизні розрахунки, поки досі залишається окупованою частина українських територій⁹³. Зокрема збитки від знищення Каховського водосховища наразі оцінені бути не можуть оскільки неможливо спрогнозувати усі наслідки, які настануть для екології у зв'язку із цією руйнацією.

Описане вище ілюструє 3 факти:

а) військові дії завжди зумовлюють шкоду довкіллю для територій, де вони проходять;

б) точно оцінити розмір збитків завданих екології є складним та не миттєвим питанням;

в) міжнародний досвід оцінки компенсацій екологічної шкоди наразі є досить обмеженим і досвід проведення таких дій надзвичайно обмежений.

⁹² Стрілець Р. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні [Електронний ресурс]. Українська правда. Життя. 22.06.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 12.01.2026).

⁹³ Державна екологічна інспекція. Вплив війни на екологічну ситуацію в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/na-tli-gostroji-situatsii-shcho-sklalasya-vnaslidok-zbrojnoi-agresii-rosiysk> (дата звернення: 18.12.2025).

Міжнародний досвід оцінки екологічної шкоди та підходів до її кваліфікації є вкрай обмеженим. Проте беручи до уваги військову агресію Російської Федерації проти України вивчення такого досвіду є важливим для розуміння юридичних концептів та підходів до цього тонкого питання.

Компенсаційна комісія ООН військового конфлікту між Іраком та Кувейтом (надалі - UNCC) є платформою, де визначали відповідальність та розмір відшкодування шкоди завданої навколишньому середовищу в міжнародному контексті, з урахуванням - як *jus in bello*, так і *jus post bellum*. Зокрема війна в Перській затоці 1990–1991 років з метою вигнання Іраку з Кувейту стала прикладом завдання шкоди навколишньому середовищу. UNCC оцінювала і присуджувала виплати для оплати щодо ліквідації наслідків екологічної шкоди та відновлення пошкодженого ґрунту, забрудненої води, прибережних екосистем. UNCC прийняло підхід інтеграції принципів екологічного права у відшкодування військових збитків; використання прогресивних методик оцінки екологічної шкоди.

Юридичні підходи до розуміння екологічних збитків з боку UNCC розвинули саму систему міжнародного права щодо оцінки завданих збитків навколишньому середовищу⁹⁴.

Слід відзначити, що окремі спеціалісти вважають, що завдання екологічної шкоди є складним і комплексним питанням та для належного його вирішення єдиним рішенням є створення окремого органу для моніторингу порушень і розгляду компенсації за шкоду, завдану навколишньому середовищу⁹⁵. Також цей орган мав би фокусувати увагу на постконфліктній допомозі та оцінці впливу

⁹⁴ Grunawalt R. J. et al., eds. *Protection of the Environment during Armed Conflict*. Newport, RI: International Law Studies, Naval War College, 1996. P. 515.

⁹⁵ United Nations Environment Programme. *From Conflict to Peacebuilding: The Role of Natural Resources and the Environment* [Electronic resource]. Nairobi: UNEP, 2009. P. 6. URL: http://postconflict.unep.ch/publications/pcdmb_policy_01.pdf (дата звернення: 15.01.2026).

конкретних військових практик⁹⁶. Разом з цим, створення такого вузького спеціального органу ускладнило б роботу та призвело б до надмірно довгого розгляду усіх заявок самою UNCC. З нашого погляду створення такого спеціального органу, робота якого буде автономною та надто тривалою в часі, не буде доречним у розв'язанні питання щодо визначення розміру екологічних збитків завданих Російською Федерацією Україні.

Відповідно до приписів «Цілей сталого розвитку», ціль 16 визначається як: «Сприяти мирному та інклюзивному сильному суспільству, щоб краще розуміти зв'язки між навколишнім середовищем і безпекою людини. Для ефективного запобігання конфліктам, постконфліктної реконструкції та сприяння миру»⁹⁷.

Ще одним конкретним практичним прикладом є Еритрейсько-Ефіопська комісія з розгляду претензій, заснована в 2000 році⁹⁸. За угодою між воюючими сторонами для врегулювання претензій щодо втрати, пошкодження або збитків уряду та його громадян, було прийнято екологічні претензії.

Ефіопія заявила про вимоги компенсацій за втрати гуміарабіку та смоляних заводів, а також пошкодження терас у регіоні Тиграї на загальну суму приблизно 1 мільярд доларів США та за втрату дикої природи. Держава-заявник не надала доказів заподіяння шкоди, крім того претензія була без деталей і підтверджуючих доказів. В такий спосіб компенсаційна комісія відхилила ці претензії, а в частині претензій щодо дикої природи, заявку було відкликано самим заявником⁹⁹. Отже, у конфлікті між Ефіопією та Еритреєю фактично питання компенсації збитків, завданих довкіллю не розглядалося. Первинна заявка про відшкодування шкоди навколишньому середовищу була подана без

⁹⁶ Mohr M., Stöcker A. Workshop Report: Exploring a Legal Framework for Toxic Remnants of War [Electronic resource]. 2012. URL: http://www.toxicremnantsofwar.info/wp-content/uploads/2012/09/TRW-Legal-WS-Report_final.pdf (дата звернення: 16.01.2026).

⁹⁷ United Nations Environment Programme. Delivering on the Environmental Dimension of the 2030 Agenda for Sustainable Development: Concept Note. UNEP/EA.1/INF/18. 2016. Para. 87.

⁹⁸ Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. 12 December 2000. 2138 U.N.T.S. 94. 40 I.L.M. 260.

⁹⁹ Murphy D., Kidane W., Snider T. R. Litigating War: Arbitration of Civil Injury by the Eritrea–Ethiopia Claims Commission. New York: Oxford University Press, 2013. P. 146.

будь-яких оцінок розміру шкоди та підтверджуючих документів, а згодом була відкликана самим заявником.

Реєстр шкоди ООН, створений в 2009 році, наділений компетенцією приймати позови про відшкодування екологічної шкоди в категорії публічних претензій¹⁰⁰. Реальним прикладом того, що на міжнародному рівні було підтверджено можливість компенсації шкоди навколишньому довкіллю є випадок, коли Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюції про компенсації витрат на очищення узбережжя та відновлення збитків від розливу нафти Військово-повітряних сил Ізраїлю, які завдали ударів по резервуарах для зберігання нафти в районі ліванського регіону Джієх в 2006 році¹⁰¹.

Розлив нафти в Лівані було названо «великим розливом нафти, який був у минулому», що зумовлює застосування режиму компенсації за розливи внаслідок збройних дій. Проте фактично відповідна комісія щодо реєстру компенсацій припинила своє існування так і не розпочавши прийом відповідних заяв, що стосувалися екологічних збитків¹⁰².

Відповідальність за екологічну шкоду було зафіксовано за порушення Іраком *jus ad bellum*. Після того як Ірак вторгся в Кувейт 1 серпня 1990 року, Рада безпеки ООН засудила такі дії як порушення міжнародного миру та безпеки, як такі дії, що не узгоджуються зі Статутом ООН¹⁰³. Цим самим було зафіксовано, що екологічна шкода може та повинна компенсуватися державою-агресором при веденні військових дій. Тобто було встановлено, що Ірак несе відповідальність за екологічні збитки.

Отже, аналіз міжнародної практики свідчить, що питання відшкодування екологічної шкоди в умовах збройних конфліктів залишається недостатньо врегульованим і водночас характеризується фрагментарністю підходів.

¹⁰⁰ United Nations Register of Damage. Rules and Regulations Governing the Registration of Claims. 19 June 2009. Art. 11(1).

¹⁰¹ United Nations General Assembly. Report of the Secretary-General: Oil Slick on Lebanese Shores. A/62/343. 17 September 2007.

¹⁰² United Nations General Assembly. Report of the Secretary-General: Oil Slick on Lebanese Shores. A/62/343. 17 September 2007. Para. 7.

¹⁰³ United Nations Security Council. Resolution 660. S/RES/660. 08 February 1990.

Найбільш розвиненою та практично значущою моделлю у цьому контексті виступає діяльність Компенсаційної комісії ООН (UNCC), яка сформувала комплексний підхід до оцінки та компенсації екологічних збитків, поєднавши елементи міжнародного гуманітарного, екологічного права та постконфліктного врегулювання.

Водночас інші приклади, зокрема практика Еритрейсько-Ефіопської комісії або спроби створення механізмів на кшталт Реєстру шкоди ООН, демонструють обмежену ефективність або навіть відсутність реального розгляду екологічних претензій, що обумовлено як недоліками доказової бази, так і інституційними труднощами. Це підтверджує, що без належного обґрунтування, методології оцінки та організаційної спроможності відповідні вимоги залишаються декларативними.

Разом із тим, міжнародна практика закріплює принципову можливість покладення відповідальності на державу-агресора за шкоду довкіллю, зокрема через порушення *jus ad bellum*, що було чітко зафіксовано у випадку Іраку. Такий підхід формує важливий прецедент для сучасних конфліктів, у тому числі в контексті агресії Російської Федерації проти України.

Таким чином, ключовим висновком є те, що ефективність механізмів компенсації екологічної шкоди залежить не лише від наявності міжнародно-правових норм, а й від інституційної архітектури, якості доказової бази та здатності забезпечити баланс між юридичною визначеністю і практичною реалізацією відшкодування.

Ірак добровільно відмовився припинити війські дії в Кувейті, коаліція держав, з дозволу Ради Безпеки ООН застосувал військову силу до Іраку у відповідь¹⁰⁴. За декілька місяців гострої фази війни іракський уряд прийняв умови припинення вогню, що включало формування комісії з демаркації кордону і створення міжнародного цивільного трибуналу для оцінки відшкодування суми, які Ірак сплачує державам, які постраждали від агресивних дій Іраку -

¹⁰⁴ Rosenthal A. War in the Gulf: The Overview—U.S. and Allies Open Air War on Iraq. The New York Times. 17 January 1991. P. A1.

UNCC¹⁰⁵. Внаслідок цього було проведено демаркацію кордону та відповідні межі були встановлені¹⁰⁶.

Ірак виплатив майже 48 мільярдів доларів США компенсації станом на жовтень 2015 року для всіх категорій позовів, загалом понад 5,26 мільярда доларів США на екологічні компенсації, рекультивацію; майже 85 мільярдів доларів США вимагали на охорону навколишнього середовища збитків у 168 претензіях.¹⁰⁷ Для порівняння та розуміння порядку цифр, уряд США досяг мирової угоди вирішити питання відповідальності BP за пошкодження природних ресурсів внаслідок розливу нафти на Deepwater Horizon при цьому BP взяло зобов'язання заплатити до 8,8 мільярдів доларів США за відновлення¹⁰⁸.

Екологічна шкода від конфлікту спровокованого Іраком була різноманітною та широко поширеною територіально. Приблизно оцінюється в 10,8 мільйонів барелів нафти, яка була навмисно скинута в Перську затоку іракськими військами забруднено понад 600 кілометрів берегової лінії Саудівської Аравії. У Кувейті понад 1 млрд барелів нафти було викинуто, коли іракські війська підірвали понад 600 нафтових свердловин, забруднивши землю, води та пустелі¹⁰⁹.

Також шкоди пустелі Кувейту було завдано «будівництвом військових укріплень, включаючи рови, бункери, траншеї та ями; встановлення та розмінування; великі переміщення військових транспортних засобів і персоналу». Іран, Йорданія та Туреччина зазнали проходу сотень тисячі біженців та їхньої худоби з Іраку та Кувейту, завдаючи шкоди рослинності та водним

¹⁰⁵ United Nations Security Council. Resolution 686. 02 March 1991.

¹⁰⁶ Schofield R. The United Nations' Settlement of the Iraq–Kuwait Border, 1991–1993. IBRU Boundary and Security Bulletin. 1993.

¹⁰⁷ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2005/10. 30 June 2005. Table 26. Para. 784.

¹⁰⁸ Consent Decree among Defendant BP Exploration & Production Inc., the United States of America, and the States of Alabama, Florida, Louisiana, Mississippi, and Texas. MDL No. 2179. U.S. District Court for the Eastern District of Louisiana. 2015. URL: <https://www.justice.gov/enrd/file/838066/download>

(дата звернення: 18.01.2026).

¹⁰⁹ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. 2004. Para. 170–178. 43 I.L.M. 704.

ресурсам¹¹⁰. Після конфлікту понад 1,6 мільйона мін і понад 109 000 метричних тон інших боєприпасів, що не розірвалися, було розкидано в містах і селищах, нафтових заводах, пляжах, прибережних вод і пустельних районів Кувейту.

Заявники заявляли про компенсацію шкоди для очищення забруднення, відновлення пошкоджених екосистем. При вирішенні питання про те, що екологічна шкода підлягає компенсації до уваги з юридичної точки зору бралися такі фактори:

- Було явне порушення Статуту ООН: вторгнення на сусідню територію держави з боку Іраку;
- Навмисна шкода навколишньому середовищу була завдана в масштабах усього регіону;
- Держава-відповідач, Ірак, мала потенціал для отримання достатнього багатства нафтових ресурсів¹¹¹.

Основний юридичний підхід полягає в тому, що аби вимагати від правопорушника компенсації необхідно встановити факт протиправних дій з боку агресора¹¹². Повідомлення про шкоду, заподіяну Іраком, включали, окрім шкоди для навколишнього середовища: страти без розгляду, згвалтування, тортури, захоплення заручників, примусовий призов, побиття, організоване мародерство та пошкодження власності¹¹³. У розрізі Міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, попередні трибунали мають цінність оскільки створили історичну документацію. Незважаючи на стислість доповідей експертної групи, UNCC створила досить якісний реєстр багатьох збитків і витрат війни. Перегляд екологічних претензій детально описано в шести звітах, які підсумовують фактичні та юридичні

¹¹⁰ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004. Para. 68, 70–71, 105–108.

¹¹¹ Payne C. R. Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 332.

¹¹² Bederman D. Historic Analogues of the UNCC. The United Nations Compensation Commission: Thirteenth Sokol Colloquium / ed. R. Lillich. Irvington, NY: Transnational Publishers, 1995.

¹¹³ Hampson F. J. Liability for War Crimes. 2007. P. 248–251.

аргументи сторін¹¹⁴. UNCC також впровадив процедурні та матеріальні нововведення, які просунули механізми про відшкодування екологічної шкоди на практиці. Конвенція ООН є прикладом єдиного *jus post bellum* на сьогоднішній день, щоб розглянути широкий спектр шкоди навколишньому середовищу внаслідок збройних конфлікту і виробити засоби компенсації. Акцент робиться на інституційному та процедурному засобах захисту, інновації та адаптації, прийняті для обробки екологічної шкоди претензій при досягненні основної мети відновлення навколишнього середовища.

Резолюції Ради Безпеки ООН 687 (1991) і 692 були установчими документами для створення UNCC. Резолюцією 687 Рада Безпеки підтвердила відповідальність Іраку та обсяг збитків, які Ірак мав би відшкодувати, зазначивши: Ірак несе відповідальність за міжнародним правом за будь-які прямі збитки, шкоду, в тому числі екологічну шкоду та виснаження природних ресурсів, шкоду завдану іноземним урядам, громадян і корпораціям в результаті незаконного вторгнення Іраку в Кувейт.

Отже, наведений аналіз демонструє, що міжнародно-правовий механізм, сформований у зв'язку з агресією Іраку проти Кувейту, став одним із найбільш розвинених прикладів інституційного реагування на наслідки збройного конфлікту, зокрема у сфері відшкодування екологічної шкоди. Компенсаційна комісія ООН не лише забезпечила масштабну фінансову компенсацію, але й заклала практичні підходи до оцінки складних і багатовимірних екологічних збитків, які охоплювали як пряме забруднення, так і довгострокові наслідки для природних ресурсів і екосистем.

Водночас практика UNCC підтверджує, що ефективне відшкодування можливе лише за наявності чітко встановленого факту міжнародно-протиправного діяння, у даному випадку — порушення Іраком норм *jus ad bellum*, що було прямо зафіксовано у резолюціях Ради Безпеки ООН. Саме це

¹¹⁴ Payne C. R. Guidance for Researchers. Gulf War Reparations and the UN Compensation Commission: Environmental Liability / eds. C. R. Payne, P. H. Sand. New York: Oxford University Press, 2011.

стало правовою основою для покладення на державу-агресора обов'язку компенсувати як матеріальні, так і екологічні збитки.

Крім того, значення діяльності UNCC виходить за межі конкретного конфлікту, оскільки створений нею масив документів, процедур і підходів фактично сформував прецедентну базу для майбутніх механізмів відшкодування шкоди. Особливо важливим є те, що Комісія поєднала юридичні, інституційні та технічні інструменти, адаптовані до специфіки екологічних претензій, що дозволило забезпечити більш комплексний підхід до відновлення довкілля.

Таким чином, досвід UNCC свідчить про можливість створення ефективної системи компенсації екологічних збитків у постконфліктний період за умов наявності чіткої міжнародно-правової підстави, належної інституційної структури та достатнього ресурсного забезпечення. Цей досвід має особливе значення в контексті сучасних конфліктів, зокрема агресії Російської Федерації проти України, де питання відшкодування екологічної шкоди набуває не лише правового, але й стратегічного значення.

Було зафіксовано, що Ірак порушив свої міжнародно-правові зобов'язання щодо мирного врегулювання спору та утримання від погрози силою чи її застосування, а отже, є всі юридичні підстави вимагати від Іраку репарацій¹¹⁵. В Резолюції 687 Рада Безпеки ООН було встановлено інституційний мандат UNCC, ухвалено рішення «створити фонд для виплати компенсацій» та створення комісії, яка керуватиме фондом¹¹⁶. Створена таким чином UNCC була єдиним міжнародним квазі-судовим органом, утворена для врегулювання наслідків війни в Перській затоці. Альтернативна модель, яка фактично була прийнята, полягала в пошуку можливості Іраку нести відповідальність за порушення *jus ad bellum* - незаконний акт початку війни в першу чергу. Навмисна шкода навколишньому середовищу за наказом іракського керівництва, могла бути кваліфікована як

¹¹⁵ International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. 2001. Arts. 1, 2, 31.

¹¹⁶ United Nations Security Council. Resolution 687. 1991. Para. 18.

військовий злочин¹¹⁷. В свій час навіть президент США припустив, що «екологічний терор» може стати підставою для судового переслідування проти Саддама Хусейна (президент Іраку на той час) у воєнних злочинах. Кримінальні розслідування мали б ґрунтуватися на підставі звичаєвого права та договірного права, чинного щодо сторін у 1990 та 1991 роках. Римський Статут, який можна вважати викладом міжнародного звичаєвого права того часу, кваліфікує умисним грубим порушенням норм екологічної чистоти, як військовий злочин¹¹⁸.

Окремі правники стверджують, що суворий поріг серйозності шкоди, яка вважається військовим злочином, «широко поширена, довгострокова та серйозна шкода природному середовищу», не була б досягнута навіть жахливими руйнуваннями, навмисно спричиненими Іраком військовою силою¹¹⁹. Міжнародне звичаєве право, як це відображено в Гаазькій конвенції IV 1907 року, стаття 23(g) Регламенту, і Женевська конвенція IV 1949 року, стаття 147, могли стати основою для позову про серйозне порушення щодо шкоди завданої навколишньому середовищу. Такі претензії були б предметом захисту Іраку, що пожежі нафтових свердловин і розливи нафти були оборонними заходами, які задовольняли принципи звичайного міжнародного права необхідності та принципу пропорційності. Встановити факти, щоб спростувати захист Іраку, було б важко, майже неможливо, враховуючи проблему «туману війни» та новизну тверджень¹²⁰.

Не дивлячись на ці виклики, міжнародне кримінальне право навряд чи допоможе розбудові миру та досягнення цілей щодо компенсацій шкоди навколишньому середовищу. Історично було притягнуто до кримінальної відповідальності Саддам Хусейн і оточення - його офіцерів, це не призвело до відновлення шкода завданої навколишньому середовищу, яка стала результатом

¹¹⁷ Barrett P. M. U.S. Backs off Iraqi War Crimes Trials Due to Logistic, Political Considerations. *The Wall Street Journal*. 25 March 1991. P. 13–14.

¹¹⁸ Moore J. N., Turner R. Saddam, War Crimes and the Rule of Law. *The Jerusalem Post*. 21 January 1991.

¹¹⁹ Marauhn T. Environmental Damage in Times of Armed Conflict—not “Really” a Matter of Criminal Responsibility? *International Review of the Red Cross*. 2000. No. 840. P. 1029–1036.

¹²⁰ Payne C. R. *Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission*. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 336.

війни в Перській затоці. Це не захистило б ґрунтові води Кувейту від завданої шкоди та не відновило прибережні екосистеми Саудівської Аравії.

Інший можливий концептуальний підхід, відмінний від наведеного раніше, може базуватися на кваліфікації дій Іраку як порушення норм міжнародного гуманітарного права у процесі ведення збройного конфлікту. Таке порушення, у свою чергу, породжує відповідні правові наслідки в межах доктрини відповідальності держави, а не персональної кримінальної відповідальності окремих осіб.¹²¹ Такий підхід дозволив би істотно звужити обсяг можливих позовів проти Іраку, а в окремих випадках навіть повністю виключити вимоги, пов'язані з відшкодуванням екологічної шкоди. Хоча Ірак і Кувейт під час збройного конфлікту були учасниками низки релевантних міжнародних договорів, вони не приєдналися до Додаткового протоколу I, який містить спеціальні норми щодо заборони завдання шкоди довкіллю. Водночас у практиці міжнародних органів висловлювалася позиція про можливість застосування окремих положень цього протоколу як норм звичаєвого міжнародного права. Зокрема, у доповіді, підготовленій у контексті розгляду Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії претензій Югославії до сил НАТО у зв'язку з бомбардуванням Косово 1999 року, зазначалося, що стаття 55 Додаткового протоколу I може мати звичаєвий характер і, відповідно, поширюватися навіть на держави, які формально не є його сторонами.

Отже, аналіз наведених підходів свідчить про складність вибору оптимальної моделі притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, завдану внаслідок збройного конфлікту. З одного боку, порушення Іраком норм *jus ad bellum* створило чітку міжнародно-правову основу для покладення на нього обов'язку здійснити репарації, що й було інституціоналізовано через створення UNCC як спеціалізованого механізму компенсації. З іншого боку, спроби кваліфікувати відповідні дії в межах міжнародного кримінального права, зокрема як військові злочини проти довкілля, наштовхуються на значні доказові

¹²¹ Koppe E. V. *The Use of Nuclear Weapons and the Protection of the Environment during International Armed Conflict*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2006.

та концептуальні труднощі, включаючи високий поріг серйозності шкоди та складність доведення відсутності військової необхідності чи пропорційності.

Практика також демонструє, що індивідуальна кримінальна відповідальність, навіть у разі її реалізації, не забезпечує відновлення довілля і не виконує функції ефективного компенсаційного механізму. Це обумовлює перевагу підходу, заснованого на відповідальності держави, який дозволяє забезпечити системне відшкодування завданих збитків. Водночас альтернативна модель, що базується на порушеннях норм міжнародного гуманітарного права, хоча й теоретично можлива, фактично обмежує обсяг потенційних вимог і ускладнює застосування спеціалізованих норм, зокрема через відсутність універсальної договірної бази, як-от Додаткового протоколу I.

Таким чином, міжнародна практика підтверджує, що найбільш ефективним інструментом реагування на екологічні наслідки збройних конфліктів є поєднання чіткої кваліфікації акту агресії з механізмами державної відповідальності та інституційними формами компенсації, тоді як кримінально-правові та гуманітарно-правові підходи відіграють допоміжну, але не визначальну роль.

Однак навіть у разі поширення подібного підходу на ситуацію війни в Перській затоці, застосування відповідних норм залишалось б ускладненим. Це пояснюється тим, що Додатковий протокол I встановлює досить високий поріг відповідальності - необхідність доведення «широкого, довготривалого та серйозного» впливу на навколишнє середовище, аналогічного критерію, закріпленого у Римському статуті. Такий стандарт доказування, ймовірно, суттєво обмежив би можливість задоволення відповідних позовів. При цьому питання кваліфікації масштабних пожеж на нафтових свердловинах та розливів нафти залишалось дискусійним.

У підсумку держави - члени Ради Безпеки ООН обрали інший підхід, зосередившись на механізмах притягнення до відповідальності в межах цивільно-правових процедур, спираючись на доктрини договірної відповідальності та відповідальності держави. У такій моделі вимоги щодо

відшкодування екологічних збитків не потребували окремого спеціального нормативного обґрунтування, а розглядалися в рамках загальних принципів, що регулюють ведення збройних конфліктів¹²².

Важливо проаналізувати те, як була організована робота UNCC. UNCC формувала політику та приймала остаточні рішення щодо здійснення виплат. UNCC складалася з представників п'ятнадцяти держав-членів Ради Безпеки¹²³, які зазвичай збиралися в Женеві для роботи. Комісари, відповідальні за розгляд претензій і рекомендації щодо виплат приїздили до Женеви щомісяця, окремо функціонував секретаріат для організаційної підтримки роботи UNCC. Коли створюються трибунали *ad hoc*, то його розташування є делікатним питанням. Секретаріат Комісії було вирішено розмістити в офісі ООН у Женеві, що зумовлювалося низкою практичних і політичних чинників. По-перше, наслідки конфлікту вийшли далеко за межі регіону, оскільки близько ста держав подали свої вимоги, що потребувало нейтрального та міжнародно визнаного майданчика для їх розгляду. По-друге, функціонування системи обробки понад двох мільйонів індивідуальних заяв вимагало використання англійської мови, адже відповідне програмне забезпечення було технічно адаптоване саме під неї.

Водночас з огляду на збереження напружених відносин між сторонами конфлікту, розміщення інституції в одній із держав регіону було б практично неможливим з політичної точки зору. У цьому контексті Швейцарія, яка традиційно дотримується політики нейтралітету, виглядала найбільш прийнятним варіантом. З урахуванням того, що значна кількість органів системи ООН вже функціонує на її території, вибір Женеви як місця розташування UNCC видається цілком обґрунтованим. Отже, поряд із технічними та організаційними

¹²² Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* p. 337. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>

¹²³ De Feyter, K., S. Parmentier, et al. (eds.), *Out of ashes: reparation for victims of gross and systematic human rights violations*, Intersentia, Antwerpen-Oxford, (2005).

міркуваннями, визначальну роль у прийнятті цього рішення відіграли також політичні фактори¹²⁴.

Компенсаційна комісія ООН функціонувала як спеціалізований механізм репарацій, компетенція якого була чітко окреслена й обмежена розглядом вимог, адресованих Іраку у зв'язку з наслідками його вторгнення та подальшої окупації Кувейту. Правовою підставою для здійснення такої юрисдикції слугувала резолюція 687 Ради Безпеки ООН, яка визначила рамки відповідальності Іраку та механізм відшкодування завданих збитків¹²⁵. Компетенція UNCC не мала виключного характеру, оскільки заявники зберігали можливість звертатися з аналогічними вимогами й до інших юрисдикційних органів, зокрема національних судів. У зв'язку з цим Комісія впровадила відповідні запобіжні механізми, спрямовані на уникнення подвійного відшкодування за одними й тими самими вимогами¹²⁶. До компетенції UNCC належав розгляд спірних вимог, пов'язаних із відповідальністю Іраку, як це визначено, зокрема, у пункті 16, тобто щодо відшкодування будь-яких прямих збитків і шкоди. До таких відносилися, серед іншого, екологічні втрати, виснаження природних ресурсів, а також шкода, заподіяна іноземним державам, їхнім громадянам і юридичним особам унаслідок незаконного вторгнення та окупації Кувейту Іраком. Подальшу конкретизацію юрисдикційних меж для різних категорій вимог було здійснено у Рішенні № 7 UNCC, яке встановлювало більш детальні критерії їх розгляду.

Водночас існували й певні обмеження юрисдикції у сфері екологічних претензій. Зокрема, з-під розгляду виключалися вимоги, пов'язані з витратами коаліційних збройних сил, включаючи витрати на проведення військових операцій проти Іраку. Разом із тим, відповідні органи Комісії зазначали, що у випадках, коли військові ресурси - персонал чи техніка - залучалися безпосередньо до ліквідації екологічної шкоди, запобігання її виникненню або

¹²⁴ Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* p. 337. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>.

¹²⁵ De Feyter, K., S. Parmentier, et al. (eds.), *Out of ashes: reparation for victims of gross and systematic human rights violations*, Intersentia, Antwerpen-Oxford, (2005).

¹²⁶ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 1. S/AC.26/1991/1. 1991.

усунення загроз для здоров'я населення, понесені витрати могли підлягати компенсації. Попри це, на практиці частина таких вимог, зокрема витрати, заявлені силами коаліції, була відхилена¹²⁷. Відповідно до положень резолюції 687 Ради Безпеки ООН, а також рішень № 7 і № 10 Компенсаційної комісії ООН, коло суб'єктів, уповноважених звертатися з вимогами до Іраку, було визначене досить широко. Таке право надавалося як державам, так і фізичним та юридичним особам, включно з їхніми громадянами та корпораціями, а також міжнародним організаціям, що зазнали шкоди внаслідок відповідних подій¹²⁸.

Ірак як держава був позбавлений можливості звертатися з вимогами проти коаліційних сил щодо порушень норм *jus in bello*. Водночас громадяни Іраку, за відсутності подвійного громадянства, також не могли пред'являти претензії до власної держави в межах цього механізму. Рішенням № 7 Компенсаційної комісії ООН було запроваджено систематизацію відшкодовуваних збитків за категоріями від А до F. Зокрема, категорії А, В і С охоплювали індивідуальні вимоги гуманітарного характеру, тоді як категорії D, E та F стосувалися більш масштабних претензій, поданих відповідно фізичними особами, корпораціями, а також державами, урядами та міжурядовими організаціями. Вимоги, пов'язані з екологічною шкодою, були віднесені до категорії F, причому претензії урядів і міжнародних організацій розглядалися в межах підкатегорії F4.¹²⁹ Водночас вимоги категорії F4, пов'язані з питаннями охорони здоров'я, продемонстрували наявність певної концептуальної напруги в підходах сторін. Ірак наполягав на тому, що індивідуальні заявники вже мають можливість вимагати компенсацію за шкоду, пов'язану з тілесними ушкодженнями, моральними стражданнями та психічним болем у межах категорій В, С і D, а отже додаткові вимоги держав є надмірними. Однак Компенсаційна комісія ООН не погодилася з такою

¹²⁷ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of F4 Claims. Para. 29.

¹²⁸ Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* p. 338. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>

¹²⁹ De Feyter, K., S. Parmentier, et al. (eds.), *Out of ashes: reparation for victims of gross and systematic human rights violations*, Intersentia, Antwerpen-Oxford, (2005).

аргументацією. Панель F4 підкреслила, що у випадках подання відповідних претензій держава виступає не як представник конкретних постраждалих осіб, а реалізує власне право вимагати дотримання міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту своїх громадян¹³⁰. Отже, Компенсаційна комісія ООН виступала як спеціалізований, але не виключний механізм міжнародно-правової відповідальності Іраку, з чітко визначеною юрисдикцією, обмеженою наслідками вторгнення до Кувейту. Вона забезпечувала інституціоналізовану процедуру відшкодування прямих збитків, включно з екологічною шкодою, водночас впроваджуючи запобіжники проти подвійної компенсації. Попри широке коло суб'єктів, уповноважених на подання вимог, юрисдикція Комісії містила істотні обмеження, зокрема щодо претензій Іраку та витрат коаліційних сил. При цьому практика розгляду вимог, особливо у сфері екології та охорони здоров'я (категорія F4), засвідчила наявність концептуальної диференціації між індивідуальними та державними претензіями, де держави визнавалися носіями самостійного права на захист своїх громадян у межах міжнародного права.

Щодо територіального аспекту, Комісія не обмежувала свою компетенцію виключно місцем виникнення шкоди. Як зазначає Суміе Р. Рауне, екологічна панель, дотримуючись підходу, виробленого іншими органами UNCC, дійшла висновку, що витрати, пов'язані з обґрунтованим моніторингом і оцінкою шкоди, включно з тією, що могла проявитися за межами Іраку чи Кувейту, в принципі підлягають компенсації.

Аналіз описаного вище дозволяє дійти висновку, що UNCC застосовував широке тлумачення категорії «екологічна шкода». Таким чином, у практиці Компенсаційної комісії ООН держави реалізовували свої вимоги переважно в екологічній площині, виступаючи як носії публічного інтересу відповідно до концепції *public trust*. Водночас, попри відсутність позовів від імені міжнародної спільноти, потенціал для їх визнання, зокрема щодо глобальних екологічних

¹³⁰ Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* p. 338. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>.

ресурсів, залишався відкритим. Юрисдикція Комісії характеризувалася гнучким підходом як у часовому вимірі - допускаючи розгляд наслідків, що проявилися після формального завершення конфлікту, — так і в територіальному аспекті, охоплюючи шкоду та пов'язані витрати, які виходили за межі безпосередньої зони воєнних дій.

У сучасній міжнародно-правовій доктрині дедалі виразніше простежується тенденція до переосмислення екологічної шкоди, завданої збройними конфліктами, не лише як об'єкта подальшої компенсації, але і як самостійного результату застосування певних методів та засобів ведення війни. У цьому контексті особливу увагу привертає підхід, запропонований Saeed Bagheri та Gerhard Kemp, які аналізують масове руйнування природного середовища крізь призму концепції terraforming warfare - тобто такого способу ведення війни, за якого знищення інфраструктури, екосистем, сільськогосподарських угідь, водних систем і просторової організації території набуває не випадкового, а системного та довготривалого характеру¹³¹. Зазначений підхід є важливим насамперед тому, що він дозволяє відійти від надто вузького розуміння екологічної шкоди як лише “побічного” наслідку бойових дій. Bagheri та Kemp переконливо наголошують, що в сучасних конфліктах руйнування природного середовища часто поєднується з руйнуванням умов, необхідних для фізичного виживання цивільного населення: водопостачання, санітарної інфраструктури, ґрунтового покриву, систем продовольчого забезпечення, об'єктів очищення води, аграрної бази та життєвого простору загалом¹³². Саме тому екологічний вимір у таких ситуаціях не може розглядатися ізольовано від гуманітарного виміру. Навпаки, між ними існує тісний функціональний і юридичний зв'язок. Навіть за відсутності в чинному міжнародному кримінальному праві окремо кодифікованого екоцентричного злочину, подібного до ecocide, чинна система

¹³¹ Bagheri S., Kemp G. Damage to and Destruction of the Natural Environment: Terraforming Warfare in Gaza and Accountability for Ecocentric Crimes // *Journal of International Criminal Justice*. 2025. Vol. 23. P. 427.

¹³² Al Mezan Center for Human Rights, 'Ecocide: Israel's Deliberate and Systematic Environmental Destruction in Gaza', 2024, at 2, available online at <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/ecocide-israels-deliberate-and-systematic-environmental-destruction-gaza> (last access at 14 April 2026).

міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права вже містить норми, які дають змогу оцінювати масштабне руйнування довкілля через антропоцентричні склади міжнародних злочинів, насамперед воєнних злочинів. Інакше кажучи, правова рамка щодо автономного “екологічного злочину” ще не означає відсутності правових інструментів реагування. Така позиція є особливо цінною для теми даної дисертації, оскільки дозволяє пов’язати проблематику компенсації екологічної шкоди із питанням попередньої кваліфікації самого способу ведення воєнних дій.

У цьому зв’язку особливого значення набуває стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка криміналізує умисне здійснення нападу за усвідомлення того, що такий напад спричинить, *inter alia*, широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною і безпосередньою загальною воєнною перевагою, що очікується. Bagheri та Kemp підкреслюють, що ця норма залишається складною у практичному застосуванні через високий доказовий поріг, проте саме вона демонструє: міжнародне кримінальне право вже визнає, що природне середовище може бути самостійно релевантним об’єктом правового захисту під час війни¹³³. Не менш важливим є те, що автори пов’язують захист довкілля під час збройного конфлікту з фундаментальним гуманітарним імперативом міжнародного гуманітарного права. У їхньому підході захист навколишнього природного середовища не зводиться до охорони “ресурсу” чи “майна” у звичайному розумінні. Натомість природне середовище розглядається як матеріальна основа існування цивільного населення, а тому його знищення в багатьох випадках прямо співвідноситься із заборонаю завдавати надмірних страждань, робити непридатними для використання об’єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а також із загальним принципом людяності. Саме тут концепція *terraforming warfare* набуває особливої аналітичної цінності. Вона фіксує ситуацію, коли руйнування довкілля

¹³³ Bagheri S., Kemp G. Damage to and Destruction of the Natural Environment: Terraforming Warfare in Gaza and Accountability for Ecocentric Crimes // *Journal of International Criminal Justice*. 2025. Vol. 23. P. 429.

виходить далеко за межі епізодичної чи локальної шкоди і фактично змінює топографію, екологічний баланс та придатність території для подальшого життя. Йдеться не лише про окремі екологічні збитки, а про трансформацію простору як життєвого середовища для людини та як екосистемної цілісності. У цьому сенсі запропонований авторами підхід є вкрай корисним і для аналізу війни Російської Федерації проти України, оскільки в українському випадку екологічна шкода також дедалі очевидніше має не фрагментарний, а кумулятивний, системний та довготривалий характер.

Bagheri та Kemp окремо підкреслюють, що у випадках нормативної невизначеності або складності точного доведення порогів “широкомасштабності”, “довготривалості” та “серйозності” шкоди особливе значення мають не лише позитивні норми договірного права, але й загальні гуманітарні принципи, насамперед принцип людяності¹³⁴. Такий підхід є важливим, оскільки у практиці сучасних конфліктів саме доказування екологічної шкоди часто наштовхується на брак доступу до територій, втрату первинних даних, триваючі бойові дії та відкладений характер екологічних наслідків. Отже, жорстко формальний підхід до тлумачення критеріїв шкоди може де-факто звужувати обсяг правового захисту. У цьому контексті варто зауважити, що природне середовище слід розглядати як *prima facie* цивільний об’єкт, який не може бути законною ціллю нападу, якщо тільки в конкретних обставинах він не набуває статусу воєнної цілі. Ця теза має особливе значення для подальшого дослідження екологічної шкоди у війні проти України, оскільки дозволяє точніше ставити питання не лише про *post factum* компенсацію, а і про *ex ante* правову оцінку того, чи були дії, що спричинили таку шкоду, сумісними з вимогами міжнародного гуманітарного права.

З наукової точки зору особливо цінним у дослідженні Bagheri та Kemp є також поєднання двох площин відповідальності - державної та індивідуальної. Серйозні порушення норм, спрямованих на захист довкілля під час збройного

¹³⁴ Bagheri S., Kemp G. Damage to and Destruction of the Natural Environment: Terraforming Warfare in Gaza and Accountability for Ecocentric Crimes // *Journal of International Criminal Justice*. 2025. Vol. 23. P. 430.

конфлікту, можуть водночас породжувати і міжнародно-правову відповідальність держави, і питання індивідуальної кримінальної відповідальності конкретних посадових осіб чи військових командирів¹³⁵. Для дисертаційного дослідження це має методологічне значення, адже дозволяє вийти за межі виключно репараційного механізму та показати, що компенсація екологічної шкоди не може розглядатися у відриві від ширшої системи міжнародної відповідальності.

Концепція terraforming warfare наразі є насамперед доктринальним інструментом осмислення нових форм воєнного руйнування, а не усталеним міжнародно-правовим терміном. Проте саме в цьому полягає її практична користь: вона дає мову опису для тих ситуацій, у яких традиційні категорії “побічної шкоди” або “супутнього руйнування” виявляються недостатніми. У випадку України це особливо актуально щодо знищення гідротехнічних об’єктів, забруднення ґрунтів і вод, мінування великих територій, руйнування аграрної та промислової інфраструктури, лісових пожеж, а також довгострокової деградації екосистем.

Як допоміжний орган Ради Безпеки ООН, застосовним правом для UNCC було міжнародне право та рішення Ради Безпеки ООН. Резолюції Ради Безпеки ООН, такі як резолюція 687, зазвичай вважаються обов’язковими в системі міжнародного права¹³⁶. Резолюція Ради Безпеки ООН 687 встановлює відповідальність Іраку, прямий причинно-наслідковий зв’язок та вимагає: встановлення обсягу охопленої шкоди та ідентифікації засобів правового захисту.

Окрім визначення зовнішнього юридичного статусу UNCC, було встановлено порядок внутрішнього регулювання діяльності цього органу, процесуальні та додаткові матеріально-правові норми, які були застосовані до аналізу претензії визначалися самим UNCC. Тобто внутрішні процедури та

¹³⁵ Bagheri S., Kemp G. Damage to and Destruction of the Natural Environment: Terraforming Warfare in Gaza and Accountability for Ecocentric Crimes // Journal of International Criminal Justice. 2025. Vol. 23. P. 431.

¹³⁶ Sands P., Klein P., Bowett D. W. Bowett’s Law of International Institutions. 6th ed. London: Sweet & Maxwell, 2009.

регламенти встановлювалися самим UNCC, що забезпечувало значну гнучкість у роботі цього органу.

Генеральний секретар ООН описав природу та завдання UNCC в такий спосіб: UNCC не є судом або арбітражним судом, перед яким постають сторони; це політичний орган, який виконує, по суті, функцію встановлення фактів розгляд претензій, перевірка їх обґрунтованості, оцінка збитків, оцінка платежів та вирішення пред'явлення спірних вимог. Лише в цьому останньому аспекті можлива квазі-судова функція¹³⁷.

Слід відзначити, що Ірак зайняв вкрай активну позицію в процесі та оскаржував кожен претензію, комісарам довелося виконати значний обсяг квазі-судової роботи. З низки процедур, які використовуються в міжнародних судах і трибуналах, а також у процесах вирішення претензій, UNCC запровадив низку заходів з метою досягнення балансу між справедливістю, належною правовою процедурою та швидким розглядом претензій. Разом з цим, справедливим буде відмітити, що швидким розгляд претензій UNCC назвати складно адже весь процес виплат зайняв 30 років.

Структурно комісари та їх функції зі встановлення фактів були суворо відокремлені від політичної гілки влади. Комісари були обрані як неупереджені, видатні експерти в юриспруденції та інших галузях, які служили в особистій якості за рекомендацією виконавчої влади. Уповноважені представники працювали в групах з трьох осіб, кожен з яких був представником іншої національності¹³⁸. Уповноважені представники мали можливість вимагати додаткові докази від Іраку та інших сторін і висновків щодо фактів і права, на яких вони ґрунтували рекомендації щодо присудження.

Іраку та урядам-позивачам було надано інформацію про кількість і національність позивачів, розмір компенсації, яку вимагають, а також важливі юридичні та фактичні питання, порушені в претензіях, які також запитував Ірак

¹³⁷ De Feyter, K., S. Parmentier, et al. (eds.), *Out of ashes: reparation for victims of gross and systematic human rights violations*, Intersentia, Antwerpen-Oxford, (2005).

¹³⁸ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 10. S/AC.26/1992/10. 1992. Arts. 18–27.

та інші уряди надали свої думки та інформацію до UNCC¹³⁹. На перших етапах Іраку не завжди надавали повні файли претензій, але співпраця між екологічною комісією, юридичними фахівцями, які працюють з комісією призвели до змін. Обширна, важлива інформація з досліджень моніторингу та оцінки, фінансованих претензій, надсилалася до UNCC; всі погодилися, що Іраку необхідно мати цю інформацію¹⁴⁰.

Очевидно, що перед UNCC ставилося завдання організувати максимально швидкий розгляд заявок. Згодом стало зрозуміло, що екологічні претензії потребуватимуть більше часу, ніж заяви категорій А, В і С. Враховуючи їх високу складність і новизну, для Іраку було запропоновано більший процедурний доступ до відповідних заявок. Швидкість розгляду заявок була головним виправданням початкових процедурних обмежень щодо спроможності Іраку оскаржувати претензії, виходячи з негативного досвіду Ірано-американського трибуналу з розгляду претензій щодо процедурних затримок, використаних відповідачем, і нездатності цього трибуналу визначити пріоритети та швидко розглянути гуманітарні претензії¹⁴¹. Уповноважені представники, групи юристів, фінансистів із секретаріату UNCC працювали разом над частинами заявлених вимог. Комісари UNCC розуміли, що «держава-відповідач, ймовірно, висуватиме заперечення щодо юрисдикції при кожній доступній нагоді, і настирливий підхід Іраку підтверджував це в перші роки і навіть до першого усного провадження, проведеного за екологічними претензіями. В результаті UNCC обмежив участь Іраку, щоб зберегти темпи розгляду претензій. Іншим міркуванням було те, що режими санкцій ООН обмежували кошти, доступні для найму адвокатів та експертів. З іншого боку, Іраком все ще керував

¹³⁹ Klee J. *The Process. Gulf War Reparations and the UN Compensation Commission: Environmental Liability* / eds. C. R. Payne, P. H. Sand. New York: Oxford University Press, 2011.

¹⁴⁰ Bruch C., Muffett W. C., Nichols S. S., eds. *Governance, Natural Resources, and Post-Conflict Peacebuilding*. London: Earthscan, 2016.

¹⁴¹ Raboin M. F. *The Provisional Rules for Claims Procedure of the United Nations Compensation Commission: A Practical Approach to Claims Processing. The United Nations Compensation Commission: Thirteenth Sokol Colloquium* / ed. R. Lillich. Irvington, NY: Transnational Publishers, 1995. P. 70.

Саддам Хусейн, людина, яка віддала наказ про вторгнення, і напруга залишалася високою¹⁴².

З часом Ірак поступово політично та комерційно реінтегрувався в міжнародне співтовариство та перейшов від позиції відмови від співпраці щодо Конвенції ООН до більш конструктивного підходу. Майже через десять років роботи UNCC, коли розгляд екологічних претензій починався, UNCC переглянула свої процедури, збільшивши власний час для розгляду звітів експертів перед голосуванням за прийняття з тридцяти днів до трьох місяців¹⁴³. Це вкотре ілюструє наскільки екологічні збитки складно піддавалися обліку та калькуляції. Обговорення розглянутих доказів, аргументів і контраргументів сторін, а також міркування комісії F4 було викладено для кожної з претензій. Хоча інформація не надається з таким рівнем деталізації, як у рішеннях постійних міжнародних трибуналів, є достатня інформація, щоб дозволити читачеві зрозуміти, як були досягнуті рекомендації щодо присудження на основі оцінки панелі наданих доказів, експертних думок, а також Іраку та позивача аргументи¹⁴⁴. Приблизно в той самий період часу було схвалено процедури, які використовуються екологічною програмою, що включала надсилання всіх файлів претензій (форма претензії, позовна заява та всі документи, надані позивачами як додатки до позовної заяви) до Іраку, надаючи Іраку додатковий час для перегляду інформації та відповіді на неї, забезпечуючи усне провадження та закликаючи екологічну комісію «використовувати своїх експертів для забезпечення повної розробки фактів і відповідних технічних питань, а також для отримання повного спектру точок зору, включно з думками позивачів та Іраку». Слід підкреслити, що кожна частина екологічних позовів тривала в середньому дев'ятнадцять місяців; значно довше шести місяців, дозволених процесуальними нормами. Це вчергове демонструє наскільки екологічні претензії були складні

¹⁴² Lewis P. Immoveable Object; Granite Regime of Saddam Hussein Seems Little Worn by Political Storm. The New York Times. 31 July 1992.

¹⁴³ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 114. S/AC.26/Dec.114. 07 December 2000.

¹⁴⁴ Payne C. R. Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 343.

для дослідження та присудження компенсацій. Це також проілюструвало в певній мірі як компроміс ефективності процесуального доступу сторін до екологічних претензій. З нашого погляду, цей досвід повинен бути врахований при роботі комісії щодо виплат компенсацій Україні за військове вторгнення Росії, аби спеціалісти з екології максимально швидко були включені в робочі групи, питання дослідження та аналізу розміру збитків не затягувалося на роки.

UNCC мала чітке розуміння, що екологічні претензії становлять виняткові труднощі для Іраку як з юридичної, так і з наукової точки зору. Крім того, програма санкцій обмежила можливість Іраку самостійно наймати експертів для того аби наводити власні контраргументи. На тій самій сесії, де UNCC затвердила перші екологічні виплати, було вирішено надати до 5 мільйонів доларів США з компенсаційного фонду для Іраку, щоб зберегти відповідну допомогу «для сприяння просуванню законних інтересів Іраку щодо «F4 – екологічні позови», які викликають певні запитання через їхню складність та обмежену кількість відповідної міжнародної практики»¹⁴⁵. Зрештою, загальна сума склала 14 мільйонів доларів США¹⁴⁶. Внаслідок цього Іраку вдалося залучити юридичних і технічних консультантів світового класу, щоб допомогти отримати відповіді та викласти власні заперечення на екологічні претензії.

Аналіз описаного вище дозволяє зробити наступні проміжні висновки:

- Екологічні збитки виявилися найскладнішими для UNCC аби визначити матрицю та підрахувати розмір шкоди, що підлягає компенсації.
- Спеціалістів із екології слід залучати якомога на ранніх стадіях для роботи аби процес розгляду цієї категорії збитків не затягувався на роки.
- Досвід роботи UNCC може бути не в повній мірі релевантним для роботи комісії з компенсації збитків Україні за військову агресію Російської Федерації. Пояснюється це тим, що під час роботи UNCC, Ірак визнавав свою вину, необхідність здійснення компенсацій та перебував в

¹⁴⁵ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 124. S/AC.26/2001/124. 2001. Para. 2.

¹⁴⁶ Schneider M. The UNCC and Future International Claims Practice. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law). 2005. P. 332–339.

постійному контакті з UNCC. Російська Федерація знаходиться поза будь-яких контактів, що значно ускладнює процес та вимагає побудови видозміненої моделі компенсації завданих збитків.

Усі звіти груп і рішення UNCC були опубліковані на веб-сайті UNCC незабаром після того, як їх було перекладено на офіційні мови ООН. Вони забезпечують доступ до інформації про характер екологічних претензій, аргументи Іраку та позивачів, надані докази та міркування уповноважених представників. Однак опубліковані документи є вершиною айсберга. Величезний обсяг інформації підпорядковувався правилу конфіденційності, включаючи:

- оригінальні файли претензій, які часто становили сотні сторінок;
- звіти експертів UNCC; заперечення Іраку;
- стенограми усних засідань;
- внутрішні політики;
- фінансові відстеження претензій, призначення платежів¹⁴⁷.

Існують вагомі аргументи на користь високого рівня прозорості цього процесу, особливо в питаннях навколишнього середовища, де прозорість і участь громадськості вважаються обов'язковими. Деякі з наукових і технічних експертів-консультантів експертної групи з навколишнього середовища заявили, що «відкритий процес і публічний запис створюють впевненість у цілісності прийняття рішень і дозволяють усім сторонам навчатися та реагувати в міру просування процесу. Вони рекомендували брати за основу приклад американських процедур щодо фіксації шкоди завданої природним ресурсам.

Разом з цим, існують також серйозні претензії щодо конфіденційності на певних стадіях судового та квазі-судового провадження, що ґрунтується на необхідності вільного обговорення між особами, які приймають рішення, та ризиках для цих сторін. Останнє особливо викликає занепокоєння у справах про відшкодування шкоди, коли позивач і відповідач уже вчинили насильство,

¹⁴⁷ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 10. S/AC.26/1992/10. 1992. Art. 30.

такого роду як військову агресію. Окремим тонким моментом є забезпечення захисту окремих позивачів від помсти. Навіть у процедурах врегулювання спорів, не пов'язаних зі збройним конфліктом, очікується дотримання конфіденційності аби забезпечити такий захист.

Два фактори мають важливе значення для держав при розробці програм відшкодування. По-перше, ті, хто постраждав від конфлікту, будуть занепокоєні щодо обміну інформацією, яка ідентифікує пошкоджені сайти, з міркувань безпеки та з інших міркувань, що перешкоджатиме механізмам і діяльності прозорості. По-друге, ті, хто завдає шкоди навколишньому середовищу, не хочуть, щоб їх називали злочинцями, навіть якщо вони готові заплатити компенсацію. Слід відзначити, що є ситуації, коли держави готові здійснити компенсації, але не бажають визнавати провину та робити інформацію про такі платежі публічними. Наприклад, коли США вдарили по посольству Китаю під час бомбардування Косова, США запропонувала добровільну оплату Китаю, не визнаючи провину. Цей процес дозволяє як агресорам, так і жертвам зберегти більше контролю над інформацією¹⁴⁸. Отже, питання транспарентності має свої межі.

Відповідно до статті 35 (1) процесуальних правил Конвенції ООН встановлюється вимога до доказів для всіх позовів. Кожен заявник несе відповідальність за подання документів та інших доказів, які задовільно демонструють, що конкретна претензія або група претензій має право на компенсацію відповідно до резолюції 687 (1991) Ради Безпеки ООН. Так, державні претензії, в тому числі екологічні, мали бути підтвержені «документальними та іншими відповідними доказами, достатніми для демонстрації обставин і суми заявлених збитків»¹⁴⁹. Тобто діє принцип, що жодні збитки не компенсуються виключно на підставі пояснювальної заяви, наданої позивачем. Наприклад, Туреччині було відмовлено у компенсації шкоди в силу

¹⁴⁸ Payne C. R. *Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission*. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 345.

¹⁴⁹ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 10. S/AC.26/1992/10. 1992.

такого¹⁵⁰. Туреччина не надала «дат, коли біженці прибули до Туреччини, тривалості їхнього перебування або деталей шкоди, яку вони нібито спричинили». Тобто Туреччина не надала важливу інформацію, яка б показала, що біженці, які завдали заявленої шкоди, також були тими, про кого в заяві повідомлялося.

Отже, було встановлено достатньо високий, але не надмірно формалізований стандарт доказування. Це пояснюється тим, що при введенні військових дій, сторона-заявник об'єктивно не завжди може зібрати та подати усі необхідні докази.

В процесі визначення прийнятності, релевантності, суттєвості і вагомості наданих доказів, UNCC користувалося послугами консультантів-експертів, візитами на місця, власним юридичним персоналом, відповідями на запити, надісланими заявникам, поданнями Іраку та поданнями до позивачів. Тобто максимально широкий спектр інструментів використовувався для верифікації всіх обставин перед призначенням компенсацій.

З нашої позиції слід відзначити, що аналогічний підхід навряд може бути застосований до відносини України та Російської Федерації. Оскільки держава-агресор - Російська Федерація, не надає доступу до місця проведення військових дій та місць завдання шкоди. Обмежена участь сторін, особливо агресора, призводить до того, що члени комісій зобов'язані взяти на себе активну роль у розслідуванні та встановленні фактів у розгляді претензій, а також допомагати у цьому зовнішнім експертам та консультантам. Саме тому важливо аби члени міжнародних трибуналів у таких спорах володіли належним досвідом у встановленні фактів. Більше того, інколи є необхідність у наявності дуже вузького та специфічного досвіду у сфері міжнародного права, встановлення фактів, шкоди природним ресурсам тощо. Розуміння самих процесів ведення бою та військової стратегії буде важливим для трибуналів, які застосовують право збройних конфліктів, де визначення таких питань, як військова

¹⁵⁰ Kazazi M. An Overview of Evidence before the United Nations Compensation Commission. International Law Forum. 1999. Vol. 1. P. 219, 223.

необхідність, є центральним у процесі прийняття рішень. Хоча у випадку з UNCC, члени комісії спиралася на відповідальність держави за принципом *ius ad bellum*.

Обов'язок доведення причинно-наслідкового зв'язку між завданою шкодою та діями Іраку покладался на заявників. Резолюція 687 Ради Безпеки ООН прямо закріпила, що відшкодуванню підлягають саме «прямі» збитки, тим самим визначивши відповідний стандарт причинного зв'язку для розгляду вимог. Водночас представники окремих позивачів висловлювали думку, що використання формулювання «прямі збитки» було не зовсім вдалим, оскільки справжнім наміром Ради Безпеки було, радше, виключення з кола заявників тих осіб, чиї вимоги ґрунтувалися лише на віддаленому або опосередкованому зв'язку з діями Іраку.

Попри це, такий підхід сприяв певній визначеності, адже через практику прийняття рішень Комісія поступово конкретизувала, які саме види шкоди слід вважати «прямими», а які — ні. У доктрині виникла дискусія щодо того, чи справді UNCC послідовно дотримувалася критерію «прямого» причинно-наслідкового зв'язку, чи фактично застосовувала тест «безпосередності». З позицій континентальної правової традиції «прямий» зв'язок розглядається як такий, при якому причинний ланцюг не переривається жодними проміжними подіями. Натомість у системі загального права акцент робиться на «безпосередності» шкоди, що передбачає відмежування тих наслідків, які є достатньо близькими для компенсації, від надто віддалених, причому така оцінка іноді залежить від міркувань доцільності, а не суто правових критеріїв.

З огляду на це, застосування тесту «безпосереднього» причинного зв'язку може ставити під сумнів суто судовий характер діяльності UNCC і водночас підкреслювати її функціонування як інституції, в якій вагому роль відігравали політичні чинники¹⁵¹.

¹⁵¹ Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* (p. 349). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>

Правник Марджорі М. Уайтман (Marjorie M. Whiteman) описує багато міжнародних претензій, де не було зроблено розрізнення та вживаються обидва терміни, у своєму комплексному дослідженні 1943 року про відшкодування збитків у міжнародному праві.

Комісія врахувала низку попередньої практики, включно з Конвенцією Конвенції ООН, і зупинилася на тесті «безпосередньої причини», який фокусувався на тому чи «особлива шкода повинна була розумно бути передбачуваною для суб'єкта, який вчинив міжнародне правопорушення, про яке йде мова», водночас зазначивши, що конкретна вербальна використовувана формула, ймовірно, мало змінила результати. Еритрейсько-Ефіопська комісія з розгляду претензій розглянула ряд попередніх практик, у тому числі Конвенцію Конвенції ООН, і зупинилася на перевірці «безпосередньої причини», яка враховувала, чи «особлива шкода могла бути розумно передбачуваною для суб'єкта, який вчинив відповідний міжнародний злочин»¹⁵².

Спільною рисою шкоди завданої навколишньому середовищу, що може ускладнити доведення причинно-наслідкового зв'язку, є те, що так шкода часто є результатом ланцюга подій, що впливають із початкової протиправної дії. Працює простий принцип: хто несе відповідальність за вчинок, той і відповідає за наслідки, що впливають із такого вчинку»¹⁵³. Про цей принцип зазначав ще Гюго Гроцій, який вказував, що король Каппадокії був зобов'язаний відшкодувати збитки за ланцюг подій, спричинених його діями, що перекрили річку, яка прорвала дамбу, що спричинило розлив Євфрату та завдало великої шкоди Галатії та Фрігії. Отже, усталеним був підхід, де питання наслідків завданої шкоди розглядали у широкому сенсі за принципом не тільки прямого, але загального причинно-наслідкового зв'язку.

Спірний момент склався стосовно наступного: Ірак стверджував, що ряд пошкоджень були наслідком недбалого зберігання боєприпасів на об'єктах Кувейту, що спричинило завдання екологічної шкоди. Група дійшла висновку,

¹⁵² Eritrea–Ethiopia Claims Commission. Decision No. 7. 27 July 2007. Para. 7–14.

¹⁵³ Whiteman M. M. Digest of International Law. Vol. III. Washington: U.S. Government Printing Office, 1964. P. 1767.

що відсутність доказів того, що відповідні процедури управління були вжиті, у світлі доказів того, що вони не були доведені - неправильне управління об'єктами було прямою причиною збитків і розірвало ланцюг причинно-наслідкових зав'язків, тому звільнив Ірак від відповідальності в цій частині¹⁵⁴. Група експертів не рекомендували до компенсації за цією претензією. Отже, усі заявки були предметом перевірки і якщо не було реальних доказів того, що шкода була заподіяна саме в силу прямих дій Іраку, був відсутній причинно-наслідковий зв'язок, то у виплаті таких компенсацій було відмовлено.

Окремим блоком вимог були претензії Ірану, Йорданії та Туреччини щодо збитків від впливу біженців на їхнє навколишнє середовище. Це підняло питання про втручання, які розривають ланцюг причинно-наслідкових зав'язків. UNCC дійшла висновку, що доказів, наданих Туреччиною, недостатньо для того, щоб визначити, чи підлягає компенсації збитки, які, як стверджувалося, були результатом присутності біженців у Туреччині. Зокрема, Туреччина не надає жодної інформації щодо дат, в які прибули до Туреччини біженці, тривалість їхнього перебування або подробиці шкоди, яку вони ймовірно заподіяли. Туреччина відповідно не отримала компенсації. Ірак для контраргументів стверджував, що рішення самих біженців та уряду Йорданії про їхнє прийняття були актами втручання. Тому Ірак заявляв, що екологічна шкода викликана транзитом біженців через Йорданію, не була прямим наслідком конфлікту, і такі претензії слід відхилити. У рішенні UNCC 7 визначено, що від'їзд з Іраку чи Кувейту або неможливість залишити Ірак чи Кувейт (або рішення не повертатися) протягом цього періоду слід кваліфікувати як пряму втрату¹⁵⁵. Панель з екологічних збитків F4 застосувала рішення 7 до заявленої Йорданією шкоди навколишньому середовищу та вирішила, що в принципі вплив біженців міг бути прямим результатом вторгнення Іраку та окупації Кувейту. На цій основі було присуджено компенсацію за моніторинг та оцінку екологічної шкоди

¹⁵⁴ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004. Para. 197–218.

¹⁵⁵ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 7. S/AC.26/1991/7/Rev.1. 1992.

Йорданії. Згодом, розглядаючи істотні претензії щодо шкоди навколишньому середовищу від біженців, поданих Йорданією, Іраном і Туреччиною, UNCC заявила, що необхідно розглянути, чи мала місце присутність біженців протягом значного періоду, а також чи було перебування будь-кого з біженців після цього періоду внаслідок факторів, не пов'язаних із вторгненням Іраку та окупацією Кувейту, таких як втручання, включаючи рішення заявників або інших урядів¹⁵⁶. Цю інформацію слід уважно аналізувати та брати до уваги із прицілом того, як схожу ситуацію із біженцями можуть кваліфікувати міжнародні інституції щодо військового вторгнення Російської Федерації в Україну. Застосовуючи такий підхід до претензій Ірану, група F4 виявила, що є докази того, що присутність біженців призвела до екологічної шкоди пасовищам і ця шкода є прямим результатом конфлікту.

Разом з цим, претензії Ірану щодо лісів не були задоволені на підставі того, що Іран не надав достатніх доказів того, що біженці, які нібито завдали шкоди лісам були саме ті, хто виїхав з Іраку чи Кувейту протягом періоду ведення військових дій¹⁵⁷. Стосовно заяв Йорданії про те, що біженці завдали шкоди водним, сільськогосподарським, водно-болотним угіддям і морським ресурсам, комісія встановила, що надані докази не продемонстрували причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та присутністю біженців від конфлікту. Це вкотре ілюструє наскільки складно зафіксувати та довести факт прямого завдання екологічної шкоди та її розмір.

Ще одним викликом для UNCC було те, що довелося ретельно шукати інструменти аби відрізнити шкоду від розливів нафти, спричинених конфліктом, від пошкоджень, спричинених природним просочуванням нафти або іншими розливами нафти та операціями з її видобутку. Базова інформація, що демонструє стан навколишнього середовища перед вторгненням, була загалом

¹⁵⁶ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004.

¹⁵⁷ Galbraith P. W. Refugees from War in Iraq. Policy Brief No. 2. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2003. URL: <http://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/MPIPPolicyBriefIraq.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

вкрай погано визначеною. Екологічна панель заявила, що Ірак не несе відповідальності за шкоду, яка не була пов'язана з його вторгненням та окупацією до Кувейту, а також за збитки чи витрати, які не є прямим результатом вторгнення та окупації. Однак Ірак не звільняється від відповідальності за збитки та шкоду, спричинені безпосередньо вторгненням та окупацією, лише тому, що інші фактори могли сприяти збиткам. Незалежно від того, чи була будь-яка шкода завдана навколишньому середовищу чи втрата, за яку вимагається компенсація, прямим результатом вторгнення та окупації Іраку, позиція Кувейту залежить від доказів, наданих стосовно кожної конкретної втрати чи пошкодження¹⁵⁸. Там, де не було достатніх доказів, щоб визначити причину нафтової шкоди, як це було у випадку шкоди морському середовищу в Ірані, яка могла бути спричинена або війною 1991 року, або викидом нафтової свердловини у 1983 році, іншими розливами та просочуванням нафти, панель F4 рекомендувала не присуджувати компенсацію¹⁵⁹. Пропонованих Іраном доказів, які включали дані про хімічні речовини, було недостатньо, щоб відрізнити шкоду від розливу нафти, заподіяну Іраку, від інших можливих джерел. Отже, будь-які сумніви тлумачилися на користь Іраку, а не держав, які потенційно зазнали відповідної шкоди.

Разом з цим, пізніші дослідження показали, що більшість дуже серйозних пошкоджень нафти в прибережних районах Саудівської Аравії та Кувейту було спричинено розливами нафти саме в 1991 році. Саудівська Аравія продемонструвала, що нафта з конфлікту все ще присутня і продовжує завдавати шкоди. UNCC дійшла висновку, що докази, отримані з різних джерел, підтверджують висновок про те, що переважна більшість нафти, наявної в даний час в районах, які Саудівська Аравія пропонує відновити, утворилася в результаті вторгнення Іраку та окупації Кувейту¹⁶⁰. Важливо звернути увагу на

¹⁵⁸ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims.

¹⁵⁹ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims.

¹⁶⁰ Price A. R. G., Robinson J. H., eds. Special Issue: The 1991 Gulf War: Coastal and Marine Environmental Consequences. Marine Pollution Bulletin. 1993. Vol. 27. P. 1–380.

те, якими способами доводилася відповідна шкода. Претензії Саудівської Аравії щодо розливу нафти включали щоденні звіти про розливи нафти, рецензовані наукові публікації, візити на місця незалежних експертів, залучених UNCC для оцінки об'єктів, де заявлено було про пошкодження, а також результати обстеження берегової лінії, проведеного Саудівською Аравією, під час якого досліджено понад 19 500 місць відбору проб і хімічний аналіз понад 3 000 зразків опадів¹⁶¹. З нашого погляду, очевидним є те, що описані інструменти не можуть бути застосовані до ситуації військового конфлікту між Російською Федерацією та Україною. Оскільки держава-агресор не визнає факту своєї агресії та завдання шкоди, не дає доступу будь-якому до місць вчинення злочинів, наприклад до міста Маріуполь.

Окрім того, що заявлені Саудівською Аравією збитки від розливу нафти були визнані пов'язаними з Іраком, були ще додаткові міркування щодо цього. Панель F4 рекомендувала компенсувати лише граничну вартість деяких видів діяльності, наприклад, витрати на персонал, які були б понесені незалежно від дій Іраку. Заявники могли подолати цю презумпцію шляхом доведення, що вони зазнали додаткових витрат. Таким чином, вимога Саудівської Аравії щодо витрат на персонал та обладнання для допомоги в ліквідації розливу нафти було відхилено, оскільки не було продемонстровано, що воно зазнало будь-яких надзвичайних витрат понад звичайні. Питання встановлення причинно-наслідкового зв'язку у справах, що стосувалися моніторингу та оцінки екологічної шкоди, виявилось особливо складним. Здебільшого заявники не здійснювали системного та належного збору даних щодо стану довкілля з власної ініціативи. Додаткову проблему становило те, що частина оцінок, проведених у перші роки діяльності UNCC, зокрема у 1991 році, втратила актуальність, оскільки розгляд відповідних вимог було відкладено майже на десятиріччя - до завершального етапу роботи Комісії.

¹⁶¹ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2003.

Водночас претензії, пов'язані з такими явищами, як розливи нафти чи пожежі нафтових свердловин, не могли бути належним чином обґрунтовані без відповідної емпіричної бази та аналітичних досліджень. Аналогічно, вимоги, що стосувалися потенційних втрат природних ресурсів або майбутніх екологічних наслідків, потребували проведення комплексних досліджень, спрямованих на встановлення факту настання шкоди, її кількісного виміру, а також оцінки можливостей її запобігання чи зменшення.

З огляду на значну кількість заяв, які не містили достатньої доказової бази для повноцінної оцінки, екологічна панель UNCC сформулювала прагматичний підхід. Вона виходила з того, що відмова у задоволенні вимог щодо відшкодування витрат на моніторинг і оцінку лише з підстави відсутності попереднього доведення факту шкоди була б необґрунтованою та несправедливою. Такий підхід фактично позбавляв би заявників можливості зібрати ті докази, які є необхідними для встановлення характеру й обсягу потенційних збитків.

Водночас Комісія вимагала надання достатніх підтверджень існування зв'язку між відповідною діяльністю та фактичною або потенційною шкодою довіллю, яка могла бути прямо пов'язана з вторгненням Іраку та окупацією Кувейту. Для цього використовувався комплекс критеріїв, зокрема оцінювалася ймовірність того, що наслідки конфлікту могли вплинути на території заявників, аналізувалися можливі шляхи та середовища поширення забруднювачів, наводилися докази фактичної шкоди, а також визначалося, чи існує обґрунтована перспектива того, що відповідні заходи сприятимуть встановленню фактів, необхідних для розгляду пов'язаних матеріально-правових вимог.¹⁶²

Отже, практика Компенсаційної комісії ООН демонструє, що ефективно доведення екологічної шкоди в межах міжнародного репараційного механізму вимагало формування комплексної та науково обґрунтованої доказової бази, яка

¹⁶² Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* (p. 352). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>

поєднувала польові дослідження, лабораторний аналіз, системний моніторинг довкілля та незалежні експертні оцінки. При цьому Комісія приділяла особливу увагу встановленню причинно-наслідкового зв'язку між діями Іраку та завданою шкодою, спираючись на міждисциплінарні підходи та оцінку ймовірнісних моделей поширення забруднення. Водночас вона застосовувала обмежувальний підхід до компенсації витрат, визнаючи лише ті з них, які мали додатковий, надзвичайний характер і безпосередньо впливали з наслідків агресії, що виключало відшкодування звичайних адміністративних чи операційних витрат.

Особливо складним виявилось питання доведення шкоди у випадках, коли первинні дані були відсутні або застарілі, що зумовило формування прагматичного підходу: Комісія не вимагала попереднього повного доведення факту шкоди для фінансування заходів з її моніторингу та оцінки, визнаючи, що саме такі заходи є необхідною передумовою для подальшого встановлення обсягу збитків. Водночас цей підхід не був безумовним — заявники повинні були обґрунтувати наявність зв'язку між запланованими дослідженнями та потенційною шкодою, зокрема шляхом демонстрації географічної, фізико-хімічної та екологічної ймовірності впливу наслідків конфлікту на їх території.

Разом із тим, аналіз практики UNCC виявляє її структурну залежність від доступу до територій, співпраці сторін конфлікту та можливості проведення незалежної верифікації даних. Це, у свою чергу, підкреслює обмеженість прямого перенесення такого механізму на сучасні збройні конфлікти, де держава-порушник заперечує факт агресії, обмежує доступ до постраждалих територій та унеможливорює належний збір доказів. У цьому контексті досвід UNCC водночас виступає як приклад високого стандарту доказування екологічної шкоди та як індикатор необхідності адаптації підходів до нових реалій міжнародних конфліктів.

Виплата відшкодування в межах діяльності UNCC здійснювалася через спеціально створений компенсаційний фонд, який виступав ключовим фінансовим інструментом реалізації відповідальності Іраку за наслідки його протиправних дій. Такий підхід дозволив централізовано акумулювати кошти та

забезпечити відносно системний і впорядкований процес компенсації заявникам, з урахуванням масштабів завданої шкоди та великої кількості поданих вимог.

Разом із тим, досвід функціонування постконфліктних механізмів свідчить, що відновлення порушених прав і досягнення справедливого врегулювання не обмежуються виключно виплатою грошової компенсації. У межах діяльності Комісії держави заявляли вимоги переважно щодо екологічної шкоди. Як зазначає Суміе R. Рауне, це відповідає концепції public trust, відповідно до якої держава виступає як розпорядник природних ресурсів в інтересах суспільства. Водночас подібний підхід простежується і у практиці міжнародних інституцій, зокрема UNEP, де підкреслюється публічний характер екологічних інтересів у постконфліктному відновленні.

Таким чином, екологічні претензії у межах UNCC слід розглядати не лише як інструмент відшкодування шкоди, але і як механізм реалізації публічних екологічних зобов'язань держав.

Крім того, важливу роль відіграють декларативні рішення, якими встановлюється правомірність або протиправність поведінки відповідних суб'єктів міжнародного права. Такі акти не завжди мають безпосередній фінансовий ефект, однак сприяють формуванню правової оцінки подій і закріпленню міжнародно-правових стандартів.

Окрему категорію становлять вимоги щодо надання державами запевнень і гарантій неповторення аналогічних порушень у майбутньому. Цей інструмент спрямований на превенцію нових правопорушень і є важливим елементом відновлення довіри між сторонами.

Нарешті, у ширшому контексті можуть застосовуватися різні форми репарацій, які включають не лише грошову компенсацію, але й сатисфакцію, наприклад у вигляді офіційних вибачень, визнання відповідальності або інших символічних заходів. У сукупності такі механізми дозволяють забезпечити більш комплексний підхід до подолання наслідків конфлікту та відновлення міжнародного правопорядку.

У цьому контексті було застосовано традиційний підхід до визначення обсягу відшкодування, сформульований ще в практиці Постійного міжнародного суду. Відповідно до цього принципу, справедливість вимагає, щоб репарація, наскільки це реально здійснити, повністю нейтралізувала наслідки протиправного діяння та відновлювала стан речей, який із високою ймовірністю існував би за відсутності такого порушення. Такий підхід відображає ідею повного відшкодування, спрямованого не лише на компенсацію окремих збитків, а й на максимально можливе відновлення попереднього правового та фактичного становища¹⁶³. Міжнародні судові та квазісудові органи, які займаються вирішенням питань відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройних конфліктів, не завжди спроможні забезпечити повне відновлення порушених прав. Це може бути зумовлено низкою обставин різного характеру. Зокрема, йдеться про випадки, коли завдані збитки мають настільки масштабний або незворотний характер, що їх неможливо компенсувати у повному обсязі; коли сторони конфлікту ухиляються від виконання прийнятих рішень; коли юрисдикційні межі відповідного органу обмежують можливість розгляду окремих категорій вимог; або коли відсутні достатні фінансові ресурси для здійснення виплат. При цьому наведені чинники не вичерпують усього спектра можливих перешкод, які можуть впливати на ефективність механізмів компенсації.

Шкода, завдана довкіллю, має складний характер, оскільки поєднує в собі дві взаємопов'язані особливості. З одного боку, такі втрати виникають відносно рідко, але часто мають незворотний або важко відновлюваний характер. З іншого - їх фіксація та кількісна оцінка потребують застосування спеціалізованих наукових і технічних методик. У зв'язку з цим екологічні вимоги, подані до UNCC, здебільшого стосувалися компенсації витрат, пов'язаних із реагуванням на шкоду, проведенням моніторингу, здійсненням оцінки наслідків, а також заходами з усунення та відновлення пошкодженого середовища.

¹⁶³ Permanent Court of International Justice. Case Concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Merits. Claim for Indemnity. Judgment of 13 September 1928. PCIJ Reports. Series A. No. 17. P. 47.

Водночас у ситуаціях, коли проведення рекультивації чи реставраційних робіт було неможливим або об'єктивно обмеженим - наприклад, у випадку значного забруднення нафтою прибережних територій, - заявники змушені були вдаватися до альтернативних підходів. У таких випадках вартість завданої шкоди визначалась шляхом економічної оцінки втрачених екосистемних функцій і відображалася у формі грошової компенсації, що мала на меті хоча б частково відшкодувати нематеріальні та довгострокові екологічні втрати¹⁶⁴.

Коли справа дійшла до того, які джерела повинні бути використані для компенсацій, то UNCC мали уявлення про те, що нафтові доходи Іраку повинні бути джерелом фінансування репарацій. Однак у перші роки уряд Іраку відмовлявся співпрацювати, і навіть операційні витрати UNCC були невизначеними. Навіть після того, як фінансування почало надходити, цього не було достатньо для оплати всіх претензій. Тому UNCC повідомило заявників та їхні уряди, що претензії можуть бути виплачені на пропорційній основі з пріоритетом на розсуд UNCC¹⁶⁵. Хоча майже всі претензії UNCC, включаючи, екологічні претензії були виплачені, пропорційний підхід є досить хорошою стратегією програми репарацій в ситуації, коли є розуміння, що компенсаційних надходжень буде недостатньо для покриття всіх збитків.

Надходження до UNCC фінансувалися з відсотка доходів Іраку від нафти. Спочатку 30 відсотків нафтових доходів Іраку надходило до компенсаційного фонду UNCC, допоки це не було зменшено до 25 відсотків шляхом політичного компромісу, а згодом було зменшено до 5 відсотків¹⁶⁶. У 2014 році Керівна Рада вирішила відкласти виконання зобов'язань Іраку з огляду на важку фінансову ситуацію в Іраку.

В 2015 році UNCC було прийнято рішення продовжити відстрочку через надзвичайно складні обставини безпеки в Іраку та незвичайні бюджетні

¹⁶⁴ Payne C. R. *Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission*. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 353.

¹⁶⁵ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 100. S/AC.26/2000/100. 19 June 2000.

¹⁶⁶ United Nations Security Council. Letter dated 30 May 1991 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. S/22661. 30 May 1991.

проблеми, пов'язані з вирішенням цієї проблеми, відзначаючи згоду Кувейту на це¹⁶⁷. Усі претензії були остаточно виплачені, крім однієї, пов'язаних зі збитками в нафтовому секторі Кувейту, яка залишається непогашеною. З нашої позиції це ілюструє надмірно лояльний підхід, що був застосований UNCC. Процент компенсаційних відрахувань надходжень від продажу нафтопродуктів для Іраку двічі знижувався, загальний строк виплат становив 30 років. Низка заявників померли та не дочекалися компенсаційних виплат. Ми вважаємо, що аналогічний підхід не повинен бути застосований щодо компенсаційних виплат Російської Федерації для України.

Вкрай важливо ще раз наголосити, що шкода завдана навколишньому середовищу та виснаження природних ресурсів є збитками, які підлягають компенсації. Такий підхід був зафіксований в пункті 16 Резолюції 687 Ради Безпеки ООН, що заклало міцну основу для сучасного підходу до принципів компенсації. Комісія описує компенсацію як фінансовий переказ, який може покрити будь-який фінансово оцінений збиток¹⁶⁸. Хоча Ірак погодився з тим, що розумні витрати на рекультивацію або відновлення підлягають компенсації, він стверджував, що втрата ресурсів, які не продаються на ринку, не є таким, що підлягає фінансовій оцінці, і що не існує юридичної можливості обґрунтування відшкодування таких збитків. Тобто почалися складні каузальні юридичні протистояння того, які категорії збитків можуть/не можуть бути компенсовані. Визначення розміру екологічної шкоди є складним, особливо щодо неринкових ресурсів. Як зазначає Рауне, абсолютна точність у таких випадках є недосяжною. Водночас Міжнародний Суд ООН у справі Nicaragua підтвердив, що компенсація може базуватися на розумному припущенні.

Подібний підхід також кореспондує з практикою Trail Smelter, яка заклала основу принципу відповідальності за транскордонну шкоду.

Таким чином, міжнародне право допускає використання гнучких методів оцінки, що є критично важливим для сучасних конфліктів.

¹⁶⁷ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 273. S/AC.26/Dec.273. 2015.

¹⁶⁸ International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. 2001.

Наступні збитки в розрізі екологічної шкоди підлягали компенсації:

(a) Зменшення та запобігання екологічній шкоді, включаючи прямі витрати пов'язані з боротьбою з нафтовими пожежами та зупинкою потоку нафти в прибережних і міжнародних національних водах;

(b) Розумні заходи, які вже були вжиті для очищення та відновлення навколишнього середовища або майбутні заходи, які можуть бути задокументовані як розумно необхідні для очищення та відновлення навколишнього середовища;

(c) Розумний моніторинг та оцінка екологічної шкоди з метою оцінки, зменшення шкоди та відновлення навколишнього середовища;

(d) Розумний моніторинг громадського здоров'я та проведення медичних оглядів для цілей розслідування та протидії підвищеним ризикам для здоров'я внаслідок настання екологічної шкоди;

(e) Виснаження або пошкодження природних ресурсів¹⁶⁹.

Екологічна панель вважала це орієнтовним, а не виключним переліком компенсацій. Втрати екологічних ресурсів, що не продаються на ринку, втрата культурної спадщини вважалися втратами, що підлягають компенсації. Комісія зауважила, що витрати на охорону здоров'я можуть бути в певних межах. Наприклад, витрати на заходи, вжиті для запобігання або зменшення шкідливого впливу забруднюючих речовини, що переносяться повітрям або на здоров'я людини у зв'язку із екологічною шкодою, можуть кваліфікуватися як екологічні збитки, за умови, що витрати є прямим результатом вторгнення Іраку та окупації Кувейту. Витрати на моніторинг здоров'я населення, пов'язані з ризиками шкоди навколишньому середовищу, були прямо включені до пункту 35 (d) рішення 7, але Ірак оскаржив суттєві претензії, пов'язані з впливом на здоров'я, оскільки вони не були прямо згадані.

Панель F4 визнала, що було б нелогічно дозволити моніторинг і перевірку шкоди здоров'ю в результаті конфлікту, але не можна заборонити претензії щодо

¹⁶⁹ Payne C. R. *Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission*. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 355.

витрат на лікування ризиків для здоров'я, які будуть виявлені тестами. Суттєві претензії щодо охорони здоров'я були компенсовані за витрати на лікування травм від мін і снарядів, посттравматичний стресовий розлад, а також медичне лікування та заклади охорони здоров'я для біженців¹⁷⁰. Це узгоджується з підходом щодо широкого розуміння кола збитків, що підлягають компенсації. Незважаючи на те, що Міжнародний фонд компенсації забруднення нафтою виключає ризики для здоров'я, його схема компенсації створена в зовсім іншому контексті та має інші цілі. Цікавим є факт того, що позов Сполучених Штатів щодо компенсації витрат армії США на моніторинг ризиків для здоров'я військовослужбовців США через вплив забруднювачів від пожеж нафтових свердловин та інших джерел було відхилено як витрати, що не підлягають компенсації, для витрат, понесених під час військових операцій. Держави за межами регіону Перської затоки, які надавали кошти чи матеріальну допомогу для зменшення та запобігання шкоди навколишньому середовищу отримали відповідні компенсації. Наприклад, Німеччина отримала компенсацію за пов'язані з цим витрати за надсилання обладнання для контролю забруднення нафтою та персоналу для допомоги у реагуванні на розливи нафти на прохання урядів Бахрейну та Катару.

Панель F4 вказала, що конкретні звернення про допомогу в подоланні екологічної шкоди, заподіяної вторгненням Іраку та окупація Кувейту були здійснені Генеральним секретарем ООН Асамблеї, а також іншими організаціями та органами системи ООН в інтересах країн, які постраждали від екологічної шкоди або загрози такої шкоди - внаслідок вторгнення Іраку та окупації Кувейту. У деяких випадках були компенсовані витрати на військову техніку або витрати на персонал, наприклад, вартість тралів міністерства оборони Німеччини. Слід згадати, що діяла формула, що витрати сил коаліції союзників, включаючи витрати на військові операції проти Іраку, не є витратами, що підлягають компенсації. Це означає, що вся та будь-яка військова допомога,

¹⁷⁰ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2005/10. 30 June 2005.

що була надана третіми державами Кувейту не підлягала компенсації. Це вкрай важливий момент, який слід проектувати на військову агресію Російської Федерації в Україну. Адже союзники наразі надають військову підтримку Україні на мільярди доларів США, але необхідно розуміти, що така допомога та витрати на неї навряд буде включена до категорії витрат, що підлягають компенсації агресором.

Панель F4 вважала, що право на компенсацію наявне, якщо є достатні докази того, що переважна мета діяльності було реагування на шкоду навколишньому середовищу або загрозу завдання шкоди навколишньому середовищу чи здоров'ю населення в інтересах населення в цілому¹⁷¹. Повертаючись до виплати Німеччині, призначаючи виплату, панель F4 прийняла заяву уряду Німеччини про те, що захист морських шляхів в районі Перської затоки є неодмінною передумовою для початку процесу економічного відновлення в регіоні і те, що німецькі трали були розгорнуті після закінчення військових дій. Отже, надзвичайно важливим було і те, як юридично обґрунтовували власні вимоги заявники аби їхні вимоги були віднесені до тих категорій, що підлягають компенсації.

Отже, практика панелі F4 Компенсаційної комісії ООН свідчить про розширене тлумачення відшкодовуваних збитків, яке охоплювало не лише безпосередню екологічну шкоду, але й витрати, пов'язані з реагуванням на ризики для здоров'я населення, за умови належного доведення їх зв'язку з наслідками агресії. Водночас Комісія проводила чітке розмежування між витратами, спрямованими на ліквідацію шкоди або запобігання їй, та витратами, пов'язаними з військовими операціями, які системно виключалися з компенсації. Такий підхід підкреслює, що ключовим критерієм була не природа суб'єкта чи використаних ресурсів (у тому числі військових), а переважна мета відповідної діяльності - захист довкілля або здоров'я населення.

¹⁷¹ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2002/26. 26 April 2002.

Практика розгляду вимог також демонструє значення належного юридичного обґрунтування претензій: держави, які змогли переконливо довести екологічний або гуманітарний характер своїх витрат (як у випадку Німеччини), отримували компенсацію, тоді як витрати, інтегровані у військові дії або пов'язані з ними, відхилялися. Це формує важливий висновок для сучасних конфліктів, зокрема в контексті агресії Російської Федерації проти України: значна частина військової допомоги союзників, попри її масштаб і значення, ймовірно не відповідатиме критеріям відшкодовуваних витрат у межах подібних міжнародних компенсаційних механізмів, якщо не буде доведено її безпосередній зв'язок із заходами з ліквідації екологічної шкоди або захисту населення.

Питання про те, чи може культурна спадщина розглядатися як складова шкоди довкіллю, залишалось дискусійним. Зокрема, Іран обґрунтовував свої вимоги тим, що наслідки нафтових пожеж - зокрема викиди забруднюючих речовин - спричинили пошкодження об'єктів історико-культурної цінності, включаючи кам'яні пам'ятки Персеполя, а також настінні розписи в Ісфахані, Фарсі та Язді. Таким чином, ці претензії формулювалися через екологічну призму, попри те, що їх предметом фактично була культурна спадщина. У підсумку такі вимоги були частково визнані обґрунтованими, і Ірану було присуджено компенсацію в розмірі 1,4 млн доларів США, що свідчить про певну гнучкість у підходах до кваліфікації видів шкоди в межах діяльності UNCC.¹⁷² Сирія, у свою чергу, заявила вимоги на суму близько 1,2 млрд доларів США, пов'язані з витратами на усунення шкоди, якої, за її твердженням, зазнали об'єкти культурної спадщини внаслідок пожеж на нафтових свердловинах. Серед зазначених пам'яток були, зокрема, храм Бела в Пальмірі, включений до списку всесвітньої спадщини, а також вапняковий замок Омейядів Каср-аль-Хайр на сході країни. Проте ці вимоги не були задоволені, оскільки заявник не зміг належним чином підтвердити існування достатнього причинно-

¹⁷² United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2001/16. 22 June 2001.

наслідкового зв'язку між заявленими пошкодженнями та протиправними діями Іраку.

Визначення розміру екологічної шкоди становить одну з найбільш складних задач у межах механізмів компенсації. Екологічна панель UNCC прямо визнала наявність об'єктивних труднощів, пов'язаних із оцінюванням пошкоджених природних ресурсів, особливо тих, що не мають ринкової вартості та не підлягають безпосередньому комерційному обігу. Попри це, перед Комісією стояло завдання забезпечити належне відшкодування, що неминуче передбачало необхідність визначення грошового еквівалента втрат навіть у випадках, коли йдеться про так звані неринкові ресурси.

Таким чином, Комісія прямо виходила з того, що абсолютна точність у визначенні екологічних збитків є недосяжною, і це не повинно перешкоджати наданню компенсації. Навпаки, допустимість орієнтовних оцінок розглядалась як необхідний елемент ефективного функціонування механізму відшкодування в умовах складності та специфіки екологічної шкоди¹⁷³.

Для багатьох позовів винагорода була оціночною вартістю відновлення пошкодженого ресурсу. Ось як була розрахована виплата Саудівської Аравії за збиток від розливу нафти на її узбережжі Перської затоки: обмеження рекультивації як сурогату були очевидними в цьому випадку, оскільки деякі з пошкоджених водно-болотних угідь були надто чутливими для відновлення та відповідно до найкращих екологічних практик, ці території слід залишити для відновлення через повільніші природні процеси¹⁷⁴. Це означало, що низку екологічних збитків неможливо було відновити миттєво. Щоб подолати втрату екосистем, які не могли повністю бути компенсовані, Саудівська Аравія запропонувала побудувати десять морських і прибережних заповідників. Панель F4 натомість використала метод оцінки, який називається аналізом еквівалентності середовища існування, який використовує більш складний

¹⁷³ Payne, C. R. (2017). Developments in the law of environmental reparations: A case study of the UN compensation commission. In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices* (p. 353). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198784630.003.0015>

¹⁷⁴ United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2003/31. 18 December 2003.

аналіз, що встановлює вартість втрати як вартість навколишнього середовища, проекти, призначені для заміни екосистем, які раніше надавалися природними ресурсами, що були непоправно пошкоджені. Комісія вказала, що два заповідники достатньою мірою компенсують збитки, які ще не були розглянуті в арбітражному рішенні на відновлення, і рекомендувала компенсувати приблизно 46,1 мільйона доларів США.

Йорданія використовувала різні методики, щоб підрахувати, що збиток, завданий пасовищам і дикій природі внаслідок руху автотранспорту, надмірного випасу худоби біженцями та використання біженцями рослин для палива. Ця держава заявила, що потребуватиме компенсації в розмірі 2,4 мільярда доларів США. Однак впровадження проекту, що був запропонований, вимагало б більше землі, ніж було в Йорданії. Екологічна комісія, враховуючи обмеженість доступної землі, присудила 160,3 мільйона доларів США виплати. Тобто майже в 20 разів менше від того, що заявляла Йорданія. Ця сума відображала витрати на альтернативну програму, за якою користувачі та менеджери пасовищ спільно керували б ресурсом.

Описане вище ілюструє, що нерідко держави-заявники необ'єктивно оцінювали власні збитки та завищували суми компенсацій, інколи така переоцінка становила десятки разів. Проте комісія з компенсації застосовувала жорсткий підхід у оцінці та перевірці заявлених вимог. Визначення розміру екологічної шкоди становить одну з найбільш складних задач у межах механізмів компенсації. Екологічна панель UNCC прямо визнала наявність об'єктивних труднощів, пов'язаних із оцінюванням пошкоджених природних ресурсів, особливо тих, що не мають ринкової вартості та не підлягають безпосередньому комерційному обігу. Попри це, перед Комісією стояло завдання забезпечити належне відшкодування, що неминуче передбачало необхідність визначення грошового еквівалента втрат навіть у випадках, коли йдеться про так звані неринкові ресурси.

У своїй практиці панель F4, обґрунтовуючи відповідний підхід, посилалася, зокрема, на прецедент Trail Smelter, підкреслюючи, що міжнародне

право не встановлює вичерпного переліку допустимих методик оцінки збитків і водночас не обмежує використання певних підходів. Було наголошено, що у випадках, коли характер протиправного діяння унеможливує точне встановлення розміру шкоди, відмова у компенсації лише з цієї підстави суперечила б базовим принципам справедливості, фактично звільняючи правопорушника від обов'язку відшкодування. За таких обставин достатнім вважалося доведення розміру збитків на рівні обґрунтованого і розумного припущення, навіть якщо відповідні розрахунки мають приблизний характер.

Таким чином, Комісія прямо виходила з того, що абсолютна точність у визначенні екологічних збитків є недосяжною, і це не повинно перешкоджати наданню компенсації. Навпаки, допустимість орієнтовних оцінок розглядалась як необхідний елемент ефективного функціонування механізму відшкодування в умовах складності та специфіки екологічної шкоди.

2.2. Екологічні претензії, припинення порушень та гарантії неповторення в системі міжнародних репарацій

Екологічні претензії розглядаються як публічні претензії, де уряд виступав у ролі довіреної особи, що мала зацікавленість від імені громади в повному відновленні шкоди¹⁷⁵. Екологічна панель назвала навколишнє середовище загальною проблемою, яка зумовлює за собою зобов'язання перед міжнародною спільнотою та майбутніми поколіннями.

Принцип припинення та гарантії не повторення військової агресії відіграє центральну роль у компенсаційному механізмі. Зобов'язання щодо припинення військової агресії та надання гарантій не повторення порушень міжнародних зобов'язань впливає із загального міжнародного права. Комісія міжнародного

¹⁷⁵ Caron D. D. The Place of the Environment in International Tribunals. *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic and Scientific Perspectives* / eds. J. E. Austin, C. E. Bruch. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 253, 256.

права зберегла цей принцип у статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння як один із правових наслідків міжнародно-протиправного діяння¹⁷⁶. Припинення військових дій згідно з коментарем до цих статей, є першою вимогою для усунення наслідків протиправної поведінки». Міжнародний суд неодноразово підтверджував, що зобов'язання держави, відповідальної за міжнародно-протиправну дію - припинення цього акту, встановлено загальним міжнародним правом¹⁷⁷. Наприклад, після встановлення того, що будівництво стіни на окупованій палестинській території порушує юридичні зобов'язання Ізраїлю, Міжнародний суд постановив, що Ізраїль повинен був припинити будівництво та демонтувати стіну на окупованій палестинській території, включаючи Східний Єрусалим та навколо нього. Крім того, за винятком актів, які передбачають компенсацію та інші форми відшкодування палестинському населенню, припинення також вимагало, щоб усі законодавчі та нормативні акти, прийняті з метою його створення та встановлення пов'язаного з ним режиму, повинні бути негайно припинені, скасовані або визнані такими, що втратили чинність¹⁷⁸.

Суд в арбітражі *Rainbow Warrior* наголосив на двох істотних умовах для виникнення обов'язку припинення, а саме те, що протиправні дії мають триваючий характер і що порушене правило все ще є чинним на момент видання наказу про припинення.

У Принципах ООН щодо правового захисту та відшкодування гарантії неповторення та запобігання агресії є однією з форм компенсації. Припинення вчинення протиправної дії є частиною сатисфакції. Хоча це не так відображено у положеннях про відповідальність держави за міжнародно-протиправні акти, прийняті Комісією з міжнародного права, де припинення порушення є окремою категорією від відшкодування. Разом з цим, Комісія з міжнародного права

¹⁷⁶ International Law Commission. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. A/56/10. 2001.

¹⁷⁷ International Court of Justice. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Advisory Opinion of 04 July 2004. ICJ Reports. 2004.

¹⁷⁸ International Court of Justice. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Advisory Opinion of 04 July 2004. ICJ Reports. 2004.

пояснює у своєму коментарі, що припинення порушення міжнародного зобов'язання та гарантії не повторення є «аспектами відновлення правовідносин, на які вплинуло порушення»¹⁷⁹. Подібним чином коментар про відповідальність держави виправдовує згадку про припинення порушення, як частину такого регулювання, оскільки припинення є більш ніж просто функцією обов'язок виконувати основне зобов'язання. Питання про припинення виникає лише у випадку порушення. Те, що має статися, залежить не лише від тлумачення основного зобов'язання, а й від вторинних норм, що стосуються засобів правового захисту.

Припинення порушення також може збігатися з реституцією, особливо у випадках тимчасового позбавлення власності. Але на відміну від реституції, припинення порушення не підлягає обмеженням, пов'язаним із пропорційністю: у той час як реституція має бути забезпечена, лише якщо це не є неможливим або створює необґрунтований тягар для держави, яка має забезпечити відшкодування, такі обмеження не застосовуються до обов'язку припинення, який необхідно завжди дотримуватися. Подібним чином запевнення або гарантії не повторення порушення можна вимагати як сатисфакцію¹⁸⁰.

Запевнення та гарантії пов'язані з відновленням довіри в безперервних стосунках часто може бути недостатньо¹⁸¹. Скоріше, держава-агресор повинна надати гарантії не повторення таких дій. Це зобов'язання може бути виконане шляхом зобов'язання держави до кінця докладати зусиль для досягнення дотримання своїх зобов'язань. Це означає, що гарантії не повторення можуть не відрізнятися від обов'язку запобігати порушенням.

Зобов'язання щодо припинення порушення потребує досить прямого тлумачення, а гарантії не повторення порушення можуть набувати різноманітних форм тлумачення, що існує значна частина судової практики, яка вказує на різні

¹⁷⁹ International Law Commission. Commentary to the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part 2.

¹⁸⁰ International Law Commission. Commentary to the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part 2.

¹⁸¹ International Court of Justice. *Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America)*. Judgment of 31 March 2004. ICJ Reports. 2004.

заходи, які мають бути вжиті державами, щоб гарантувати, що порушення, подібні до тих, що були виявлені, не стануться в майбутньому¹⁸². Важливим заходом не повторення порушення, може бути, наприклад, необхідність усунення посадових осіб, причетних до грубих порушень прав людини, з посад. Іншим заходом, який має важливе значення в контексті збройних конфліктів, є демобілізація та реабілітація солдат¹⁸³.

Хоча різні форми відшкодування визнаються в міжнародному публічному праві, але ці категорії є дещо непостійним у своїй термінології та контекстному значенні. Однак тлумачення договорів та інших норм уточнило багато понять. Різні форми відшкодування повинні доповнювати один одного, щоб досягти повного відшкодування завданої шкоди:

- Реституція є найбільш бажаною формою відшкодування, оскільки вона усуває наслідки порушення. Однак часто це неможливо, і доводиться вдаватися до інших форм відшкодування.
- Компенсація має ґрунтуватися на фактично понесених матеріальних збитках; цей вид також повинен забезпечити відшкодування моральної шкоди, яка має бути оцінена за справедливим принципом.
- Реабілітація має бути спрямована на фізичну та психічну допомогу жертві подолати шкоду, завдану порушенням.
- Сатисфакція має сприяти відновленню гідності, психічного благополуччя та репутації людини¹⁸⁴.

Хоча оцінка шкоди завжди є складним питанням через відсутність точних доказів, міжнародне прецедентне право чітко стверджує, що це не є перешкодою для надання компенсації.

¹⁸² U Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. United Nations General Assembly Resolution 60/147. 16 December 2005.

¹⁸³ Commission on Human Rights. Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity. E/CN.4/2005/102. 2005.

¹⁸⁴ International Commission of Jurists. Practitioners Guide No. 2: The Right to a Remedy and Reparation for Gross Human Rights Violations. Revised ed. Geneva: International Commission of Jurists, 2018.

Зобов'язання переслідування та покарання є ще одним фундаментальним принципом відповідальності агресора за військові дії.

Міжнародне зобов'язання щодо судового переслідування та покарання винних осіб за порушення прав людини існувало з часів формалізації міжнародного права про дипломатичний захист, яке передувало міжнародному режиму прав людини. Це проілюстровано у відомому вислові Макса Губера (Max Huber) у справі Іспанії проти Марокко, в якому він стверджує, що відповідальність держави може наступати за відмову в здійсненні правосудді, коли їй не вистачає належної обачності в переслідуванні злочинців¹⁸⁵.

Зобов'язання переслідувати та карати винних осіб часто описують як складову права на справедливість і як основний обов'язок держави в рамках зобов'язання боротися з безкарністю. Визначень поняття безкарності небагато. Одне визначення використовується в судовій практиці Міжамериканського суду, який розуміє безкарність як повну відсутність розслідування, судового переслідування з боку держави та засудження осіб, відповідальних за порушення прав, з огляду на той факт, що держава зобов'язана використовувати всі наявні в її розпорядженні правові засоби для боротьби з цією ситуацією, оскільки безкарність сприяє хронічному рецидиву порушень прав людини та повній беззахисності жертв та їхніх родичів»¹⁸⁶. Інший підхід визначає безкарність як неможливість, де-юре чи де-факто, притягнути винних у порушеннях прав людини до відповідальності – кримінальної, цивільної, адміністративної чи дисциплінарної, оскільки такі дії не підлягають жодному розслідуванню, яке могло б призвести до їх звинувачення, арешту, судовому процесу та, якщо визнано винними, засудження, а також до компенсацій збитків. Зобов'язання переслідувати та карати винних у грубих порушеннях прав людини не обов'язково є частиною права жертви на відшкодування. Воно існує незалежно

¹⁸⁵ International Commission of Jurists. Practitioners Guide No. 2: The Right to a Remedy and Reparation for Gross Human Rights Violations. Revised ed. Geneva: International Commission of Jurists, 2018.

¹⁸⁶ Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Revised Final Report of the Special Rapporteur on the Question of Impunity of Perpetrators of Human Rights Violations (Civil and Political). E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 1997.

від прав жертви як обов'язок держави. Тим не менш, притягнення винних до відповідальності є одним із найважливіших заходів відшкодування для жертв, тому це включає право на справедливість. Генеральна Асамблея ООН так само підкреслила цей зв'язок, коли заявила, що притягнення до відповідальності окремих осіб, які вчинили серйозні порушення прав людини, є одним із центральних елементів будь-якого ефективного засобу правового захисту для жертв порушень прав людини та ключовим фактором у забезпеченні справедливого правосуддя і примирення та стабільності у державі¹⁸⁷.

Компенсаційна комісія встановила контроль та моніторинг за тим аби кошти, які виплачувалися державам-заявникам були спрямовані саме на ті цілі, на які вони призначалися. Тобто виплати були цільовими. Міжнародне право традиційно вважало, що відшкодування внаслідок порушення міжнародного зобов'язання належить державі, яка постраждала. Натомість вимагалось від кожної держава-позивача надавати звіти про те, що отримані кошти були перераховані саме на відповідні компенсаційні цілі. У випадку гуманітарних претензій, це була конкретна фізична особа. У випадку екологічних претензій це було відповідне національне агентство, яке мало б реалізовувати відповідні проекти. Таким чином використовувати грантові кошти мали б лише для моніторингових та оціночних досліджень.

Відповідно до програми подальших заходів, започаткованої в 2005 році після розгляду всіх екологічних претензій, уряди повинні були надавати періодичні фінансові та технічні звіти про їхній прогрес, щоб гарантувати, що кошти, виділені на певні проекти відновлення та відновлення навколишнього середовища, витрачаються на прозорій основі¹⁸⁸.

Програма екологічного відшкодування UNCC ілюструє, як застосовували міжнародне право до відшкодування екологічної шкоди під час переходу від збройного конфлікту до миру після війни в Перській затоці 1990–1991 років.

¹⁸⁷ United Nations General Assembly. Resolution 57/228. 2002.

¹⁸⁸ United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 258. S/AC.26/Dec.258. 08 December 2005.

Відновити справедливість по відношенню до держави, що зазнала військової агресії є вкрай складним завданням.

Програма відшкодування UNCC була прикладом *jus post bellum* у буквальному сенсі. Як судовий процес, який відбувся після збройного конфлікту, він актуалізував «право після війни». На відміну від деяких видів діяльності *jus post bellum*, це не було такими діями, як репатріація солдатів, оскільки поверталися до незаконності дій Іраку на початку війни та дій, які мали місце під час конфлікту¹⁸⁹.

Ларрі Мей (Larry May) навів шість принципів *jus post bellum*:

- відплата,
- відновлення,
- реституція,
- репарації,
- пропорційність,
- примирення¹⁹⁰.

Ці принципи чітко відображають головні проблеми цієї сфери. Застосування відплати шляхом притягнення окремих осіб до відповідальності є одним із найскладніших принципів для застосування. У випадку із Іраком уникнули такого підходу, відмовившись від кримінальних процесів. Кримінальне покарання тих, хто був відповідальний за жорстоке забруднення навколишнього середовища Іраком зробив би сильну та помітну заяву про важливість екологічної цілісності, якби судді так тлумачили право; це не вплинуло б для відновлення збитків.

Вимога до Іраку виплатити 52,4 мільярда доларів США в якості компенсації поклала відповідальність за його агресію. Компенсація також

¹⁸⁹ Iverson J., Easterday J. S., Stahn C. Epilogue: Jus Post Bellum—Strategic Analysis and Future Directions. *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations* / eds. C. Stahn, J. S. Easterday, J. Iverson. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 546–548.

¹⁹⁰ May L. *Jus Post Bellum, Grotius, and Meionexia*. *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations* / eds. C. Stahn, J. S. Easterday, J. Iverson. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 16–18.

сприяла відбудові та забезпечила репарації для 1,5 мільйонів позивачів, включаючи збитки довкіллю.

Цікавим є теоретичний підхід Ларрі Мей (Larry May), який припускає, що може знадобитися відшкодування та відновлення також переможеному агресору – Іраку. Теорія, яка лежить в основі цієї точки зору, полягає в тому, що населення - в даному випадку населення Іраку, не повинне нести колективну відповідальність за дії своїх керівників. Натомість відповідальні лідери повинні нести особисту відповідальність. З нашої позиції такий підхід є абсолютно неприйнятним до відносин військових дій Російської Федерації по відношенню до України. Оскільки, як демонструють соціологічні опитування більше $\frac{3}{4}$ населення Російської Федерації підтримують військову агресію, а тому не тільки вище військово-політичне керівництво Російської Федерації повинно нести відповідальність за агресію.

Слід відзначити, що від Іраку просили виплатити набагато менше, ніж загальна вартість завданої довкіллю шкоди. Деякі держави, які зазнали екологічної шкоди взагалі не висували претензій. Ті, хто висував претензії, іноді занижували, а іноді завищували їх. UNCC присудила набагато менше, ніж могла б, застосовуючи суворий стандарт доказів і консервативний підхід щодо компенсації збитків і оцінки методів підрахунку збитків.

Окремо варто підкреслити, що UNCC доклало чимало зусиль не тільки аби компенсації були виплачені, але й для того аби примирення між сторонами відбулося та екологічна ситуація в регіоні покращилася.

Спільна мета була - захистити, створити та відновити навколишнє середовище. Проте не можна ствердно говорити, що ці цілі були в повній мірі досягнуті. Проблема ускладнена була відсутністю діалогу між експертами в галузі міжнародного гуманітарного права та законодавства про захист довкілля, природних ресурсів. Зосереджуючи увагу на переходах між ними та зв'язках, які їх з'єднують, вивчення *jus post bellum* може сприяти ефективному використанню права та норм усіх відповідних дисциплін.

Висновки до розділу 2

Загалом екологічна програма UNCC внесла значний внесок в правосуддя після війни. Зокрема угода сторін - Іраку, Кувейту, Ірану, Йорданії та Саудівської Аравії про створення програми подальших заходів ілюструє готовність колишніх антагоністів співпрацювати для покращення регіональних екологічних умов. Роль UNCC як нейтрального адміністратора для програми подальших заходів була ключовою. UNCC запропонували процедурні інновації, і вони повинні братися до уваги при присудженні та виплаті компенсацій Російською Федерацією Україні за збитки завдані військовою агресією. Якщо подивитися на екологічні звіти UNCC щодо прогресивного розвитку міжнародного екологічного права, виявиться, що вони є загалом стримані у своїх обговореннях принципів міжнародного права. З аналізу роботи UNCC в сфері компенсації екологічних збитків можна виділити такі принципи:

- принцип обережності в оцінці завданої шкоди,
- принцип зобов'язань перед майбутніми поколіннями,
- принцип екологічної цілісності,
- принцип загального зобов'язання держав запобігати транскордонній екологічній шкоді та шкоді навколишньому середовищу за межами національної юрисдикції.

UNCC охарактеризувала обов'язок постраждалих держав пом'якшити екологічну шкоду як «необхідний наслідок спільної турботи про захист і збереження навколишнього середовища, а також тягне за собою зобов'язання перед міжнародним співтовариством і майбутніми поколіннями»¹⁹¹. Це справедливе твердження головних зобов'язань для всіх сторін, які представляли екологічні претензії до UNCC.

¹⁹¹ Sands P., Mackenzie R., Khalastchi R. Background Paper. Conclusions by the Working Group of Experts on Liability and Compensation for Environmental Damage Arising from Military Activities. Liability and Compensation for Environmental Damage: Compilation of Documents / ed. A. Timoshenko. Nairobi: United Nations Environment Programme, 1998. P. 35–36.

РОЗДІЛ III. МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ

3.1. Система міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди довкіллю у випадках збройної агресії

Збройні конфлікти XXI століття дедалі частіше мають характер комплексних криз, у яких екологічна складова посідає центральне місце поряд із гуманітарними й соціально-економічними наслідками. Воєнні дії спричиняють широкий спектр негативних впливів на природне середовище: масштабні техногенні аварії, забруднення атмосферного повітря продуктами горіння та вибухів, хімічні витіки з пошкоджених промислових об'єктів, руйнування гідротехнічної інфраструктури, деградацію ґрунтів, замінування великих територій та знищення природних екосистем. Значна частина цих наслідків має кумулятивний, довгостроковий і транскордонний характер, що підсилює їхню загрозу та ускладнює визначення масштабів та причинно-наслідкових зв'язків. Саме тому екологічна шкода, завдана війною, стала окремим напрямом міжнародно-правової відповідальності, який вимагає спеціальних механізмів оцінки, документування та подальшої компенсації.

У відповідь на ці виклики у міжнародному праві поступово сформувалася багаторівнева система інституцій та процедур, здатних забезпечити як фіксацію екологічних збитків, так і притягнення держав до відповідальності за їх спричинення. На глобальному рівні важливу роль відіграють органи ООН, передусім Програма ООН з довкілля (UNEP), яка проводить постконфліктні екологічні оцінки (Post-Conflict Environmental Assessment) та забезпечує науково обґрунтовані висновки щодо ступеня забруднення та деградації екосистем. Окрім оцінювальних механізмів, у системі ООН функціонують також інструменти документування та верифікації фактів екологічної шкоди — місії з моніторингу, спеціальні доповіді Генерального секретаря та діяльність профільних агентств, здатних працювати у конфліктних зонах. Ці дані стають

ключовою доказовою базою для подальших міждержавних claims у судових або арбітражних процедурах.

Поряд із оціночними інструментами важливе місце займають юридичні механізми, що дозволяють домагатися відшкодування збитків у правовий спосіб. Міжнародний Суд ООН має юрисдикцію у спрах між державами щодо порушення екологічних норм під час війни та вже застосовував підходи до присудження компенсацій за завдану довкіллю шкоду. Постійна палата третейського суду (PCA) та інші арбітражні форми також розглядають спори щодо екологічних порушень, у тому числі пов'язаних із використанням природних ресурсів під час конфліктів. Регіональні суди з прав людини — такі як ЄСПЛ та Міжамериканський суд — можуть присуджувати компенсацію за екологічні наслідки воєнних дій, якщо вони зачіпають фундаментальні права людини, зокрема право на життя, здоров'я чи безпечне довкілля. Водночас діючі міжнародні фонди екологічної реабілітації забезпечують фінансову основу для відновлення природного середовища у постконфліктний період, виконуючи функцію важливої складової системи репарацій. Таким чином, глобальні механізми відшкодування екологічної шкоди в умовах збройної агресії утворюють комплексну й динамічну систему, у якій взаємодіють оцінювальні, юридичні, фінансові та гуманітарні інститути міжнародного права, забезпечуючи багатовимірний підхід до подолання наслідків війни для довкілля.

Пропонуємо розпочати аналіз вищенаведених механізмів з Програми ООН з довкілля (UNEP) у сфері постконфліктної екологічної оцінки. Так, Програма ООН з довкілля є однією з ключових інституцій глобальної системи захисту довкілля, уповноваженою здійснювати офіційні постконфліктні екологічні оцінки та забезпечувати міжнародно-верифіковану фіксацію шкоди, завданої збройними конфліктами. Її статус і повноваження прямо закріплені у Рішення Генеральної Асамблеї ООН 2997 (XXVII) від 15 грудня 1972 року, де зазначено, що UNEP покликана координувати діяльність ООН у сфері охорони довкілля та сприяти отриманню достовірної інформації про стан навколишнього

середовища¹⁹². Таким чином, уже на рівні установчого акта UNEP було визначено як інституцію, відповідальну за збирання та аналіз екологічних даних, включно з тими, що виникають унаслідок воєнних дій.

Важливою складовою діяльності UNEP є постконфліктна екологічна оцінка (Post-Conflict Environmental Assessment, PCEA), що є офіційним механізмом, який дає можливість визначити масштаби та характер екологічних збитків після завершення активної фази конфлікту. У рішенні Ради Керуючих UNEP 22/1 (2003) наголошено, що організація забезпечує оцінку екологічних наслідків конфліктів та стихійних лих із використанням науково обґрунтованих методів¹⁹³. Саме на основі цього мандата здійснюються польові місії, відбір проб ґрунтів і води, картографування зон забруднення, супутниковий аналіз, оцінка пошкоджених промислових об'єктів та визначення ризиків для здоров'я населення.

Правове підґрунтя втручання UNEP у ситуації збройних конфліктів також міститься у Проекті принципів щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами. Так, у 2022 році Комісія міжнародного права ООН завершила роботу над Проектом принципів щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами (Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts), який став найбільш комплексною на сьогодні спробою кодифікації норм міжнародного права, спрямованих на регулювання екологічних аспектів збройних конфліктів. Документ складається з 27 принципів і преамбули, та охоплює всі три ключові часові фази конфлікту — період до його початку, час активних бойових дій і постконфліктний етап, включно з ситуаціями окупації. Уже в першому принципі визначено, що проект застосовується «до захисту довкілля до, під час або після збройного конфлікту, включно з ситуаціями

¹⁹² United Nations General Assembly. Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation. A/RES/2997 (XXVII). 15 December 1972. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/2997\(XXVII\)](https://undocs.org/en/A/RES/2997(XXVII)) (дата звернення: 22.01.2026).

¹⁹³ United Nations Environment Programme. Post-Conflict Assessment. Governing Council Decision 22/1. 2003. URL: <https://wedocs.unep.org/> (дата звернення: 22.01.2026).

окупації» (Принцип 1), що підкреслює універсальний та циклічний характер підходу, запропонованого Комісією¹⁹⁴.

Основна мета документа полягає в «посиленні захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами, зокрема шляхом заходів запобігання, пом'якшення та усунення шкоди» (Принцип 2). У цьому контексті Комісія виходить із того, що довкілля є об'єктом, який заслуговує на окремий і незалежний рівень охорони, що не зводиться виключно до питань гуманітарного характеру або права власності. У Принципі 3 держава прямо зобов'язується «вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів» для підвищення рівня захисту довкілля до, під час та після конфлікту, а також «у разі необхідності — вживати додаткових заходів» у межах своїх міжнародно-правових зобов'язань. Таким чином, документ покладає на держави не лише мінімальні зобов'язання, але й закликає їх до активного формування внутрішньої політики з охорони довкілля в умовах збройних конфліктів.

Проект принципів охоплює також специфічні норми, що діють під час збройного конфлікту (*in bello*). Зокрема, Принцип 12 передбачає загальний обов'язок поважати та захищати довкілля відповідно до міжнародного гуманітарного права, а також утримуватися від нападів на природні об'єкти, якщо вони не становлять законних військових цілей. У цьому положенні фактично відображено еволюцію концепції довкілля як цивільного об'єкта, яка дедалі більше визнається в сучасній доктрині. Окремий розділ документу присвячено відповідальності недержавних суб'єктів, включно з корпоративними структурами та збройними формуваннями. У Принципах 10 і 11 підкреслено, що такі суб'єкти зобов'язані поважати міжнародні правила, які регулюють охорону довкілля під час конфлікту, та можуть нести відповідальність за шкоду, завдану природному середовищу.

Важливим елементом проекту є його постконфліктна частина, що встановлює обов'язок держав і міжнародних організацій забезпечувати науково

¹⁹⁴ International Law Commission. Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts. 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (дата звернення: 23.01.2026).

обґрунтовану оцінку екологічних збитків, завданих війною. У Принципі 13 зазначено, що держави та міжнародні інституції повинні підтримувати здійснення науково обґрунтованої оцінки завданої довкіллю шкоди та пов'язаних ризиків унаслідок збройного конфлікту. Це положення має особливе значення для формування доказової бази у процесах репарацій та відшкодування збитків, оскільки створює правову підставу для залучення спеціалізованих організацій, таких як Програма ООН з довкілля (UNEP), до документування та аналізу наслідків конфлікту¹⁹⁵.

Окремо проєкт принципів підкреслює неприпустимість дій, спрямованих на спричинення широкої, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю, а також необхідність забезпечення ефективного управління природними ресурсами на окупованих територіях. Положення щодо відповідальності окупантів зміцнюють зв'язок між міжнародним гуманітарним правом та міжнародним екологічним правом, визнаючи, що особа, яка здійснює ефективний контроль над територією, несе відповідальність за охорону природного середовища на цій території.

Загалом проєкт принципів Комісії міжнародного права відіграє значну роль у розвитку міжнародно-правових стандартів щодо захисту довкілля під час війни. Попри те що документ формально не має обов'язкової юридичної сили, він частково кодифікує вже існуюче звичаєве право та водночас пропонує нові підходи, спрямовані на подальшу гуманізацію та екологізацію міжнародного права. У контексті сучасних збройних конфліктів — зокрема агресії Російської Федерації проти України — ці принципи становлять важливу концептуальну та нормативну основу для оцінки завданої шкоди довкіллю, формування міжнародних claims та обґрунтування майбутніх механізмів репарацій¹⁹⁶.

Необхідність визначення та документування екологічної шкоди у зв'язку з війною також підтверджена у низці резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, серед яких Резолюція 47/37 (1992) «Захист довкілля в умовах збройних конфліктів», де

¹⁹⁵ Sjöstedt B. Protecting War's Unseen Environmental Damage: Evolving Legal Landscape of Environmental Protection in Armed Conflict. *Nordic Journal of International Law*. 2025.

¹⁹⁶ Ali B. Confronting Adverse Environmental Impacts of War and the Need for Global Legal Reform. *Quarterly Journal of Social Sciences*. 2025. Special issue. Article 358.

зазначено, що визначення завданої довкіллю шкоди є ключовим елементом у процесі післяконфліктного відновлення і має здійснюватися на основі наукових даних та міжнародно визнаних методологій¹⁹⁷. UNEP як єдиний спеціалізований екологічний орган ООН виконує цю функцію на глобальному рівні.

Суттєвою правовою рисою механізмів РСЕА є те, що вони створюють міжнародно легітимну доказову базу, яку можуть використовувати держави в процедурах притягнення держав-агресорів до відповідальності. Стандарти UNEP щодо оцінки шкоди (Environmental Impact Assessment Guidelines; Rapid Environmental Assessment Methodology) визнані міжнародними судами та трибуналами як такі, що надають об'єктивне, фахове й науково валідне обґрунтування збитків¹⁹⁸. Дані UNEP були використані, зокрема, у справах щодо збройних конфліктів на Балканах, у Лівані, Грузії, Судані та інших регіонах.

Отже, діяльність UNEP у сфері постконфліктної оцінки довкілля є самостійним і юридично обґрунтованим інструментом міжнародної екологічної відповідальності держав. Вона дає змогу фіксувати факт і масштаб екологічної шкоди, створювати доказову основу для репарацій, формувати основи для екологічної реабілітації та забезпечує єдині стандарти, на які може спиратися міжнародна спільнота під час визначення наслідків збройної агресії для довкілля¹⁹⁹.

Після UNEP логічно розглянути Міжнародний Суд ООН (ICJ), оскільки він є центральним глобальним юридичним механізмом, здатним присуджувати компенсацію за екологічну шкоду між державами. Міжнародний Суд ООН відіграє ключову роль у формуванні сучасної системи міжнародно-правового захисту довкілля, включно з механізмами відшкодування екологічної шкоди, що

¹⁹⁷ United Nations General Assembly. Protection of the Environment in Times of Armed Conflict. A/RES/47/37. 25 November 1992. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/47/37>

(дата звернення: 24.01.2026).

¹⁹⁸ United Nations Environment Programme. UNEP Environmental Impact Assessment Training Resource Manual. 2nd ed. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2001. URL: <https://wedocs.unep.org/>

(дата звернення: 24.01.2026).

¹⁹⁹ United Nations Environment Programme. Environmental Impact of the Conflict in Gaza: Preliminary Assessment of Environmental Impacts. 2024. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-gaza-preliminary-assessment-environmental-impacts>

(дата звернення: 24.01.2026).

виникає у зв'язку зі збройною агресією. Як головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, він має юрисдикцію розглядати спори щодо порушення міжнародних зобов'язань, пов'язаних з екологічними наслідками діяльності держав. Відповідно до статті 36 Статуту Суду його компетенція охоплює всі справи, що подаються йому сторонами, а також питання, що прямо передбачені міжнародними договорами²⁰⁰. У цьому контексті ICJ виступає універсальним механізмом для визначення факту міжнародно-протиправного діяння та присудження відшкодування згідно з принципом повної репарації, закріпленим у статтях 31–36 Проекту статей Комісії міжнародного права про відповідальність держав (2001)²⁰¹.

Значний внесок Суду у розвиток екологічного виміру міжнародного права простежується у справі *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)* 2010 року, у якій Суд уперше прямо визнав існування загального міжнародно-правового обов'язку здійснювати оцінку впливу на довкілля (Environmental Impact Assessment) у випадках потенційного транскордонного завдання шкоди. У рішенні було зазначено, що держави «зобов'язані здійснювати оцінку впливу на довкілля, коли існує ризик, що запропонована діяльність може мати значний негативний транскордонний вплив». Цей підхід фактично трансформував оцінку екологічних ризиків із факультативного інструменту на імперативну норму, що має важливе значення для регулювання екологічних аспектів збройних конфліктів, більшість яких створюють значні транскордонні екологічні загрози²⁰².

Важливим етапом еволюції практики ICJ стало рішення у справі *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, у якому Суд визнав Нікарагуа відповідальною за завдання шкоди екологічно

²⁰⁰ United Nations. Statute of the International Court of Justice. 26 June 1945. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf (дата звернення: 25.01.2026).

²⁰¹ Bruch C., Diamond J., Jensen D., Bothe M. International Law Protecting the Environment during Armed Conflict: Gaps and Opportunities. *International Review of the Red Cross*. 2010. Vol. 92. No. 879. P. 569–602.

²⁰² International Court of Justice. *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of 20 April 2010. ICJ Reports. 2010. URL: <https://www.icj-cij.org/case/135> (дата звернення: 25.01.2026).

чутливим зонам Коста-Ріки та присудив компенсацію за порушення природних екосистем. У рішенні від 2018 року Суд застосував екосистемний підхід, визначивши, що відшкодування має включати втрати екосистемних послуг до моменту відновлення природного середовища, і присудив виплату у розмірі 120 000 доларів США як компенсацію за «втрати або погіршення екологічних благ та послуг». Цим рішенням Суд уперше чітко визнав екологічну шкоду самостійним та відшкодовуваним видом збитків у межах міжнародно-правової відповідальності, а не лише похідним елементом економічних або майнових втрат²⁰³.

Разом із тим практика ICJ демонструє певні методологічні виклики. У справі *Costa Rica v. Nicaragua* Суд не запропонував детальної наукової моделі оцінки шкоди та здійснив визначення розміру компенсації на основі узагальненої оцінки з урахуванням принципу справедливості, визнавши, що наявність наукової невизначеності не може бути підставою для відмови у присудженні репарацій. Такий підхід засвідчує готовність міжнародного судового органу компенсувати екологічні збитки навіть за умов обмежених або неповних даних, що є надзвичайно важливим для випадків воєнної екологічної шкоди, яка зазвичай має складний, довготривалий та кумулятивний характер.

ICJ також неодноразово наголошував на зобов'язанні держав вживати заходів належної обережності (*due diligence*) для запобігання екологічній шкоді, як це було сформульовано у справі *Pulp Mills* та підтверджено в інших рішеннях Суду. Цей обов'язок є особливо актуальним у контексті збройних конфліктів, коли держави повинні враховувати ризики забруднення, руйнування інфраструктури, техногенних аварій та інших форм екологічної деградації, що здатні мати серйозні трансграничні наслідки.

Для України юриспруденція Міжнародного Суду має особливе значення. По-перше, Суд вже розглядає справи, пов'язані з агресією Російської Федерації,

²⁰³ International Court of Justice. *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*. Judgment of 16 December 2015. ICJ Reports. 2015. URL: <https://www.icj-cij.org/case/150> (дата звернення: 26.01.2026).

у рамках яких можливе заявлення екологічних збитків як частини матеріальних претензій. По-друге, сформовані Судом стандарти встановлення причинно-наслідкового зв'язку, методів оцінки збитків та визначення репарацій можуть стати фундаментальною правовою основою для майбутніх міжнародних позовів України щодо відшкодування шкоди, завданої доквіллю внаслідок збройної агресії²⁰⁴.

Отже, Міжнародний Суд ООН сьогодні є ключовим елементом глобальної системи відшкодування екологічної шкоди, завданої війною. Його практика не лише демонструє поступове визнання доквілля як автономної цінності у правовому порядку, а й формує практичні інструменти для забезпечення повної репарації, що створює важливий прецедент для держав, які зазнали масштабних екологічних наслідків збройної агресії.

Хоча Міжнародний Суд ООН посідає центральне місце у системі універсальної судової юрисдикції та відіграє ключову роль у формуванні стандартів відповідальності держав за екологічну шкоду, пов'язану зі збройними конфліктами, його можливості не є вичерпними. Юрисдикція ICJ має договірний характер та ґрунтується на принципі згоди держав, що часто унеможливорює або істотно ускладнює притягнення держави-агресора до відповідальності в ситуаціях, коли така держава відмовляється визнавати компетенцію Суду або вдається до зловживання процесуальними правами. Крім того, практика ICJ, хоч і важлива для розвитку міжнародного екологічного права, зосереджена переважно на прецедентах у галузі транскордонної шкоди, екосистемних послуг та зобов'язання належної обережності, тоді як питання складних, багатокомпонентних та кумулятивних екологічних наслідків збройної агресії нерідко потребують спеціалізованих процедур, експертних механізмів і гнучкіших процесуальних рамок.

²⁰⁴ International Court of Justice. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of 09 February 2022. ICJ Reports. 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/case/116> (дата звернення: 27.01.2026).

У цьому контексті особливе значення набувають альтернативні міжнародні механізми вирішення спорів, здатні забезпечити оперативніший, технічно комплексний та процесуально адаптивний розгляд претензій, пов'язаних із деградацією довкілля. Одним із найбільш ефективних і водночас спеціалізованих інструментів є Постійний третейський суд (РСА), який має багаторічний досвід розгляду спорів у сфері використання природних ресурсів, захисту транскордонного довкілля, делімітації територій та морських просторів, а також впроваджує власні Арбітражні правила для екологічних спорів. Саме багаторівневий, гнучкий і технічно орієнтований характер арбітражної юрисдикції РСА робить його важливим міжнародним механізмом, здатним забезпечити комплексне відшкодування екологічної шкоди, завданої війною, та створює логічне підґрунтя для подальшого аналізу цього органу в наступному підпункті.

Так, Постійний третейський суд (Permanent Court of Arbitration, PCA) є одним із найстаріших та водночас найбільш гнучких і ефективних міжнародних інституцій для вирішення міждержавних та змішаних спорів, включно з тими, що стосуються довкілля, природних ресурсів та екологічних наслідків збройних конфліктів. Його створення було започатковане Першою Гаазькою мирною конференцією 1899 року, яка ухвалила Гаазьку конвенцію про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 року (Hague Convention for the Pacific Settlement of International Disputes, 1899). У статті 20 цієї Конвенції було вперше закріплено положення про створення постійного суду арбітражу, доступного у будь-який час і готового до розгляду спорів між державами²⁰⁵.

Подальший розвиток інституції було закріплено на Другій Гаазькій конференції 1907 року, яка ухвалила нову редакцію Конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 року (Hague Convention of 1907)²⁰⁶. У статтях 43–69 цієї Конвенції Постійний третейський суд був формально

²⁰⁵ Hague Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. 29 July 1899. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/701> (дата звернення: 28.01.2026).

²⁰⁶ Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. 18 October 1907. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/702> (дата звернення: 28.01.2026).

визначений як інституція з власним Міжнародним бюро (International Bureau) та Адміністративною радою (Administrative Council), що забезпечують організаційний і технічний супровід створюваних арбітражних трибуналів ad hoc. Таким чином PCA з самого початку не був «судом» у традиційному значенні, а радше інституційною платформою, що забезпечує створення арбітражних трибуналів під потреби конкретної справи.

Упродовж XX–XXI століть компетенція Постійного третейського суду зазнала істотного розширення. Якщо історично PCA розглядав переважно територіальні та дипломатичні спори, то сьогодні він є універсальним механізмом для врегулювання конфліктів щодо морського права, енергетики, інвестицій, транскордонного забруднення та природних ресурсів. Одним із ключових чинників цього розвитку стало ухвалення у 2001 році Опційних правил Постійного третейського суду для спорів щодо довкілля та природних ресурсів (PCA Optional Rules for Environmental and Natural Resources Disputes, 2001). Ці Правила стали першими у світі спеціалізованими арбітражними процедурами, призначеними для врегулювання міжнародних екологічних спорів²⁰⁷.

Подальший розвиток спеціалізованої екологічної юрисдикції PCA відбувся у 2016 році, коли були ухвалені Нові регламенти для спорів щодо довкілля та природних ресурсів (PCA Arbitration Rules for Disputes Relating to the Environment and Natural Resources, 2016)²⁰⁸. Ці регламенти закріпили низку інновацій, включно з можливістю участі експертів з екологічних наук, спеціальними процедурами збору та аналізу доказів, відкритістю слухань у справах, що становлять суспільний інтерес, а також можливістю подання заяв державами, які не є сторонами спору, з метою захисту довкілля як об'єкта, що перебуває в інтересах міжнародної спільноти.

²⁰⁷ Permanent Court of Arbitration. PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment. 2001. URL: <https://pca-cpa.org/en/documents/pca-environmental-rules-2001/> (дата звернення: 29.01.2026).

²⁰⁸ Permanent Court of Arbitration. PCA Arbitration Rules for Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources. 2016. URL: <https://pca-cpa.org/en/documents/pca-environmental-rules-2016/> (дата звернення: 29.01.2026).

Практика РСА містить низку рішень, які мали значний вплив на розвиток міжнародного екологічного права. Одним із таких є арбітраж у справі «Індуські води – Кішенганга» (Indus Waters Kishenganga Arbitration, Pakistan v. India, 2013), у якому трибунал надав ключове тлумачення прав і обов'язків держав щодо використання водних ресурсів у контексті екологічних наслідків гідроенергетичних проєктів. У рішенні наголошувалося, що держави зобов'язані враховувати потенційний негативний вплив на річкові екосистеми²⁰⁹.

Не менш важливим є рішення у справі «Залізний Рейн» (Iron Rhine Arbitration, Belgium v. Netherlands, 2005), у якій РСА підкреслив необхідність застосування сучасних принципів міжнародного екологічного права, включно з принципом сталого розвитку та обов'язком оцінювати екологічні наслідки планованої діяльності²¹⁰.

У справі «Арктик Санрайз» (Arctic Sunrise Arbitration, Netherlands v. Russia, 2015) трибунал розглядав питання законності дій держави щодо судна організації «Грінпіс», яке здійснювало екологічний протест проти ризикової діяльності в Арктиці. Рішення РСА підтвердило, що екологічний моніторинг та дії, спрямовані на захист морського середовища, є міжнародно значущими та охороняються нормами міжнародного морського права²¹¹.

Особливе значення для розвитку екологічної юриспруденції має справа «Південно-Китайське море» (South China Sea Arbitration, Philippines v. China, 2016). У цьому історичному рішенні РСА визнав, що масштабне руйнування коралових рифів, штучне намівання островів та експлуатація ресурсів без належного екологічного обґрунтування порушують міжнародно-правові

²⁰⁹ Permanent Court of Arbitration. Indus Waters Kishenganga Arbitration (Pakistan v. India). Final Award. 2013. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/20/> (дата звернення: 30.01.2026).

²¹⁰ Permanent Court of Arbitration. Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine (IJzeren Rijn) Railway between the Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands. 24 May 2005. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/1/> (дата звернення: 30.01.2026).

²¹¹ Permanent Court of Arbitration. Arctic Sunrise Arbitration (Netherlands v. Russia). Award on the Merits. 2015. URL: <https://pca-cpa.org/cn/cases/21/> (дата звернення: 30.01.2026).

зобов'язання щодо охорони морського середовища, передбачені Конвенцією ООН з морського права 1982 року (UNCLOS)²¹².

У той же час варто зазначити, що процедурні та інституційні механізми Постійного третейського суду створюють значно ширші можливості для розгляду вимог про відшкодування екологічної шкоди, ніж юрисдикція Міжнародного Суду ООН. РСА не вимагає попереднього визнання загальної юрисдикції — насправді достатньою є згода сторін шляхом арбітражної угоди, положення у міжнародному договорі або спеціальної декларації. Крім того, РСА дозволяє створення трибуналів у справах із складною багатофакторною шкодою, що включає одночасно компоненти забруднення, руйнування екосистем, незаконного використання природних ресурсів, шкоди морському середовищу та техногенних аварій²¹³.

У контексті збройної агресії проти України потенціал РСА є особливо значущим. Суд може бути використаний для розгляду спорів щодо незаконного видобутку природних ресурсів на окупованих територіях, забруднення Чорного та Азовського морів, спричиненого військовими діями, знищення природних екосистем, руйнування промислових об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, а також порушення екологічних прав приватних інвесторів і компаній. Завдяки спеціалізованим правилам 2016 року РСА є однією з найбільш придатних інституцій для доведення екологічних збитків та визначення репарацій на основі комплексної наукової експертизи.

На тлі універсальних механізмів міжнародного судочинства, зокрема Міжнародного Суду ООН та Постійного третейського суду, важливе місце у системі захисту прав людини, охорони довкілля та забезпечення відшкодування шкоди, спричиненої збройним конфліктом, посідає Європейський суд з прав людини (надалі також - ЄСПЛ). На відміну від глобальних судових і арбітражних

²¹² Permanent Court of Arbitration. South China Sea Arbitration (Philippines v. China). Award. 2016. URL: <https://pca-sra.org/ar/cases/7/>

(дата звернення: 31.01.2026).

²¹³ De Luca A. International Arbitration and Environmental Disputes: PCA's Environmental Rules and Practice. *Journal of International Dispute Settlement*. 2020. Vol. 11. No. 3. P. 475–498. URL: <https://doi.org/10.1093/jnlids/idaa018>

(дата звернення: 31.01.2026).

інституцій, ЄСПЛ діє в рамках чітко визначеної регіональної системи, запровадженої Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, до якої Україна приєдналася у 1997 році й відтоді є одним з її найбільш активних учасників як у сфері індивідуальних, так і міждержавних проваджень²¹⁴.

Участь України у конвенційному механізмі має особливе значення, оскільки ЄСПЛ забезпечує не лише захист особистих прав громадян у контексті екологічних ризиків та небезпек, а й виступає майданчиком для розгляду міждержавних спорів, що виникають унаслідок збройної агресії, включно з екологічними порушеннями. Саме в межах цієї системи формується сучасна європейська доктрина екологічних прав, відповідно до якої право на безпечне довкілля реалізується через інтерпретацію статей 2, 3, 8 та 1 Першого протоколу до Конвенції. Крім того, ЄСПЛ володіє механізмом присудження справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції, що відкриває можливості для компенсації як індивідуальної, так і державної шкоди, зокрема й пов'язаної з воєнним руйнуванням природного середовища. У цьому контексті ЄСПЛ набуває особливого значення для України як юрисдикційно доступний, процесуально гнучкий і практично дієвий інструмент міжнародно-правового реагування на екологічні наслідки збройної агресії.

Вважаємо за необхідне проаналізувати питання юрисдикції ЄСПЛ і становлення екологічних прав у практиці Суду. Так, Європейський суд з прав людини має мандат забезпечувати дотримання зобов'язань, взятих на себе Високими Договірними Сторонами Конвенції. Хоча Конвенція не містить прямої норми про право на безпечне довкілля, практика Суду протягом останніх трьох десятиліть сформувала стале тлумачення окремих статей Конвенції з урахуванням екологічного контексту. У цьому аспекті ЄСПЛ відіграв ключову роль у становленні поняття екологічних прав людини у європейському правовому просторі.

²¹⁴ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 04 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 01.02.2026).

Найважливішу роль у цьому контексті відіграє стаття 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя. Ще у справі *López Ostra v. Spain* 1994 року Суд уперше визнав, що тяжке промислове забруднення, запахи або токсичні викиди можуть становити порушення статті 8 навіть за відсутності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю. ЄСПЛ підкреслив, що держава порушує Конвенцію тоді, коли не забезпечує належний баланс між економічними інтересами та правом особи на сприятливі умови проживання²¹⁵. Подібний підхід було розвинуто у рішенні *Guerra and Others v. Italy* 1998 року, у якому Суд зазначив, що держава зобов'язана надавати громадянам інформацію про екологічні ризики, оскільки приховування таких даних позбавляє людину можливості захистити себе²¹⁶.

У той же час не менш важливою видається і стаття 2 Конвенції (право на життя). Вона також відіграє важливу роль у екологічних справах, особливо коли екологічні ризики створюють небезпеку, що могла або могла б призвести до загибелі людей. У рішеннях *Öneryıldız v. Turkey* 2004 року та *Budayeva and Others v. Russia* 2008 року Суд визнав порушення статті 2 у зв'язку з неналежним державним контролем над небезпечними техногенними об'єктами^{217, 218}. У цих справах ЄСПЛ уперше сформулював обов'язок держави здійснювати «оперативні та превентивні заходи», коли владі відомо про реальні та безпосередні екологічні загрози, що можуть спричинити загибель людей. Таким чином, екологічні ризики було визнано такими, що безпосередньо входять у сферу застосування права на життя.

²¹⁵ European Court of Human Rights. *López Ostra v. Spain*. Application No. 16798/90. Judgment of 09 December 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905>

(дата звернення: 01.02.2026).

²¹⁶ European Court of Human Rights. *Guerra and Others v. Italy*. Application No. 14967/89. Judgment of 19 February 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135>

(дата звернення: 01.02.2026).

²¹⁷ European Court of Human Rights. *Öneryıldız v. Turkey*. Application No. 48939/99. Judgment of 30 November 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>

(дата звернення: 01.02.2026).

²¹⁸ European Court of Human Rights. *Budayeva and Others v. Russia*. Application Nos. 15339/02 et al. Judgment of 20 March 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85436>

(дата звернення: 01.02.2026).

Варто також звернути увагу на майновий елемент екологічних прав. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції (право на мирне володіння майном) застосовується в тих випадках, коли екологічна шкода призводить до знищення або фактичної втрати можливості користування майном. У справах *Paramichalopoulos v. Greece* 1993 року і *Kyrtatos v. Greece* 2003 року Суд визнав, що довготривала деградація природного середовища або незаконні дії держави можуть становити втручання у мирне володіння майном²¹⁹. З огляду на це екологічна шкода, завдана внаслідок збройної агресії, цілком може становити порушення статті 1 Протоколу № 1, коли знищуються або забруднюються земельні ділянки, водні об'єкти, сільськогосподарські угіддя, лісові ресурси чи інші об'єкти господарювання²²⁰.

У підсумку, попри відсутність спеціальної статті Конвенції, присвяченої екологічним правам, ЄСПЛ сформував широку доктрину, відповідно до якої право людини на безпечне довкілля вбудовано у низку фундаментальних прав і підлягає захисту так само, як і будь-які інші гарантовані Конвенцією свободи. Цей підхід створює можливість використовувати юриспруденцію ЄСПЛ як інструмент реагування на екологічні наслідки війни — як щодо індивідуальних заяв, так і щодо міждержавних спорів.

Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у формуванні концепції міжнародно-правової відповідальності держав за порушення прав людини у контексті збройних конфліктів. На відміну від класичних міжнародних судових інституцій, юрисдикція ЄСПЛ поширюється не лише на періоди миру, але й на ситуації, коли держава здійснює військові операції за межами власної території або утримує фактичний контроль над іноземною територією. Саме це положення, закріплене в усталеній практиці Великої палати (зокрема у справах

²¹⁹ European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG (дата звернення: 01.02.2026).

²²⁰ European Court of Human Rights. Environmental Protection and the European Convention on Human Rights: Guide on Article 8. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_8_ENG (дата звернення: 01.02.2026).

Loizidou v. Turkey²²¹, Cyprus v. Turkey²²², Ilascu and Others v. Moldova and Russia²²³), створює основу для застосування механізмів ЄСПЛ у спорах, пов'язаних із екологічною шкодою, що виникає внаслідок воєнних дій.

У міждержавних скаргах Суд здійснює оцінку відповідальності держави не лише за прямі дії, а й за системні порушення, що є наслідком окупації, незаконного встановлення контролю чи підтримки підконтрольних адміністрацій. Цей підхід має особливе значення у контексті російської агресії проти України з 2014 року. Велика палата у справі *Ukraine v. Russia (Re Crimea)* 2020 року підтвердила, що Російська Федерація несе відповідальність за всі порушення прав людини, які мали місце на території Кримського півострова з моменту встановлення ефективного контролю²²⁴. Такий висновок є надзвичайно важливим для питання встановлення та подальшого відшкодування екологічної шкоди, оскільки на окупованій території зафіксовано численні випадки деградації довкілля: незаконний видобуток корисних копалин, забруднення водних ресурсів, знищення природних ландшафтів, милітаризація заповідних територій, пошкодження промислових та хімічних об'єктів.

Подібні підходи було застосовано і в новітньому рішенні Великої палати у справі *Ukraine and the Netherlands v. Russia* 2024 року, яке вперше об'єднало широкий спектр порушень, допущених Російською Федерацією на окупованих територіях Донбасу²²⁵. Суд визнав прийнятними скарги України та Нідерландів, зазначивши, що Росія здійснювала ефективний контроль над відповідними регіонами, а отже, несе повну відповідальність за усі порушення, включно з

²²¹ European Court of Human Rights. *Loizidou v. Turkey (Merits)*. Application No. 15318/89. Judgment of 18 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007>

(дата звернення: 01.02.2026).

²²² European Court of Human Rights. *Cyprus v. Turkey*. Application No. 25781/94. Judgment of 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454>

(дата звернення: 01.02.2026).

²²³ European Court of Human Rights. *Ilascu and Others v. Moldova and Russia*. Application No. 48787/99. Grand Chamber Judgment of 08 July 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>

(дата звернення: 01.02.2026).

²²⁴ European Court of Human Rights. *Ukraine v. Russia (re Crimea)*. Applications Nos. 20958/14 and 38334/18. Grand Chamber Judgment of 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-7981802-11134245>

(дата звернення: 01.02.2026).

²²⁵ European Court of Human Rights. *Ukraine and the Netherlands v. Russia*. Applications Nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22. Grand Chamber Judgment of 09 July 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-8279845-11657965> (дата звернення: 01.02.2026).

наслідками для довкілля, які були зафіксовані як частина втручання у право на життя, приватне життя та мирне володіння майном. Хоча рішення на стадії прийнятності не містить детального аналізу екологічної шкоди, воно відкриває широкі можливості для включення екологічних аспектів як елементів фактичного складу порушень під час розгляду справи по суті.

Важливо підкреслити, що у міждержавних справах ЄСПЛ оцінює порушення не ізольовано, а у межах загальної картини системних наслідків агресії: руйнування критичної інфраструктури, забруднення ґрунтів та вод, шкода промисловим об'єктам, пожежі, знищення лісів, порушення санітарно-екологічної безпеки населення. У цьому контексті екологічна шкода розглядається не як автономна вимога, а як структурний компонент порушень статей 2, 3, 8 та 1 Протоколу №1, що дозволяє Україні обґрунтовувати зв'язок між військовою діяльністю РФ та порушенням життєво важливих прав людини²²⁶.

Крім того, практика ЄСПЛ щодо збройних конфліктів (справи *Georgia v. Russia I*²²⁷, *Georgia v. Russia II*²²⁸, *Sargsyan v. Azerbaijan*²²⁹) демонструє, що Суд не вимагає досконалого наукового моделювання шкоди для встановлення відповідальності держави. Натомість достатнім є доведення того, що певна діяльність держави створює реальний ризик або фактично спричинила деградацію довкілля чи позбавила людей можливості безпечного проживання. Це значно спрощує доведення екологічних наслідків війни, оскільки війна завжди супроводжується руйнуваннями, які мають довготривалі екологічні наслідки, — від розливів хімічних речовин до переривання водопостачання та забруднення повітря.

²²⁶ Кравцов Д. О. Роль міжнародних організацій у вирішенні питань компенсації шкоди, завданої війною: аналіз досвіду та основні виклики. Наукові праці НУ ОЮА. С. 110 - 116.

²²⁷ European Court of Human Rights. *Georgia v. Russia (I)*. Application No. 13255/07. Judgment of 03 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145556> (дата звернення: 01.02.2026).

²²⁸ European Court of Human Rights. *Georgia v. Russia (II)*. Application No. 38263/08. Grand Chamber Judgment of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757> (дата звернення: 01.02.2026).

²²⁹ European Court of Human Rights. *Sargsyan v. Azerbaijan*. Application No. 40167/06. Grand Chamber Judgment of 16 June 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662> (дата звернення: 01.02.2026).

Окремого значення набуває й те, що ЄСПЛ у міждержавних справах може вдаватися до комплексної оцінки доказів, включно з матеріалами міжнародних організацій, супутниковими даними, експертними висновками, звітами урядових та неурядових інституцій²³⁰. Це відкриває можливість для України подавати докази екологічної шкоди, підтвержені даними супутникового моніторингу, аналізом забруднення водних систем, документуванням пошкодження промислових об'єктів, загибелі екосистем, пожеж у природних парках тощо.

Отже, міждержавні провадження в ЄСПЛ створюють значний потенціал для юридичного встановлення відповідальності Російської Федерації за екологічну шкоду, спричинену збройною агресією. Хоча Суд прямо не присуджує компенсацію за екологічну шкоду як окрему категорію, його практика дозволяє використовувати екологічні наслідки війни як доказ порушення фундаментальних прав людини²³¹. Це у свою чергу відкриває шлях до застосування статті 41 Конвенції та можливості визначення грошових репарацій, що враховуватимуть масштаби завданої шкоди.

Попри важливість міжнародних судових і квазісудових механізмів для встановлення юридичної відповідальності держав за екологічну шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, ефективне відновлення порушених екосистем та ліквідація наслідків екологічних катастроф на практиці потребують не лише встановлення факту порушення, але й наявності потужних інституційних і фінансових інструментів. Судові механізми, такі як Міжнародний Суд ООН, Постійний третейський суд або Європейський суд з прав людини, можуть визначати відповідальність та окреслювати обсяг порушень, однак вони не здійснюють фінансування, технічну оцінку або операційний супровід процесів відновлення довкілля. У цьому сенсі міжнародно-правова система репарацій набуває комплексного характеру та потребує залучення глобальних фінансових

²³⁰ European Court of Human Rights. Environment and the European Convention on Human Rights: Factsheet. 2023. URL: https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf

(дата звернення: 01.02.2026).

²³¹ European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG

(дата звернення: 01.02.2026).

інституцій, здатних проводити масштабні екологічні оцінки, координувати зусилля донорів і забезпечувати довгострокове відновлення природних ресурсів. Саме таку роль у сучасній міжнародній системі відіграє Світовий банк, який став одним із ключових провідників практик документування воєнної екологічної шкоди, оцінювання потреб екологічної реабілітації та фінансування державних програм відновлення²³².

Світовий банк (World Bank Group) є однією з ключових міжнародних фінансових інституцій, яка відіграє стратегічну роль у системі глобальних механізмів оцінки, управління та компенсації екологічної шкоди, включно з тією, що виникає внаслідок збройних конфліктів. Хоча Світовий банк не є судовим органом і не присуджує репарацій у класичному міжнародно-правовому сенсі, його інституційний мандат, фінансові інструменти, політики екологічних і соціальних стандартів, а також участь у післявоєнних процесах відновлення роблять його одним із найвпливовіших механізмів у сфері постконфліктної екологічної реабілітації. Банк функціонує як координатор, фінансовий донор, аналітичний центр та орган моделювання ризиків, що дозволяє йому формувати глобальні підходи до оцінювання екологічної шкоди та до забезпечення сталого використання природних ресурсів після завершення воєнних дій.

Історично роль Світового банку у сфері екологічного врядування посилилася з 1990-х років після ухвалення політики з охорони довкілля та соціальних стандартів, які встановили обов'язкові екологічні стандарти для всіх фінансованих ним проєктів²³³. У 2018 році ця система була суттєво оновлена через запровадження Environmental and Social Framework (ESF) — комплексного нормативного інструменту, що включає політики оцінки впливу на довкілля, захисту біорізноманіття, управління відходами, стійкості інфраструктури та захисту здоров'я населення²³⁴. Згідно з ESF, держави-реципієнти фінансування

²³² World Bank. Fragility, Conflict & Violence: Environmental Impacts and Recovery Approaches. 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence> (дата звернення: 01.02.2026).

²³³ Global Environment Facility. GEF Annual Report 2022. 2022. URL: <https://www.thegef.org/news/gef-annual-report-2022> (дата звернення: 01.02.2026).

²³⁴ World Bank. Environmental and Social Framework. Washington, DC: World Bank, 2018. URL: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework> (дата звернення: 01.02.2026).

зобов'язані проводити детальну оцінку екологічних наслідків (Environmental and Social Impact Assessment, ESIA), готувати плани управління ризиками та здійснювати моніторинг потенційних екологічних збитків, які можуть мати кумулятивний характер або загострюватися унаслідок воєнних дій.

Особливої ваги для теми воєнної екологічної шкоди набуває діяльність Світового банку у сфері Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA) — швидких оцінок збитків та потреб. Цей механізм був уперше застосований у постконфліктних ситуаціях у Лівані, Сирії, Ємені, Іраку та на Західних Балканах, де Світовий банк виконував провідну роль у документуванні руйнувань природних систем, інфраструктури водопостачання, об'єктів енергетики, промислових підприємств та небезпечних об'єктів. RDNA включає спеціальні методики оцінки:

1. фізичної шкоди довкіллю (забруднення вод, ґрунтів, повітря; знищення лісів; деградація екосистем),
2. екологічних ризиків (аварії на хімічних підприємствах, розливи нафти, порушення дамб і водосховищ),
3. довгострокових економічних втрат, пов'язаних із втратою екосистемних послуг.

Саме у такому методологічному форматі Світовий банк у 2022–2024 роках проводить RDNA для України, де екологічний компонент є одним із найбільших за обсягом: оцінки включають забруднення територій важкими металами та вибухонебезпечними речовинами, руйнування промислових зон Донбасу, підриг Каховської ГЕС, пожежі в лісах та природних заповідниках, забруднення акваторій Чорного моря тощо. RDNA-3 (2024) вперше застосував до України модель довгострокових екологічних втрат, включно з оцінкою шкоди екосистемним послугам, що є важливим кроком у напрямі майбутніх міжнародних репарацій²³⁵.

²³⁵ World Bank, Government of Ukraine, European Commission. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022–February 2023. Washington, DC: World Bank, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/rdna2> (дата звернення: 02.02.2026).

Крім оцінювальних механізмів, Світовий банк забезпечує доступ до фінансових інструментів, які можуть бути використані для екологічного відновлення в постконфліктних умовах. Одним із таких інструментів є Global Environment Facility (GEF) — найбільша у світі платформа грантового фінансування у сфері захисту біорізноманіття, боротьби з деградацією земель, охорони водних ресурсів та протидії зміні клімату. GEF фінансує проекти з відновлення природних систем у постконфліктних регіонах, включно з очищенням забруднених територій, відновленням водних ресурсів, відбудовою екосистем та підвищенням кліматичної стійкості. Оскільки GEF адмініструється через Світовий банк (разом із UNEP та UNDP), Україна має всі формальні можливості використовувати цей механізм для компенсації екологічної шкоди, завданої війною.

Окремим компонентом участі Світового банку у постконфліктному відновленні є його здатність виступати верифікаційною та аналітичною інституцією, яка здатна фіксувати масштаб і структуру екологічної шкоди на об'єктивній та технічно верифікованій основі²³⁶. Оскільки система ESF передбачає міжнародний моніторинг відповідності стандартам, звіти та оцінки Світового банку можуть стати важливими доказами для майбутнього міжнародного компенсаційного механізму для України — аналогічно до того, як документи UNCC були використані для визначення збитків Кувейту після агресії Іраку.

Варто підсумувати, що діяльність Світового банку створює унікальний інституційний місток між фінансовими, технічними та юридичними механізмами відновлення, дозволяючи інтегрувати екологічні стандарти у процес відбудови держави після війни. На відміну від судових органів, Світовий банк не визначає відповідальність держави, але забезпечує фінансове та технічне підґрунтя для реалізації міжнародно-правових компенсацій, створюючи надійні оцінки збитків, стандартизовані підходи до їх документування та механізми

²³⁶ World Bank. Post-Conflict Environmental and Natural Resource Management: A Synthesis Report. Washington, DC: World Bank, 2010. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/18374> (дата звернення: 02.02.2026).

мобілізації ресурсів. Для України роль Світового банку є стратегічною, оскільки він не лише документує екологічні наслідки російської агресії, але й може виступити ключовим інструментом фінансування їх усунення у співпраці з міжнародним компенсаційним механізмом, який наразі формується у правовому полі ООН та Ради Європи.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що сучасна система міжнародно-правового реагування на екологічну шкоду, завдану збройною агресією, є багаторівневою, комплексною та побудованою на взаємодоповнювальних інституційних механізмах. Вона поєднує універсальні, регіональні та фінансово-інституційні механізми, кожен із яких виконує власну функцію у виявленні, документуванні та компенсації екологічних наслідків війни. UNEP забезпечує науково обґрунтоване визначення екологічних збитків, Міжнародний Суд ООН та PCA формують юридичні стандарти відповідальності держав, а ЄСПЛ створює можливості для захисту постраждалих осіб та фіксації системних порушень, що супроводжують збройні конфлікти. Водночас фінансові інституції, передусім Світовий банк і GEF, забезпечують інструменти практичного відновлення довкілля та формують структуру майбутніх механізмів репарацій. Така взаємодія дозволяє охопити всі етапи реагування — від первинного документування шкоди до фінансового та правового її усунення — і створює цілісну систему глобальних інституційних механізмів захисту довкілля. У контексті агресії Російської Федерації проти України саме інтегроване використання цих інституційних механізмів забезпечує найбільш ефективну модель міжнародно-правового захисту довкілля. Отже, глобальна система відшкодування екологічної шкоди, завданої війною, продовжує розвиватися, і Україна має всі підстави застосовувати її інструменти для досягнення повної та справедливої репарації.

3.2. Формування спеціального міжнародного механізму компенсації збитків довкіллю України: правові засади та порядок функціонування

Ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН резолюції A/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року, присвяченої сприянню відшкодуванню шкоди, завданої актом агресії проти України, стало ключовим моментом у формуванні міжнародної правової позиції щодо необхідності створення спеціального механізму репарацій²³⁷. Ця резолюція, підтримана 94 державами, не лише засвідчила політичну солідарність із Україною, а й надала легітимне міжнародно-правове підґрунтя для започаткування багаторівневої компенсаційної системи, що уперше мала охопити повний спектр збитків, включно з екологічними. Саме з цього рішення розпочалася інституційна деталізація майбутнього компенсаційного механізму, яка перетворила питання репарацій із площини політичних декларацій на елемент практичної міжнародно-правової архітектури.

Подальший розвиток і поглиблення цього підходу знайшли відображення у резолюції Генеральної Асамблеї ООН RES/77/284 від 26 квітня 2023 року, у якій вперше на рівні ООН було наголошено на необхідності посилення структурної співпраці між системою ООН та Радою Європи в частині забезпечення відповідальності за порушення міжнародного права, пов'язані з агресією проти України²³⁸. Хоча резолюція формально стосувалася інституційної взаємодії, її зміст фактично підтвердив, що питання повного відшкодування шкоди, завданої війною, включно з компенсацією постраждалим, має розглядатися як спільна відповідальність міжнародних організацій та держав, що підтримують Україну. Саме під егідою Ради Європи надалі розгорнулася практична діяльність зі створення матеріальних елементів майбутнього компенсаційного механізму, включаючи Реєстр збитків.

²³⁷ United Nations General Assembly. Promotion of International Cooperation for the Recovery and Reconstruction of Ukraine, and Accountability for Aggression against Ukraine. A/RES/ES-11/5. 14 November 2022. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/ES-11/5>

(дата звернення: 03.02.2026).

²³⁸ United Nations General Assembly. Cooperation between the United Nations and the Council of Europe. A/RES/77/284. 26 April 2023. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/77/284>

(дата звернення: 03.02.2026).

Водночас концепція створення міжнародного механізму репарацій для України не була сталою й зазнала суттєвої інтелектуальної та політичної еволюції. На ранніх етапах обговорення в міжнародних колах домінували сумніви щодо можливості застосування конфіскації державних активів Російської Федерації як джерела компенсацій. Зокрема, дискусія точилася навколо меж дії принципу державного імунітету та недоторканності суверенних активів, що традиційно розглядаються як необхідні гарантії стабільності міждержавних відносин. Однак із накопиченням доказів широкомасштабних порушень міжнародного права та поглибленням усвідомлення характеру агресії проти України у багатьох державах поступово сформувалося переконання, що класичні підходи до імунітету держави не можуть залишатися незмінними у випадках грубого порушення імперативних норм *jus cogens*.

Цей злам призвів до поступового, але визначального переформатування міжнародної дискусії: від сумнівів щодо можливості застосування обмежень до активів РФ — до підтримки концепції їх використання як джерела компенсацій для постраждалих від агресії. Саме у цей період відбулися зрушення й у розумінні інституційної моделі майбутнього механізму, який почав розглядатися не лише як політична декларація, а як цілісна система органів із чітко окресленими функціями: реєстрацією збитків, їх оцінкою, ухваленням рішень та фінансуванню репарацій.

Таким чином, становлення концепції міжнародного компенсаційного механізму стало результатом одночасного розвитку двох процесів:

1. перегляду політичних позицій держав, які були змушені переосмислити межі застосування державного імунітету у світлі системних порушень міжнародного права;
2. інституційного структурювання механізму, що поступово набув рис комплексного міжнародно-правового інструменту, здатного забезпечити документування, оцінку та відшкодування всіх видів шкоди, включно з екологічною, — одного з наймасштабніших і найскладніших вимірів цієї війни.

У резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи 2482 (2023) «Про правові аспекти та аспект прав людини в агресії Російської Федерації проти України» від 26 січня 2023 року було вперше системно викладено підхід до архітектури майбутнього міжнародного механізму компенсації шкоди Україні²³⁹. У цьому документі ПАРЄ підкреслила, що функціонування такого механізму можливе лише за умови створення взаємопов'язаного комплексу інституцій, кожна з яких виконує окрему, але невід'ємну функцію. Йдеться про три ключові елементи:

1. Реєстр збитків, який повинен стати базовою платформою для збирання, систематизації та верифікації інформації про шкоду, завдану агресією. Формування цього реєстру на початковому етапі розглядається як необхідна підстава для подальших юридичних процедур, оскільки саме він забезпечує доказову основу майбутніх репараційних рішень²⁴⁰;
2. Компенсаційну комісію – квазісудовий орган, уповноважений розглядати подані до Реєстру заяви, оцінювати їх обґрунтованість, встановлювати причинно-наслідковий зв'язок із діями держави-агресора та ухвалювати рішення щодо присудження компенсацій;
3. Фонд компенсацій, призначений для практичної реалізації цих рішень шляхом виплати грошових сум або фінансування відновлювальних заходів.

ПАРЄ наголосила, що ефективність і життєздатність такого механізму залежатимуть не лише від формального створення зазначених інституцій, а й від розв'язання низки принципових питань: забезпечення сталого фінансування Фонду, визначення процедури та обов'язковості виконання рішень Комісії, а

²³⁹ Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Legal and Human Rights Aspects of the Russian Federation's Aggression against Ukraine. Resolution 2482. 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31669> (дата звернення: 01.02.2026).

²⁴⁰ Council of Europe. Statute of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. 2023. URL: <https://coe.int/> (дата звернення: 01.02.2026).

також узгодження нової системи з іншими міжнародними юрисдикційними механізмами, зокрема судовими та арбітражними²⁴¹.

Вирішення цих питань, згідно з резолюцією, потребує укладення багатостороннього міжнародного договору або всеосяжної міжнародної угоди, відкритої для приєднання всіх держав і підтриманої ключовими міжнародними організаціями – ООН, Радою Європи, Європейським Союзом, а також іншими заінтересованими інституціями. Такий договір має стати не тільки юридичною основою механізму, а й гарантією його легітимності, стабільності та відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, є першим матеріалізованим елементом майбутнього міжнародного компенсаційного механізму та водночас ключовим інструментом формалізованого документування шкоди у міжнародно-правовому вимірі. Його створення було закріплено рішенням Комітету міністрів Ради Європи у травні 2023 року та оформлено у вигляді багатосторонньої міжнародної угоди, відкритої для приєднання будь-якої держави, що поділяє мету забезпечення відповідальності за агресію проти України.

Правовою основою функціонування Реєстру виступають, зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 (2022)²⁴², яка прямо закликала до створення міжнародного реєстраційного механізму для фіксації збитків, а також Резолюція A/RES/77/284 (2023)²⁴³, що наділила Раду Європи політичним мандатом координувати відповідну діяльність. На відміну від традиційних механізмів документування шкоди, Реєстр має статус самостійної міжнародної інституції, уповноваженої отримувати, систематизувати,

²⁴¹ United Nations. Reports Related to the Russian Federation's Aggression against Ukraine. 2022–2023. URL: <https://www.un.org/> (дата звернення: 01.02.2026).

²⁴² United Nations General Assembly. Promotion of International Cooperation for the Recovery and Reconstruction of Ukraine, and Accountability for Aggression against Ukraine. A/RES/ES-11/5. 14 November 2022. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 01.02.2026).

²⁴³ United Nations General Assembly. Cooperation between the United Nations and the Council of Europe. A/RES/77/284. 26 April 2023. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/77/284> (дата звернення: 01.02.2026).

перевіряти та зберігати заяви щодо найрізноманітніших видів збитків: людських, майнових, інфраструктурних, культурних і, що особливо важливо, екологічних.

Нормативне регулювання Реєстру включає його Статут, процесуальні регламенти, методичні стандарти доказування, цифрові протоколи верифікації та спеціальні положення, що визначають порядок подання, аналізу та класифікації екологічних збитків²⁴⁴. Так, варто вказати, що Статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, визначає не лише організаційно-інституційний статус цього органу, але й конкретизує його нормативний мандат як першої складової майбутнього міжнародного компенсаційного механізму.

Відповідно до статті 1.1 Статуту Реєстр функціонує як централізований документальний масив, призначений для фіксації доказів та інформації щодо заяв про завдану шкоду, включно зі збитками та травмами, заподіяними після 24 лютого 2022 року в межах міжнародно визнаної території України. Ключовою особливістю цієї норми є її універсальний характер: документування охоплює всі категорії потерпілих — від фізичних та юридичних осіб до органів влади України, що відображає комплексність майбутніх репараційних процесів.

Цікаво, що Реєстр створено як платформу міжурядової співпраці, яка функціонує в інституційному середовищі Ради Європи. Такий формат забезпечує міжнародну легітимність діяльності Реєстру та дозволяє залучати широкий спектр держав-учасниць, водночас надаючи інституції статус спеціалізованого органу *suī generis*, що поєднує технічну та міжурядову природу.

У статті 2.1 Статуту закріплено ключові функції Реєстру: приймання, опрацювання, класифікацію та систематизацію заяв, визначення їхньої відповідності критеріям прийнятності та внесення до офіційного запису з метою подальшого розгляду компетентними органами. Принципово важливо, що ця стаття прямо виключає будь-яку юрисдикційну компетенцію Реєстру щодо ухвалення рішень по суті: він не визначає відповідальності, не розподіляє компенсацій і не вирішує спірні питання. Такий підхід узгоджується з класичною

²⁴⁴ Council of Europe. Statute of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. 2023. URL: <https://www.coe.int/> (дата звернення: 03.02.2026).

моделлю міжнародних компенсаційних механізмів, де функції збирання доказів та функції вирішення спорів структурно розмежовані (наприклад, як у Компенсаційній комісії ООН).

Згідно зі статтею 2.2 Статуту встановлено три базові критерії прийнятності для внесення заяв до Реєстру:

- шкода має бути завдана після 24 лютого 2022 року;
- вона має виникнути на території України в її міжнародно визнаних кордонах, включно з територіальними водами;
- вона повинна бути результатом міжнародно-протиправних діянь Російської Федерації.

Такі критерії формують юрисдикційні рамки діяльності Реєстру та водночас забезпечують юридичну відповідність загальним принципам міжнародного права про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

Важливо зауважити, що у статті 2.3 Статуту визначено коло суб'єктів, уповноважених подавати заяви: фізичні та юридичні особи, держава Україна, її регіональні та місцеві органи влади, а також державні або підконтрольні державі юридичні особи. Такий широкий суб'єктний склад відображає сучасну тенденцію до мультиакторного характеру міжнародних компенсаційних механізмів, де право на подання заяв не обмежується лише державами. У статті 2.4 Статуту підкреслюється необхідність співпраці Реєстру з національними та міжнародними інституціями з метою координації збору доказів. Такий підхід дає можливість інтегрувати у діяльність Реєстру матеріали UNEP, Світового банку, інституцій ЄС, а також українських органів влади, що є особливо важливим у контексті екологічної шкоди, яка вимагає складних методів науково-технічної верифікації.

Нарешті, стаття 2.5 Статуту визначає стратегічну роль Реєстру як першого структурного елемента майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який буде створений окремим міжнародно-правовим інструментом. Ймовірно, такий механізм включатиме Комісію з розгляду заяв та компенсаційний фонд,

уповноважені ухвалювати рішення про компенсацію та здійснювати її виплату. Статут також зобов'язує Реєстр, через його виконавчого директора та Секретаріат, брати участь у розробленні цього механізму та забезпечувати власну інституційну готовність до потенційної інтеграції в його структуру.

Окремий розділ Статуту присвячено екологічній шкоді, яка визнається специфічною категорією, що вимагає застосування комплексних методів оцінки — супутникового моніторингу, даних UNEP, методології RDNA Світового банку, міжнародних стандартів екологічного аудиту та оцінки екосистемних послуг.

Передбачається, що Реєстр виконуватиме функцію «доказового ядра» для діяльності майбутньої Компенсаційної комісії, причому зареєстровані матеріали матимуть презумпцію достовірності під час ухвалення рішень щодо репарацій. З погляду міжнародного права, виникнення Реєстру є унікальним явищем: уперше міжнародні організації створюють окрему інституцію, покликану забезпечити всебічне документування збитків від акту агресії з перспективою подальших юридичних рішень. Це дозволяє розглядати Реєстр як елемент поступового нормативного оформлення нових стандартів відповідальності держав, зокрема у сфері компенсації воєнної шкоди довкіллю. На національному рівні України механізм Реєстру узгоджується із Законом України «Про компенсацію шкоди, завданої збройною агресією», а також інтегрується з державними платформами збору доказів, формуючи єдину багаторівневу систему, у межах якої документування збитків переходить із площини політичних заяв у сферу структурованого міжнародно-правового регулювання.

21 березня 2024 року Рада Реєстру ухвалила, а 26 березня того ж року Конференція учасників остаточно затвердила комплексний нормативний документ — Правила подання, обробки та внесення заяв (надалі – Правила)²⁴⁵. Прийняття цього акта стало ключовим етапом у формуванні процедурної основи

²⁴⁵ Register of Damage for Ukraine. Rules governing the submission, processing and recording of claims RD4U Board 2024 04 Rev1 EN. Council of Europe. 2024. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board\(2024\)04-rev1-EN_Rules_governing_the_submission_processing_and_recording_of_Claims_\(Claims_Rules\).pdf](https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board(2024)04-rev1-EN_Rules_governing_the_submission_processing_and_recording_of_Claims_(Claims_Rules).pdf) (дата доступу: 15.03.2025).

діяльності Реєстру збитків і фактично завершило першу фазу інституційного становлення цього органу. Правила вперше кодифікували єдиний підхід до подання заяв, визначили вимоги до структури, змісту й форми доказових матеріалів, а також окреслили процедуру їхнього розгляду та включення до офіційного запису Реєстру.

Важливо, що документ було розроблено із застосуванням міжнародних стандартів збирання та оцінки доказів, включно з методологіями, які використовувалися у практиці Компенсаційної комісії ООН, арбітражних трибуналів РСА та механізмів із захисту прав людини. Впровадження Правил також заклало підґрунтя для подальшої стандартизації процедурної практики, що є критично важливим для забезпечення цілісності, порівнюваності та правової надійності всієї доказової бази, адже саме ці матеріали у майбутньому становитимуть основу для розгляду вимог у межах міжнародного компенсаційного механізму.

Одночасно з ухваленням Правил було також затверджено перелік категорій заяв, які можуть бути внесені до Реєстру збитків для України. Формування цього переліку має системоутворююче значення, адже він визначає рамки юрисдикційної компетенції Реєстру й окреслює структуру майбутнього масиву доказової інформації²⁴⁶. Категорії заяв були розроблені з урахуванням комплексного характеру шкоди, завданої агресією Російської Федерації, та охоплюють як матеріальні збитки (руйнування житла, об'єктів інфраструктури, промислових та енергетичних об'єктів), так і нематеріальні вимоги (втрата джерел існування, порушення прав людини, завдання шкоди життю чи здоров'ю). Окрему й особливо важливу групу становлять заяви щодо екологічної шкоди, які включають забруднення земель, водних і морських ресурсів, знищення екосистем, техногенні аварії, пов'язані з воєнними діями, а також втрати екосистемних послуг. Визначення таких категорій забезпечує

²⁴⁶ Register of Damage for Ukraine. Categories of claims eligible for recording in the Register of Damage for Ukraine RD4U Board 2024 07 Rev1 EN. Council of Europe. 2024. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board\(2024\)07-Rev1-EN_Categories_of_Claims_eligible_for_recording.pdf](https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board(2024)07-Rev1-EN_Categories_of_Claims_eligible_for_recording.pdf) (дата доступу: 15.03.2025).

систематизацію значного обсягу інформації та дозволяє структурувати майбутній процес компенсації за видами шкоди. Це є фундаментальним для належного функціонування міжнародного механізму репарацій, оскільки з моменту затвердження категорій заяв стає можливим розроблення спеціалізованих методик оцінки збитків, формування експертних груп за напрямками та впровадження диференційованих процедур розгляду.

Подальший розвиток інституційної спроможності Реєстру збитків підтвердився укладенням 25 березня 2024 року угоди між Виконавчим директором Реєстру та Віцепрем'єр-міністром України з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій, яка закріпила механізм електронного обміну даними для подання заяв українськими громадянами через державний застосунок «Дія»²⁴⁷. Цей крок фактично інтегрував національну систему цифрових послуг із міжнародною інституційною платформою, створивши технологічно сумісний канал передачі даних для потреб Реєстру.

З огляду на це можна констатувати, що Міністерство юстиції України та Міністерство цифрової трансформації виконали вимоги, встановлені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 грудня 2023 року № 1107-р «Про забезпечення розроблення технічних вимог для створення програмного забезпечення та передачі права на використання технічних вимог для створення програмного забезпечення Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України»²⁴⁸.

Зокрема, відповідно до пункту 2 цього урядового акта Міністерство юстиції було зобов'язане безоплатно передати Реєстру збитків право на використання технічних вимог, необхідних для створення відповідного програмного забезпечення. Таке рішення визначено як негрошовий внесок України у функціонування Реєстру та є важливою передумовою для

²⁴⁷ Register of Damage for Ukraine, Government of Ukraine. Agreement on electronic data exchange enabling claim submission via Diia [Press release]. Council of Europe, Ministry of Digital Transformation of Ukraine. 25 March 2024.

²⁴⁸ Cabinet of Ministers of Ukraine. Pro zabezpechennia rozroblennia tekhnichnykh vymoh dlia stvorennia prohramnoho zabezpechennia ta peredachi prava na vykorystannia tekhnichnykh vymoh dlia stvorennia prohramnoho zabezpechennia Reiestru zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy Order No. 1107 r. 1 December 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107_2023_p (дата доступу: 12.05.2025).

забезпечення сумісності та повноцінної роботи цифрової інфраструктури міжнародного органу.

Таким чином, поєднання нормативних рішень на національному рівні та технічних домовленостей із Реєстром створює цілісну правово-організаційну модель, яка дозволяє українським громадянам подавати заяви через звичні електронні сервіси, а міжнародному органу — отримувати структуровані дані відповідно до вимог Статуту та Правил про заяви.

Узгодження процедур подання та обробки заяв, формування їхніх категорій, а також забезпечення технічної інтеграції між українськими державними сервісами та Реєстром збитків створює необхідне підґрунтя для повноцінного функціонування наступного елемента міжнародного компенсаційного механізму — Компенсаційної комісії. Саме вона буде уповноважена здійснювати розгляд заяв по суті, встановлювати юридичний факт шкоди та визначати обсяг компенсації, спираючись на дані, зібрані й структуровані Реєстром. Перехід до аналізу Комісії є логічним продовженням загальної архітектури механізму, оскільки без її створення зібраний доказовий масив не може бути трансформований у юридично обов'язкові рішення щодо репарацій за шкоду, завдану довкіллю.

Так, Компенсаційна комісія посідає центральне місце в архітектурі міжнародного механізму відшкодування збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, оскільки саме вона покликана трансформувати зібраний Реєстром збитків доказовий матеріал у юридично значущі рішення щодо виплати компенсацій. Її створення передбачається на основі окремого багатостороннього міжнародно-правового акта, який надасть Комісії спеціальну компетенцію та визначить її як автономний орган квазісудового характеру, здатний ухвалювати рішення щодо фактів завдання шкоди, причинно-наслідкового зв'язку з міжнародно-протиправними діями РФ і обсягу компенсації. На відміну від Реєстру, який виконує функції фіксації, класифікації та систематизації заяв, Компенсаційна комісія представлятиме етап юридичної оцінки та вирішення справ по суті. Подібний розподіл функцій узгоджується з

міжнародною практикою, зокрема діяльністю Компенсаційної комісії ООН (UNCC), Комісії Еритрея–Ефіопія та іншими механізмами, що працювали на основі спеціальних мандатів у постконфліктній чи репараційній сфері²⁴⁹.

Організаційна структура Комісії має забезпечувати поєднання професійності, незалежності та ефективності. Вона включатиме пленарну палату, що визначатиме загальні стандарти розгляду справ і забезпечуватиме узгодженість практики, а також спеціалізовані палати за видами заяв. Така диференціація є необхідною з огляду на різноманітність шкоди, завданої агресією, адже йдеться про руйнування житлового фонду, інфраструктурні втрати, шкоду здоров'ю та життю, економічні збитки бізнесу, культурні та соціальні втрати, а також значну екологічну шкоду, що потребує залучення фахівців природничих наук²⁵⁰. Окрему роль відіграватимуть експертні підрозділи, які надаватимуть фахові висновки щодо обґрунтованості та оцінки спеціальних видів шкоди, зокрема культурної, техногенної чи шкоди довкіллю. Секретаріат Комісії забезпечуватиме організаційну, технічну та адміністративну підтримку, включно з управлінням інформаційними системами, аналітичною роботою та підготовкою матеріалів для розгляду.

Процесуальний порядок розгляду справ у Комісії ґрунтуватиметься на принципах незалежності, справедливості, пропорційності та достатності доказів. Важливо, що Комісія працюватиме лише з тими заявами, які пройшли попередню перевірку та були зареєстровані як прийнятні в Реєстрі збитків відповідно до Правил подання, обробки та внесення заяв, ухвалених у 2024 році. Завдяки цьому Комісія займатиметься вже структурованим і верифікованим доказовим масивом, що значно підвищує ефективність її діяльності та зменшує можливості маніпуляцій або зловживань. На етапі розгляду заяв Комісія здійснюватиме оцінку поданих матеріалів, встановлюватиме наявність і обсяг

²⁴⁹ United Nations Compensation Commission. Report of the Governing Council of the United Nations Compensation Commission. UNCC. 2022. URL: <https://uncc.ch> (дата доступу: 18.06.2025).

²⁵⁰ United Nations General Assembly. Promotion of international cooperation for the recovery and reconstruction of Ukraine, and accountability for aggression against Ukraine A RES ES 11 5. United Nations. 2022. URL: [https://undocs.org/A RES ES 11 5](https://undocs.org/A%20RES%20ES%2011%205) (дата доступу: 18.06.2025).

шкоди, здійснюватиме юридичну кваліфікацію діяння та визначатиме суму компенсації з урахуванням спеціальних методик оцінки збитків, зокрема у сфері довкілля та руйнування екосистем, що ґрунтуються на стандартах UNEP, Світового банку та інших міжнародних інституцій. Завершальним етапом буде ухвалення рішення, яке матиме обов'язковий характер для фонду, що здійснюватиме виплати.

Невід'ємним аспектом створення Комісії є забезпечення її фінансової та інституційної сталості. Фінансування органу не може ґрунтуватися на одному джерелі, тому передбачається багатоджерельна, змішана модель, що включатиме різні механізми. Провідне місце серед них займає потенційне використання заморожених державних активів Російської Федерації, які можуть бути спрямовані до компенсаційного фонду або через механізм конфіскації, або через використання доходів, які такі активи генерують. У цьому контексті тривають інтенсивні міжнародні дискусії в рамках ЄС, G7 та інших міжнародних майданчиків щодо допустимості обмеження принципу державного імунітету у випадках масового та системного порушення норм *jus cogens*²⁵¹.

Поряд із цим важливу роль можуть відігравати внески держав-учасниць компенсаційного механізму, що відповідає усталеній міжнародній практиці, а також фінансова допомога з боку міжнародних організацій, таких як Рада Європи, Європейський Союз чи міжнародні фінансові інституції. У перспективі можливим є й фінансування, передбачене майбутнім мирним врегулюванням або окремим міжнародним рішенням, що покладатиме на Російську Федерацію зобов'язання щодо регулярних виплат до компенсаційного фонду. Найбільш ефективною, однак, виглядає змішана модель, у межах якої адміністративні витрати Комісії покриваються внесками держав та міжнародних партнерів, а компенсаційні виплати здійснюються за рахунок активів РФ та спеціальних фондів.

²⁵¹ European Commission. Use of Russia's immobilised assets to support Ukraine's reconstruction. European Commission. 2023. URL: <https://commission.europa.eu> (дата доступу: 22.07.2025).

Компенсаційна комісія має стати інституційним ядром міжнародного механізму репарацій для України. Її діяльність забезпечить перехід від етапу документування фактів шкоди до їх юридичної оцінки та реального відшкодування, сформує прецедентну практику застосування міжнародного права відповідальності держав у умовах сучасного збройного конфлікту та створить модель, що може бути використана в майбутньому для інших випадків масової міжнародно-протиправної шкоди. У поєднанні з Реєстром збитків, який формує доказову основу, та компенсаційним фондом, який забезпечуватиме виплати, Комісія становитиме ключову ланку цілісної системи репарацій, спрямованої на відновлення порушених прав потерпілих та відшкодування всіх видів збитків, включно з екологічними, людськими, матеріальними та інфраструктурними.

Компенсаційний фонд є завершальною та водночас функціонально визначальною ланкою міжнародного механізму відшкодування збитків, оскільки саме через нього здійснюватиметься безпосередня виплата компенсацій на підставі рішень Компенсаційної комісії. На відміну від Реєстру збитків, який акумулює доказовий матеріал, та Комісії, яка надає юридичну оцінку й визначає обсяг відповідальності, Фонд забезпечуватиме практичну реалізацію права потерпілих на відшкодування. Його створення передбачається шляхом прийняття окремого міжнародного документа, що визначатиме джерела наповнення, порядок управління активами та механізми контролю за прозорістю й ефективністю витрачання коштів.

Основою фінансової спроможності Фонду мають стати активи Російської Федерації, заморожені у юрисдикціях іноземних держав, або доходи, що генеруються цими активами; передбачається також можливість залучення добровільних внесків держав, фінансових інституцій та міжнародних організацій. Важливою особливістю Фонду буде його автономність від держав-учасниць, що дозволить уникнути політичного впливу та гарантувати рівний доступ усіх заявників до коштів. У такий спосіб Фонд відіграватиме ключову роль у перетворенні міжнародно-правових норм про відповідальність держави

на реальний інструмент відновлення прав потерпілих та усунення наслідків агресії проти України.

Ефективність Компенсаційного фонду значною мірою залежатиме від того, наскільки професійно та незалежно буде організоване його управління. Найбільш доцільною видається модель трастового або квазітрастового управління, яка передбачає створення наглядового органу (Governing Board), відповідального за стратегічний контроль і встановлення політики щодо використання активів. До складу цього органу можуть входити представники держав-учасниць, міжнародних організацій, фінансових інституцій та незалежні експерти з питань міжнародного фінансового права й комплаєнсу. Виконавче управління Фонду здійснюватиме спеціалізована адміністрація або трастовий менеджер, уповноважений проводити операції з активами, розподіляти кошти відповідно до рішень Компенсаційної комісії та забезпечувати дотримання вимог фінансового моніторингу. Важливим елементом є система зовнішнього аудиту, яку можуть забезпечувати міжнародні організації, такі як Світовий банк або Європейський суд аудиторів, що підвищить рівень прозорості та довіри. Окремо слід передбачити механізм «firewall» – інституційний бар'єр, який унеможливить політичний тиск або нецільове використання коштів. У результаті Компенсаційний фонд функціонуватиме як самостійний, професійний та підзвітний інструмент реалізації міжнародного механізму репарацій, здатний гарантувати справедливий і своєчасний розподіл ресурсів.

Досвід Компенсаційної комісії ООН (UNCC) є найбільш релевантною моделлю для порівняння, оскільки саме вона була створена для виконання аналогічної функції – адміністрування виплат потерпілим від міжнародно-протиправних дій держави. UNCC Compensation Fund фінансувався через обов'язкове відрахування від доходів Іраку від експорту нафти та нафтопродуктів відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН 687 (1991), що забезпечувало стабільне, гарантоване і масштабне наповнення Фонду. На відміну від моделі UNCC, механізм для України не має прямої «податкової» бази в межах мандату РБ ООН, а тому буде формуватися з кількох джерел, включно

із замороженими активами РФ, внесками держав та коштами міжнародних фінансових інституцій²⁵². Однак існують і важливі паралелі: як і UNCC, майбутній фонд для України передбачатиме автономне управління, чіткі процедури розподілу коштів за рішеннями Компенсаційної комісії та обов'язковий зовнішній аудит. Істотна відмінність полягає в тому, що UNCC працювала під контролем Ради Безпеки, тоді як компенсаційний механізм для України формуватиметься як міждержавна ініціатива широкого кола держав, поза рамками обмежень вето країни-агресора²⁵³. Це робить майбутній фонд не лише більш демократичним, але й більш інноваційним інструментом, придатним до застосування в інших випадках грубих порушень міжнародного права.

Отже, оптимальною моделлю майбутнього механізму репарацій для України є адміністративний заявницький підхід, що ґрунтується на досвіді UNCC та вже закладених практиках Реєстру збитків, а не відтворення судових або квазісудових форматів минулого. Такий підхід дозволяє забезпечити масовий, стандартизований та справедливий розгляд вимог, не обтяжений процесуальними обмеженнями міжнародних судів.

На доктринальному рівні ключового значення набуває принцип невідворотності відповідальності держави-агресора, який має бути прямо закріплений у договорі про створення Компенсаційної комісії та розглядатися як структурний елемент сучасного міжнародного правопорядку. Це положення вже знаходить підтримку в новітніх міжнародних актах, зокрема у Резолюції ПАРЄ № 2598(2025), яка вперше на рівні міждержавної організації комплексно сформулювала презумпції відповідальності Російської Федерації за шкоду, завдану агресією з 2014 року.

Подальша побудова Комісії передбачає інституційну спадковість із Реєстром збитків: використання його цифрової інфраструктури, методик доказування та процедур логістичного управління. Це дозволить безперервно

²⁵² European Commission. Use of Russia's immobilised assets to support Ukraine's reconstruction. European Commission. 2023. URL: <https://commission.europa.eu> (дата доступу: 14.08.2025).

²⁵³ Permanent Court of Arbitration. Eritrea Ethiopia Claims Commission: Final awards. PCA. 2009. URL: <https://pcacases.com> (дата доступу: 14.08.2025).

трансформувати вже створену технічну платформу у повноцінний орган розгляду заяв із гнучкою структурою панелей комісарів та чіткою системою внутрішнього врядування.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що формування спеціального міжнародного механізму компенсації збитків довкіллю України відбувається як поетапний, але послідовний процес інституційної та нормативної конкретизації політичної волі міжнародної спільноти, вперше зафіксованої в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 та A/RES/77/284, а також у резолюції ПАРЄ 2482(2023). На цьому підґрунті вибудовано трирівневу модель, у центрі якої перебуває самостійний Реєстр збитків як доказове «ядро» майбутнього механізму, Компенсаційна комісія як квазісудовий орган юридичної оцінки та компенсаційний фонд як фінансовий інструмент реалізації рішень, при цьому всі три елементи прямо орієнтовані на включення екологічної шкоди як окремої й пріоритетної категорії. Статут Реєстру, Правила подання, обробки та внесення заяв і затверджені категорії вимог формують цілісну процесуальну рамку документування воєнної екологічної шкоди, а технічна інтеграція з національними сервісами (зокрема, «Дія») демонструє ефективне поєднання міжнародної інституційної конструкції з цифровою інфраструктурою України. Паралельно відбувається концептуальний злам у підходах до державного імунітету та використання заморожених активів РФ як джерела фінансування репарацій, що, разом із доктринальною розробкою принципу невідворотності відповідальності держави-агресора, поступово оформлюється як новий стандарт міжнародно-правової відповідальності за грубі порушення *jus cogens*. У сукупності ці тенденції свідчать про перехід від фрагментарних рішень до формування комплексного, договірно закріпленого компенсаційного механізму, здатного забезпечити повне, системне та екологічно орієнтоване відшкодування шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України.

3.3. Проблеми відшкодування екологічної шкоди, завданої війною в Україні

Проблематика відшкодування екологічної шкоди, завданої війною на території України, посідає сьогодні одне з ключових місць у світовому правовому дискурсі. Війна проти України спричинила комплексний та багатовимірний екологічний вплив, масштаби і структура якого істотно перевищують відомі міжнародній практиці випадки екологічних наслідків збройних конфліктів кінця XX – початку XXI століття. Актуальність цього питання зумовлена не лише масштабами руйнувань, а й тим, що екологічні наслідки війни мають транскордонний, довготривалий та потенційно незворотний характер, створюючи загрозу міжнародній екологічній та техногенній безпеці.

Особливість українського випадку полягає у поєднанні високої концентрації промислових, енергетичних та інфраструктурних об'єктів із систематичним та тривалим застосуванням державою-агресором методів ведення війни, які мають очевидно небезпечні для довкілля наслідки. Значні території Донеччини, Луганщини, Запорізької, Харківської та Дніпропетровської областей традиційно характеризуються розгалуженою мережею підприємств підвищеної екологічної небезпеки — хімічних, металургійних, коксохімічних, гірничодобувних, енергетичних. Руйнування або пошкодження таких об'єктів у результаті бойових дій призводить до масштабних аварійних викидів, забруднення ґрунтів і водних ресурсів, порушення гідрологічного балансу та деградації екосистем. У цьому контексті екологічні наслідки війни в Україні мають не лише локальний, а й регіональний вимір, що безпосередньо зачіпає басейни міжнародних річок, Чорне море, атмосферні маси та транскордонні екологічні взаємозв'язки²⁵⁴.

²⁵⁴ Hryhorczuk D., et al. The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine. *Occupational and Environmental Medicine*. 2024. URL: <https://occup.med.biomedcentral.com/counter/pdf/10.1186/s12995-023-00398-y.pdf> (дата доступу: 03.09.2025)

Унікальним для міжнародного права є також величезний масив зафіксованих випадків, які можуть містити ознаки екоциду. Державні органи України та міжнародні інституції документують тисячі епізодів умисного або усвідомлено ризикованого здійснення військових дій у спосіб, що спричиняє істотну та довготривалу шкоду довкіллю. Сюди належать навмисні підпали лісових масивів, атаки на об'єкти, що містять токсичні речовини, підриви нафтобаз і складів хімічних речовин, пошкодження очисних споруд, руйнування дамб і насосних станцій, а також катастрофічний підрив Каховської гідроелектростанції. Цей епізод став однією з найбільших техногенних катастроф у Європі за десятиліття і продемонстрував, що екологічний вимір сучасної війни здатен створювати довгострокові ризики для мільйонів людей та цілих екосистемних комплексів²⁵⁵.

Ще одним аспектом, який підвищує правову значущість українського кейсу, є безпрецедентна ситуація тривалої військової окупації атомних об'єктів. Окупація Чорнобильської зони відчуження та захоплення Запорізької атомної електростанції створили світовий прецедент, який виходить за межі існуючих стандартів ядерної безпеки та вимагає нового переосмислення міжнародно-правових механізмів відповідальності за створення загрози масштабного радіаційного забруднення²⁵⁶.

Не менш важливим компонентом є рекордне замінування території України, що робить її найбільш замінованою країною світу. Мінування має не лише безпосередній військовий ефект, а й призводить до довготривалих екологічних наслідків: забруднення ґрунтів металами та вибуховими речовинами, блокування природоохоронних заходів, деградації ландшафтів і втрати біорізноманіття. Це обумовлює кумулятивний характер шкоди, коли

²⁵⁵ Conflict and Environment Observatory, Zoë Environment Network. Assessing Environmental Damage in Ukraine: A Green Future Recommendations for Accountability and Recovery. February 2024. 2024. URL: https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Ukraine-assessing-environmental-damage_EN.pdf (дата доступу: 03.09.2025).

²⁵⁶ CEOBS Conflict and Environment Observatory. The environmental consequences of the war against Ukraine: Preliminary twelve month assessment Feb 2022 Feb 2023 Summary and recommendations. 2023. URL: <https://ceobs.org/wp-content/uploads/2024/03/The-environmental-consequences-of-the-war-against-Ukraine-Preliminary-twelve-month-assessment-summary-and-recommendations.pdf> (дата доступу: 10.10.2025)

екологічні наслідки додатково нашаровуються на наслідки бойових дій та промислових аварій²⁵⁷.

Загалом екологічна шкода, завдана внаслідок війни проти України, характеризується комплексністю, багаторівневістю та накопичувальною природою, що значно ускладнює як її повне виявлення, так і подальшу оцінку для цілей міжнародно-правового відшкодування. На відміну від традиційних моделей встановлення та компенсації збитків у збройних конфліктах, український випадок демонструє, що екологічні наслідки можуть мати відкладений у часі характер, проявляючись через роки або десятиліття після завершення активних бойових дій. Це потребує використання багатодисциплінарних методів фіксації, сучасних геоінформаційних технологій, супутникового моніторингу та участі широкого кола міжнародних експертів.

Таким чином, екологічний вимір війни в Україні формує унікальний глобальний прецедент, що спонукає до перегляду існуючих міжнародно-правових підходів до відповідальності за шкоду довкіллю в умовах збройних конфліктів, удосконалення доказових стандартів та створення нових механізмів компенсації. Український кейс стає каталізатором розвитку сучасного міжнародного гуманітарного та екологічного права, підкреслюючи, що екологічна шкода від війни є не побічним, а структурним елементом збройної агресії, який потребує спеціалізованого правового реагування.

У той же час варто вказати, що український досвід війни із Російською Федерацією виразно демонструє, що екологічні злочини у сучасному збройному конфлікті набувають масштабного, системного та багатовимірного характеру. Як засвідчують комплексні звіти Європейського Парламенту, Програми ООН з довкілля та аналітичних центрів ЄС у сфері екологічної безпеки, війна проти України стала першим випадком у європейській історії, коли екологічне руйнування використовується не як побічний ефект війни, а як елемент воєнної стратегії. Йдеться про послідовність дій, які свідчать про системність

²⁵⁷ Кравцов Д. О. Історичні витоки та сучасні виклики репарацій у міжнародному публічному праві. Європейські перспективи. 2024. № 4. С. 356 - 361.

екологічних атак: удари по нафтобазах і промислових об'єктах, підпали лісових масивів, руйнування очисних споруд, а також дії, спрямовані на створення великомасштабних техногенних катастроф, зокрема підрив Каховської ГЕС.

Європейські дослідницькі установи, зокрема Conflict and Environment Observatory та Zoї Environment Network, неодноразово підкреслювали, що ці атаки мають спрямований характер, оскільки обиралися цілі, руйнування яких передбачувано спричиняє масштабні небезпечні викиди, забруднення водних систем, зміни у гідрологічних циклах та тривалі процеси деградації земель²⁵⁸. Аналіз супутникових знімків, екологічних датчиків, відкритих даних національних природоохоронних структур свідчить, що фіксується патерн повторюваних екологічно небезпечних обстрілів, що відповідає ознакам системності.

Крім того, провідні європейські дослідники з King's College London, Стокгольмського інституту з вивчення миру (SIPRI) та Європейського бюро навколишнього середовища (European Environmental Bureau) підкреслюють, що багато зареєстрованих епізодів в Україні відповідають критеріям високої екологічної безпеки, сформульованим міжнародною експертною групою Stop Escocide Foundation²⁵⁹. Ці критерії включають масштабність завданої шкоди, її тривалість у часі та ступінь руйнації екосистем, а також наявність ознак усвідомленої небезпеки з боку держави-агресора. Тому низка таких епізодів потенційно підпадає під доктринальне визначення екоциду, яке вже активно обговорюється в європейському науковому середовищі та знайшло відображення у резолюціях ПАРЄ, Європарламенту та у працях провідних фахівців з міжнародного екологічного права ЄС²⁶⁰.

Довгостроковість наслідків цих дій також підтверджується європейськими оцінками. Наприклад, дослідження Європейського космічного агентства,

²⁵⁸ Stockholm International Peace Research Institute. Environmental security implications of the war in Ukraine. SIPRI. 2023. URL: <https://sipri.org> (дата доступу: 21.11.2025).

²⁵⁹ European Environmental Bureau. Warfare pollution: Environmental consequences of the Russian invasion of Ukraine. EEB. 2023. URL: <https://eeb.org> (дата доступу: 05.12.2025).

²⁶⁰ King's College London, Department of War Studies. Weaponizing the environment: The strategic ecological dimension of the war in Ukraine. KCL. 2023. URL: <https://kcl.ac.uk> (дата доступу: 05.12.2025).

Європейського агентства з довкілля та експертних груп UNEP демонструють, що наслідки руйнування гідротехнічних споруд, інтенсивного хімічного забруднення та масштабних пожеж матимуть ефект у горизонті щонайменше десятиліть, що відповідає міжнародному доктринальному розумінню тривалої та серйозної шкоди довкіллю.

Важливим чинником є також крос-секторальний ефект, який підкреслюють Центр дослідження довкілля при Європейській Комісії та European Academies Science Advisory Council. Екологічні руйнування прямо впливають на стан ґрунтів, доступність води, продовольчу безпеку, здоров'я населення і, врешті, на економічну стабільність регіону. Саме така взаємопов'язаність екологічної, громадської та економічної безпеки робить український випадок прецедентним для розвитку сучасного міжнародного права²⁶¹.

Особливістю ситуації є те, що Україна ще у 2001 році криміналізувала екоцид, створивши унікальну базу для подальшої міжнародної імплементації принципу відповідальності за масштабну шкоду довкіллю. Цей аспект дозволяє Україні бути важливим суб'єктом міжнародної адвокації щодо включення екоциду до складу злочинів Римського статуту.

Екологічна шкода, завдана Україні, характеризується особливою — і для міжнародного права безпрецедентною — кумулятивністю, що означає накопичення різних видів шкоди, завданої численними джерелами, у часі та просторі. На відміну від класичних ситуацій збройних конфліктів, де шкода має переважно локальний характер, у випадку України дослідники Європейської агенції з довкілля, UNEP та Європейської економічної комісії ООН відзначають значний ефект нашарування: одночасні або послідовні атаки по різних категоріях об'єктів спричиняють складні комбіновані впливи на екосистеми²⁶².

Кумулятивний ефект проявляється у кількох вимірах:

²⁶¹ Van Schaik L. Cumulative environmental harms in armed conflict: The Ukrainian case. *European Review of International Studies*. 2023. Vol. 10. No. 1. P. 89-110.

²⁶² UN Environment Programme. Rapid environmental assessment of the Kakhovka dam breach. UNEP. 2023. URL: <https://unep.org> (дата доступу: 18.12.2025).

- нашарування різних видів забруднення (забруднення ґрунтів важкими металами від вибухів, хімічними токсикантами від промислових аварій та нафтовими продуктами від знищених нафтобаз створює складні мультимодальні токсичні шлейфи. Такі комбінації забруднювачів здатні зберігати токсичність протягом десятиліть);
- відкладений ефект (зміна гідрологічних режимів (особливо після руйнування Каховської ГЕС), процеси деградації ґрунтів, вторинне пилове забруднення та накопичення токсичних речовин у водних екосистемах мають виражений відкладений характер. Повне відновлення гідрологічних циклів може зайняти декілька десятиліть, а частина екосистем може ніколи не повернутися до попереднього стану);
- синергетичні наслідки для екосистем (Європейські екологічні інституції зазначають, що поєднання руйнування природоохоронних територій, масштабного переміщення ґрунтових мас, забруднення повітря та води створює ефект екологічного доміно, коли одна порушена складова екосистеми провокує ланцюгові зміни в інших)²⁶³.

Ці обставини ставлять перед міжнародними інституціями необхідність перегляду традиційних моделей відповідальності за шкоду, оскільки класичні підходи до оцінки збитків (орієнтовані на локальні інциденти) не дозволяють належно охопити масштабність, тривалість і комплексність екологічних наслідків сучасної війни в Україні. Саме тому у звітах Європейської комісії, UNEP і Світового банку наполягається на необхідності формування нових методологій обліку та компенсації кумулятивних екологічних збитків, включаючи мультидисциплінарні оцінки, використання супутникового моніторингу та довгострокового екологічного нагляду²⁶⁴.

Оцінювання масштабів еколого-економічних втрат, завданих війною, потребує не лише фіксації окремих випадків руйнування, але й комплексного

²⁶³ Stop Ecocide Foundation. Independent expert panel for the legal definition of ecocide: Commentary and core text. 2021. URL: <https://www.stopecocide.org> (дата доступу: 09.01.2025).

²⁶⁴ Кравцов Д. О. Правова природа шкоди довкіллю як *sui generis* у структурі воєнних репарацій. Право.ua. 2025. № 4. С. 407 - 413.

розуміння системного характеру шкоди, її просторової концентрації та довгострокових наслідків для сталого розвитку держави. Саме тому Україна спільно з міжнародними партнерами періодично проводить багатоаспектні огляди руйнувань і потреб, які дають змогу сформувати цілісну картину впливу агресії на усі ключові сектори. Особливе значення у цьому контексті має Четверта швидка оцінка збитків і потреб (RDNA-4), яка узагальнює дані за майже трирічний період повномасштабного вторгнення й відображає еволюцію потреб держави, динаміку структури руйнувань та прогноз необхідного фінансового ресурсу для повноцінного відновлення²⁶⁵.

RDNA-4 є наразі найповнішим та найактуальнішим документом, що систематизує прямі збитки, непрямі наслідки та середньо- і довгострокові відновлювальні потреби. Її результати демонструють, що агресія Російської Федерації спричинила комплексний багаторівневий вплив практично на всі складові суспільного та економічного життя, а самі потреби відновлення мають не лише матеріальний вимір, а й стратегічне значення для екологічної, енергетичної, соціальної та продовольчої безпеки України. Нижче узагальнюються ключові дані RDNA-4, що відображають масштабність викликів, з якими стикається держава у процесі відбудови.

Висновки Четвертої швидкої оцінки збитків і потреб (Fourth Rapid Damage and Needs Assessment, RDNA-4), підготовленої Україною у співпраці зі Світовим банком та представниками міжнародних інституцій і оприлюдненої у лютому 2025 року, свідчать про безпрецедентний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для відбудови держави після майже трирічної фази повномасштабної війни. Загальна потреба у фінансуванні відновлення на десятирічний період оцінена на рівні близько 524 млрд доларів США, що відображає масштаб руйнувань та системний характер завданих збитків.

Серед секторів, які потребують найсуттєвіших вкладень, першочергове місце займає житловий фонд, відновлення якого потребує приблизно 83,7 млрд

²⁶⁵ World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Ukraine: Fourth Rapid Damage and Needs Assessment RDNA 4 February 2022 December 2024. World Bank Group. 2025.

доларів США (майже 16% загального обсягу). Значні ресурси необхідні також для модернізації та ремонту транспортної інфраструктури — близько 77,5 млрд доларів США (15%). Високими залишаються потреби в енергетичній сфері, де для стабілізації та відбудови інфраструктури потрібно 67,8 млрд доларів США (приблизно 13%). Торговельно-промисловий комплекс визначено ще одним ключовим напрямом, із прогнозною потребою 64,4 млрд доларів США (понад 12%).

Значну частку загальної суми становлять також потреби аграрного сектору (55,5 млрд доларів, майже 11%), систем соціального захисту та підтримки засобів до існування (38,9 млрд доларів, близько 7,5%), а також сфери гуманітарного розмінування, що вимагає майже 30 млрд доларів США. У списку критично важливих напрямів відновлення також перебувають сектор охорони здоров'я — понад 19,4 млрд доларів, та галузь освіти — майже 34 млрд доларів США.

Окремою складовою RDNA-4 є оцінка прямих матеріальних збитків, яких Україна зазнала з лютого 2022 року до кінця 2024 року. Їх загальна величина досягає майже 176 млрд доларів США. Найбільша частка руйнувань припадає на житлову нерухомість, об'єкти транспортної та промислової інфраструктури, енергетичні об'єкти та сільськогосподарські активи. Географічно найбільш інтенсивного ураження зазнали Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Херсонська та Київська області — регіони, де бойові дії мають тривалий та особливо руйнівний характер.

У частині планування відновлювальних заходів на 2025 рік RDNA-4 визначає потребу у реалізації державних інвестиційних та програмних (неінвестиційних) заходів на загальну суму 17,32 млрд доларів США. Із цього обсягу 11,88 млрд доларів передбачено для інвестиційних проєктів, тоді як 5,44 млрд доларів мають бути спрямовані на програми, що не потребують капітальних вкладень. Водночас документ фіксує дефіцит фінансування, який оцінюється у 9,96 млрд доларів США, що актуалізує необхідність посилення зовнішньої підтримки, розширення донорських механізмів та забезпечення їх координації на міжнародному рівні.

Масштаб руйнувань, завданих Україні внаслідок повномасштабної агресії Російської Федерації, формує безпрецедентний у новітній історії спектр потреб, що охоплюють усі ключові сфери державного та суспільного життя. Поряд із відбудовою житлової, транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури, особливої ваги набуває питання відновлення довкілля — сфери, де наслідки війни проявляються найповільніше, але є найбільш тривалими, складно вимірюваними та дороговартісними. Відновлення екосистем, рекультивация забруднених територій, усунення наслідків промислових аварій, відновлення водних ресурсів, повернення екологічної рівноваги та нейтралізація токсичного впливу воєнних забруднень — це процеси, які за оцінками міжнародних експертів вимагатимуть не років, а десятиліть цілеспрямованої політики, системного фінансування та науково-технічного супроводу.

Екологічне відновлення належить до категорії найтриваліших післявоєнних процесів, оскільки передбачає роботу з наслідками, що мають кумулятивний, мультисекторальний та відкладений характер. Значна частина забруднень — від важких металів, вибухових речовин і нафтопродуктів до токсичних сполук, що потрапили в ґрунти, водойми та атмосферу — зберігатимуть небезпечні властивості протягом десятиліть. Відновлена інфраструктура може бути збудована за кілька років, але регенерація екосистем, відновлення біорізноманіття, рекультивация шахтних і промислових територій, очищення річкових басейнів і стабілізація гідрологічних режимів вимагатимуть у рази більше часу та суттєвих інвестицій. Саме тому екологічна складова постконфліктного відновлення потребує окремих механізмів фінансування і не може бути зведена до традиційних інфраструктурних чи гуманітарних програм.

Враховуючи небачені з часів Другої світової війни масштаби руйнувань, а також складність притягнення до міжнародно-правової відповідальності держави, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН з правом вето, особливо гостро постає питання ефективного наповнення майбутнього Компенсаційного механізму для України. Його ключова мета — забезпечити реальні можливості для виплати компенсацій, у тому числі за екологічні збитки, що мають системний

і тривалий характер. Принцип повного відшкодування, закріплений у міжнародному праві, вимагає, щоб джерела наповнення фонду відповідали масштабам потреб держави, сформованих внаслідок агресії.

У цьому контексті логічним та юридично обґрунтованим базовим джерелом надходжень до Компенсаційного фонду є заморожені активи держави-агресора та підсанкційних осіб, причетних до ведення агресивної війни. За наявними даними, станом на кінець 2023 року сума заморожених активів Центрального банку Російської Федерації у юрисдикціях різних держав світу оцінюється приблизно у 300 млрд доларів США. Йдеться про широкий спектр активів — від коштів на рахунках і нерухомого майна до цінних паперів, корпоративних прав і фінансових інструментів, що належать як російській державі, так і юридичним та фізичним особам, які перебувають під міжнародними санкціями²⁶⁶.

Попри значний обсяг, цих ресурсів недостатньо для покриття усіх потреб України, особливо беручи до уваги тривалість процесів екологічного відновлення та необхідність багаторівневої відбудови інфраструктури. Водночас передача заморожених російських активів до Компенсаційного фонду може стати його фундаментальною фінансовою основою, без якої механізм відшкодування не зможе забезпечити реальне відновлення зруйнованих територій та довкілля.

Питання визначення правового статусу заморожених активів держави-агресора та можливості їх подальшої конфіскації посідає нині одне з центральних місць у міжнародній юридичній дискусії. Незважаючи на масштаб збитків, завданих Україні, і очевидну потребу у використанні цих активів для формування компенсаційного фонду, перехід від тимчасового замороження до повноцінного вилучення майна залишається складним і концептуально суперечливим. Це передусім пояснюється традиційними доктринальними уявленнями про імунітет іноземної держави, згідно з якими суверенні активи

²⁶⁶ Ruys T. Russian sovereign assets and international law: Between legality and legitimacy. *Revue Belge de Droit International*. 2023. Vol. 56. No. 2. P. 215-240.

підлягають особливому захисту й не можуть бути примусово відчужені без чітко визначених правових підстав. Тому будь-яке рішення щодо конфіскації потребує не лише юридичної, а й глибокої політико-правової аргументації²⁶⁷.

Ключова складність полягає у відсутності усталеного міжнародного консенсусу щодо допустимості та механізмів конфіскації активів держави, що скоїла акт агресії. Міжнародне співтовариство досі не виробило універсальних правил, які регулювали б процедуру перетворення режиму замороження активів на режим їх остаточного вилучення. Для цього необхідні зміни у підходах до трактування співвідношення між принципом суверенітету, обов'язком держави нести міжнародно-правову відповідальність за грубі порушення міжнародних норм та вимогами захисту глобальної безпеки. Фактично, світова спільнота стоїть перед необхідністю переосмислення базових концепцій міжнародного права у контексті ситуації, коли шкода, завдана агресією, набуває безпрецедентного, майже цивілізаційного масштабу.

Досягнення міжнародного консенсусу у цьому питанні вимагатиме формування політичної волі, яка ґрунтується на визнанні того, що механізми відповідальності мають бути співмірними масштабам порушень²⁶⁸. Йдеться не просто про перегляд технічних процедур конфіскації, а про суттєві зрушення у розумінні меж державного імунітету, ролі міжнародних організацій та необхідності захисту глобального правопорядку від агресивних дій. У цьому сенсі питання відчуження російських активів не є виключно технічним або фінансовим — воно має фундаментальне значення для подальшої еволюції міжнародного права і здатності міжнародної системи забезпечувати відповідальність у випадках тяжких порушень²⁶⁹.

За таких умов створення дієвого Компенсаційного механізму для України, який би забезпечував повний спектр відшкодування — від інфраструктурних

²⁶⁷ International Crisis Group. Frozen Assets: The debate on confiscating Russian funds for Ukraine's reconstruction. 2023. URL: <https://crisisgroup.org> (дата доступу: 17.02.2025).

²⁶⁸ Bianchi A. Immunity versus accountability: The search for the right equilibrium. *Leiden Journal of International Law*. 2012. Vol. 25. No. 1. P. 1-23.

²⁶⁹ G7 Task Force. Options for the use of immobilised Russian sovereign assets to support Ukraine's recovery. 2023. URL: <https://g7.org> (дата доступу: 11.03.2025).

втратах до глибоких і довгострокових екологічних ушкоджень — безпосередньо залежить від двох ключових передумов. По-перше, міжнародна спільнота має виробити правові рамки, що дозволять спрямувати заморожені активи держави-агресора та осіб, причетних до воєнних злочинів, у розпорядження компенсаційного фонду як основного джерела його фінансування. По-друге, необхідним є усвідомлення того, що екологічне відновлення — на відміну від реконструкції інфраструктури — передбачає тривалий, поетапний та надзвичайно фінансово ємний процес. Регулювання водних ресурсів, відновлення лісових масивів, очищення повітря, рекультивація забруднених земель, відновлення природоохоронних територій та усунення токсичного впливу воєнних дій вимагатимуть сталих фінансових потоків упродовж десятиліть.

Отже, майбутній Компенсаційний механізм повинен базуватися як на реалістичній оцінці потреб України, так і на здатності міжнародного співтовариства забезпечити стабільні та достатні джерела фінансування. Лише поєднання правової визначеності щодо конфіскації активів агресора та довгострокової міжнародної підтримки дозволить розгорнути повномасштабне відновлення довкілля й гарантувати виконання принципу повного та ефективного відшкодування шкоди.

Висновки до розділу 3

Сучасна міжнародно-правова система відшкодування екологічної шкоди, завданої збройними конфліктами, ґрунтується на багаторівневій взаємодії універсальних, регіональних та фінансово-інституційних механізмів. Їхня спільна характеристика полягає у поступовій інституціоналізації екологічного виміру збройної агресії, визнанні довкілля об'єктом самостійної правової охорони та еволюції принципу міжнародної відповідальності держав у напрямі врахування масштабних, кумулятивних і довготривалих наслідків воєнних дій для природних систем.

На універсальному рівні діяльність Програми ООН з довкілля (UNEP) та розроблений Комісією міжнародного права Проєкт принципів щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами забезпечують нормативну та методологічну основу для документування екологічної шкоди. Ці механізми мають фундаментальне значення для формування доказової бази, оскільки поєднують наукову верифікацію, стандартизовані підходи оцінки та міжнародно легітимні процедури фіксації збитків. Юриспруденція Міжнародного Суду ООН підтвердила здатність універсальної судової системи присуджувати компенсацію за екологічні порушення та визнавати екосистемні втрати як відшкодовуваний вид шкоди.

Регіональний вимір, представлений практикою Європейського суду з прав людини, демонструє, що екологічна деградація в умовах війни безпосередньо порушує фундаментальні права людини — на життя, на повагу до приватного та сімейного життя, на мирне володіння майном. Це відкриває можливість використання процедур ЄСПЛ для встановлення зв'язку між воєнними діями та екологічними порушеннями та, відповідно, для отримання компенсації через механізм справедливої сатисфакції. Практика Суду щодо ефективного контролю над територіями та відповідальності держави за наслідки окупації є особливо важливою для фіксації екологічних збитків, завданих Україні.

Спеціалізовану нішу займає Постійний третейський суд (РСА), який володіє унікальними процесуальними інструментами для розгляду складних екологічних спорів. Його арбітражні регламенти, орієнтовані на широке залучення експертів та застосування наукових методів доказування, створюють передумови для ефективного вирішення спорів щодо руйнування екосистем, забруднення морського середовища й незаконної експлуатації природних ресурсів.

Водночас подолання екологічних наслідків війни неможливе без дієвих фінансових інструментів і механізмів відновлення. У цьому аспекті важлива роль належить міжнародним фінансовим інституціям, зокрема Світовому банку, які здійснюють комплексне документування збитків (у тому числі через RDNA),

оцінюють довгострокові екосистемні втрати та мобілізують ресурси для природоохоронного відновлення. Їхні напрацювання є важливими не лише для внутрішньої політики України, а й для формування майбутньої системи репарацій.

Окремої уваги потребує створення міжнародного механізму компенсації збитків Україні, започаткованого відповідними рішеннями Генеральної Асамблеї ООН та підтриманого Радою Європи. Формування Реєстру збитків стало першим практичним кроком у цьому напрямі й засвідчило перехід до багатокомпонентної системи репарацій, що охоплює документування, класифікацію та опрацювання претензій, включно з екологічними. У поєднанні з майбутньою Компенсаційною комісією та Фондом компенсацій цей механізм здатний забезпечити системне та повне відшкодування шкоди, завданої агресією.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективне відшкодування екологічної шкоди можливе лише за умов комплексного та взаємопов'язаного використання міжнародних правових і фінансових інструментів. Для України це має особливу вагу, оскільки масштаб завданої довікллю шкоди є безпрецедентним і вимагає синхронного залучення наукових, юридичних, фінансових та політичних засобів. Існуючі міжнародні механізми вже формують нормативні та інституційні підвалини для майбутніх репарацій, а їх подальший розвиток та інтеграція здатні гарантувати повне, справедливе й науково обґрунтоване відшкодування екологічних збитків Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано розв'язання важливого наукового завдання, яке полягає у комплексній характеристиці міжнародно-правових засад та механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, серед яких найбільш вагомими є такі:

1. Еволюція інституту воєнних репарацій у міжнародному публічному праві охоплює кілька ключових етапів: формування репарацій як політичної та каральної практики переможців (від античності до кінця XIX століття); юридичне оформлення відповідальності держави-агресора за завдані збитки (1919–1939 роки); інституціоналізація репараційних та реституційних механізмів (1945–1955 роки); фактичне згортання репараційних механізмів, зумовлене домінуванням політичних інтересів і прагненням до стабільності у добу холодної війни (1955–1980-ті роки); поступовий перехід до більш структурованих механізмів (з 1990-х років і дотепер).
2. Сучасна модель воєнних репарацій сформувалася на основі іраксько-кувейтського механізму 1990-х років, коли Рада Безпеки ООН уперше після Другої світової війни створила нормативно та інституційно цілісний режим компенсації, реалізований через Компенсаційну комісію ООН. Попри те, що модель забезпечила реальні виплати у розмірі 52,4 млрд доларів і охопила різні категорії збитків, включно з екологічними, її ефективність виявилася обмеженою через тривалість процесу та значну різницю між заявленими і фактично відшкодованими сумами. Ефективність цієї моделі також стримується політичною залежністю від рішень Ради Безпеки ООН, складністю реалізації заморожених активів агресора та неможливістю застосування підходу до держав із правом вето
3. Основні принципи репарацій у міжнародному праві ґрунтуються на вимозі *restitutio in integrum*, пропорційності та встановленні причинного зв'язку

між порушенням і шкодою, що разом забезпечує компенсаційний характер відповідальності держави за завдану екологічну шкоду. Ці принципи визначають межі та зміст обов'язку відшкодувати шкоду, включно з матеріальною й моральною, а також враховують особливості потерпілих осіб і характер порушення. До форм відшкодування, що впливають із режиму міжнародної відповідальності держав, відносять реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.

4. Компенсація екологічної шкоди у воєнних конфліктах можлива лише за умови встановлення наявності чітких елементів складу правопорушення: факту протиправної дії (агресії або порушення норм *jus in bello*), наявності шкоди довіллю у формі прямих або передбачуваних екологічних наслідків та причинно-наслідкового зв'язку між діями агресора і негативними змінами природних ресурсів. Практика Компенсаційної комісії Організації Об'єднаних Націй засвідчує, що оцінка таких збитків потребує комплексної доказової бази, включно з науковими даними, моніторингом, експертними висновками та встановленням репрезентативної базової лінії стану довілля, а також підтверджує принцип невідворотності міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за завдану екологічну шкоду.
5. Практика Компенсаційної комісії Організації Об'єднаних Націй засвідчила формування цілісного комплексу міжнародно-правових принципів розгляду екологічних претензій, серед яких ключовими є принцип обережності, екологічної цілісності та відповідальності перед майбутніми поколіннями. Принцип загального зобов'язання держав запобігати транскордонній екологічній шкоді вимагає від них забезпечувати недопущення негативного впливу своїх дій на довілля поза межами національної юрисдикції, що відображає усталену норму міжнародного екологічного права. Компенсаційна комісія ООН фактично сформулювала підхід, за яким мінімізація екологічної шкоди є міжнародним зобов'язанням держав-учасниць воєнного конфлікту перед усією світовою

спільнотою та майбутніми поколіннями щодо забезпечення збереження навколишнього середовища.

6. Ключову роль у системі міжнародних інституційних механізмів відшкодування шкоди довкіллю у випадках збройної агресії відіграють Програма ООН з довкілля, Міжнародний Суд ООН, Постійний третейський суд, Європейський суд з прав людини і Світовий банк. У контексті збройної агресії проти України Постійний третейський суд є одним із найефективніших механізмів для доведення екологічних збитків і визначення репарацій, оскільки дозволяє розглядати комплексні справи щодо незаконного видобутку природних ресурсів, забруднення Чорного й Азовського морів, руйнування екосистем та промислової інфраструктури на основі спеціалізованих процедур і наукової експертизи. Світовий банк, хоч і не є судовим органом, виступає ключовою міжнародною фінансовою інституцією, яка забезпечує глобальне лідерство в оцінюванні, управлінні та компенсації екологічної шкоди внаслідок збройних конфліктів і відіграє особливо важливу роль у документуванні та плануванні екологічного відновлення України.
7. Формування спеціального Компенсаційного механізму для України ґрунтується на резолюціях Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 та A/RES/77/284 та резолюції ПАРЄ 2482(2023) та передбачає створення трирівневої системи, що включає Реєстр збитків, Компенсаційну комісію та Компенсаційний фонд. Нормативне оформлення Реєстру, ухвалення Правил подання заяв і технічна інтеграція з українськими державними сервісами забезпечують структуроване документування воєнної екологічної шкоди та підготовку доказової бази для майбутніх репарацій. Зміни у підходах до державного імунітету проявляються у готовності низки держав обмежувати імунітет Російської Федерації щодо її суверенних активів у відповідь на грубі порушення норм *jus cogens*, а також у підтримці моделей, що дозволяють спрямовувати заморожені активи РФ або доходи від них до компенсаційного фонду України, що

фактично формує нову практику використання державних активів агресора як джерела репарацій.

8. Війна проти України вперше в європейській історії продемонструвала використання екологічного руйнування як елементу воєнної стратегії, що підтверджується системними ударами по нафтобазах, промислових об'єктах, лісових масивах, очисних спорудах і катастрофічним підривом Каховської ГЕС. Завдана агресією кумулятивна шкода проявляється у поєднанні вибухового та хімічного забруднення, масового замінування, руйнування гідрологічних систем, деградації ґрунтів і широкомасштабного забруднення водних ресурсів, що створює довготривалі та комбіновані екосистемні наслідки. За цих умов принцип повного відшкодування вимагає формування правових механізмів для використання заморожених активів держави-агресора та забезпечення сталого багаторічного фінансування, необхідного для повноцінного екологічного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. African Charter on Human and Peoples' Rights (Banjul Charter). 27 June 1981. OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5. 21 I.L.M. 58 (1982). Entered into force 21 October 1986. Art. 7.
2. Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. 12 December 2000. 2138 U.N.T.S. 94. 40 I.L.M. 260.
3. Agreement on German External Debts [with Annexes and Subsidiary Agreements]. Treaty Series No. 7 (1959). London, 27 February 1953.
4. Agreement on German External Debts. 27 February 1953. 4 Stat. 443. 333 U.N.T.S. 3.
5. Agreement on Reparation from Germany on the Establishment of an Inter-Allied Reparation Agency and on the Restitution of Monetary Gold. 14 January 1946. Art. 8. 61 Stat. 3457. 555 U.N.T.S. 69. P. 8.
6. Aldrich H. The Jurisprudence of the Iran-United States Claims Tribunal. Oxford: Clarendon Press, 1996. P. 242.
7. Ali B. Confronting Adverse Environmental Impacts of War and the Need for Global Legal Reform. Quarterly Journal of Social Sciences. 2025. Special issue. Article 358.
8. Amezcua-Noriega O. Reparation Principles under International Law and their Possible Application by the International Criminal Court: Some Reflections. Reparations Unit. Briefing Paper No. 1 / edited by C. Sandoval. August 2011. P. 3.
9. Auerbach P. Restitution for Victims of Nazi Persecution. Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1948. Vol. 260. P. 131, 133.
10. Bagheri S., Kemp G. Damage to and Destruction of the Natural Environment: Terraforming Warfare in Gaza and Accountability for Ecocentric Crimes // Journal of International Criminal Justice. 2025. Vol. 23. P. 427–429.

11. Barrett P. M. U.S. Backs off Iraqi War Crimes Trials Due to Logistic, Political Considerations. *The Wall Street Journal*. 25 March 1991. P. 13–14.
12. Bazylar M. J. *Trading with the Enemy: Holocaust Restitution and the United States* / M. J. Bazylar, A. L. Fitzgerald. Lanham, MD: Lexington Books, 2024. 683 p.
13. Bederman D. *Historic Analogues of the UNCC. The United Nations Compensation Commission: Thirteenth Sokol Colloquium* / ed. R. Lillich. Irvington, NY: Transnational Publishers, 1995.
14. Beschloss M. *The Conquerors: Roosevelt, Truman and the Destruction of Hitler's Germany, 1941–1945*. New York: Simon & Schuster, 2002. P. 25.
15. Bianchi A. Immunity versus accountability: The search for the right equilibrium. *Leiden Journal of International Law*. 2012. Vol. 25. No. 1. P. 1–23.
16. Bruch C., Diamond J., Jensen D., Bothe M. *International Law Protecting the Environment during Armed Conflict: Gaps and Opportunities*. *International Review of the Red Cross*. 2010. Vol. 92. No. 879. P. 569–602.
17. Bruch C., Muffett W. C., Nichols S. S., eds. *Governance, Natural Resources, and Post-Conflict Peacebuilding*. London: Earthscan, 2016.
18. Buxbaum R. M. *A Legal History of International Reparations*. *Legal History of International Reparations*. 2005. P. 315.
19. Cabinet of Ministers of Ukraine. *Pro zabezpechennia rozroblennia tekhnichnykh vymoh dlia stvorennia prohramnoho zabezpechennia ta peredachi prava na vykorystannia tekhnichnykh vymoh dlia stvorennia prohramnoho zabezpechennia Reiestru zbytkiv, zavdanykh ahresiieu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy* Order No. 1107 r. 1 December 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107_2023 p (дата доступу: 12.05.2025).
20. *Cable to Angell*. 10 December 1945. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers*. Vol. III. Washington, 1945. P. 1452.
21. Caron D. D. *The Place of the Environment in International Tribunals. The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific*

- Perspectives / eds. J. E. Austin, C. E. Bruch. New York: Cambridge University Press, 2000. P. 250, 257.
22. Caron D. The Place of the Environment in International Tribunals. The Environmental Consequences of War / edited by J. E. Austin, C. E. Bruch. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. P. 68.
 23. CEOBS Conflict and Environment Observatory. The environmental consequences of the war against Ukraine: Preliminary twelve month assessment Feb 2022 Feb 2023 Summary and recommendations. 2023. URL: <https://ceobs.org/wp-content/uploads/2024/03/The-environmental-consequences-of-the-war-against-Ukraine-Preliminary-twelve-month-assessment-summary-and-recommendations.pdf> (дата доступу: 10.10.2025)
 24. Commission on Human Rights. Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. A/54/426. 01 October 1999. Para. 50.
 25. Commission on Human Rights. Resolution 2001/70. E/CN.4/RES/2001/70. 25 April 2001. Para. 8.
 26. Commission on Human Rights. Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity. E/CN.4/2005/102. 2005.
 27. Committee against Torture. CAT/C/XXVII/Concl.3. 22 November 2001.
 28. Conflict and Environment Observatory, Zoï Environment Network. Assessing Environmental Damage in Ukraine: A Green Future Recommendations for Accountability and Recovery. February 2024. 2024. URL: https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/01/Ukraine-assessing-environmental-damage_EN.pdf (дата доступу: 03.09.2025).
 29. Consent Decree among Defendant BP Exploration & Production Inc., the United States of America, and the States of Alabama, Florida, Louisiana, Mississippi, and Texas. MDL No. 2179. U.S. District Court for the Eastern District of Louisiana. 2015. URL: <https://www.justice.gov/enrd/file/838066/download> (дата звернення: 01.02.2026).

30. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land. 18 October 1907. Art. 3.
31. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. 18 October 1907. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/702> (дата звернення: 28.01.2026).
32. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. 04 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
33. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989.
34. Council of Europe. Statute of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. 2023. URL: <https://www.coe.int/> (дата звернення: 03.02.2026).
35. Crawford J. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. 2001. URL: <http://legal.un.org/avl/ha/rsiwa/rsiwa.html> (дата звернення: 14.01.2026).
36. De Luca A. International Arbitration and Environmental Disputes: PCA's Environmental Rules and Practice. *Journal of International Dispute Settlement*. 2020. Vol. 11. No. 3. P. 475–498. URL: <https://doi.org/10.1093/jnlids/idaa018> (дата звернення: 01.02.2026).
37. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations General Assembly Resolution 40/34. November 1985. Principle 1.
38. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. United Nations General Assembly Resolution 40/34. 29 November 1985. Principles 8–10.
39. Dolzer R. The Settlement of War-Related Claims: Does International Law Recognize a Victim's Private Right of Action? Lessons after 1945. *Berkeley Journal of International Law*. 2002. Vol. 20. P. 296, 318–321.
40. Eritrea–Ethiopia Claims Commission. Decision No. 7. 27 July 2007. Para. 7–14.

41. European Commission. Use of Russia's immobilised assets to support Ukraine's reconstruction. European Commission. 2023. URL: <https:commission.europa.eu> (дата доступу: 22.07.2025).
42. European Court of Human Rights. Aksoy v. Turkey. Application No. 21987/93. Judgment of 18 December 1996. Para. 113.
43. European Court of Human Rights. Budayeva and Others v. Russia. Application Nos. 15339/02 et al. Judgment of 20 March 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85436>
44. European Court of Human Rights. Cyprus v. Turkey. Application No. 25781/94. Judgment of 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454> (дата звернення: 01.02.2025).
45. European Court of Human Rights. Environment and the European Convention on Human Rights: Factsheet. 2023. URL: https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf (дата звернення: 01.02.2025).
46. European Court of Human Rights. Environmental Protection and the European Convention on Human Rights: Guide on Article 8. 2021. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_8_ENG (дата звернення: 01.02.2025).
47. European Court of Human Rights. Georgia v. Russia (I). Application No. 13255/07. Judgment of 03 July 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145556> (дата звернення: 01.02.2026).
48. European Court of Human Rights. Georgia v. Russia (II). Application No. 38263/08. Grand Chamber Judgment of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757> (дата звернення: 01.02.2026).
49. European Court of Human Rights. Guerra and Others v. Italy. Application No. 14967/89. Judgment of 19 February 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> (дата звернення: 01.06.2025).

50. European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG
51. European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property. 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG
52. European Court of Human Rights. Ilascu and Others v. Moldova and Russia. Application No. 48787/99. Grand Chamber Judgment of 08 July 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61886>
53. European Court of Human Rights. Loizidou v. Turkey (Merits). Application No. 15318/89. Judgment of 18 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007> (дата звернення: 01.02.2026).
54. European Court of Human Rights. López Ostra v. Spain. Application No. 16798/90. Judgment of 09 December 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905> (дата звернення: 01.02.2026).
55. European Court of Human Rights. Öneriyıldız v. Turkey. Application No. 48939/99. Judgment of 30 November 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614> (дата звернення: 01.02.2026).
56. European Court of Human Rights. Papamichalopoulos and Others v. Greece (Article 50). Judgment of 27 August 1995. Series A. No. 330-B. P. 36.
57. European Court of Human Rights. Papamichalopoulos and Others v. Greece (Article 50). Judgment of 27 August 1995. Series A. No. 330-B.
58. European Court of Human Rights. Sargsyan v. Azerbaijan. Application No. 40167/06. Grand Chamber Judgment of 16 June 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662> (дата звернення: 01.02.2026).
59. European Court of Human Rights. Ukraine and the Netherlands v. Russia. Applications Nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22. Grand Chamber Judgment of 09 July 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-8279845-11657965> (дата звернення: 01.02.2026).

60. European Court of Human Rights. *Ukraine v. Russia (re Crimea)*. Applications Nos. 20958/14 and 38334/18. Grand Chamber Judgment of 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-7981802-11134245> (дата звернення: 01.02.2026).
61. European Environmental Bureau. *Warfare pollution: Environmental consequences of the Russian invasion of Ukraine*. EEB. 2023. URL: <https://eeb.org> (дата доступу: 05.12.2025).
62. Falk R. *The Environmental Law of War: An Introduction. Environmental Protection and the Law of War: A 'Fifth Geneva' Convention on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict* / ed. G. Plant. London: Belhaven Press, 1992. P. 93–94.
63. Fletcher G. P. *Romantics at War: Glory and Guilt in the Age of Terrorism*. Princeton: Princeton University Press, 2002. P. 42.
64. G7 Task Force. *Options for the use of immobilised Russian sovereign assets to support Ukraine's recovery*. 2023. URL: <https://g7.org> (дата доступу: 11.03.2025).
65. Galbraith P. W. *Refugees from War in Iraq*. Policy Brief No. 2. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2003. URL: <http://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/MPIPolicyBriefIraq.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
66. Geneva Conventions. Art. 3 (I)(d). 12 August 1949.
67. Global Environment Facility. *GEF Annual Report 2022*. 2022. URL: <https://www.thegef.org/news/gef-annual-report-2022> (дата звернення: 01.02.2026).
68. Gottlieb M. *The Reparations Problem Again*. *Canadian Journal of Economics and Political Science*. 1950. Vol. 16. P. 22, 25 n. 9.
69. Graefrath B. *Responsibility and Damages Caused: Relationship Between Responsibility and Damages*. *Recueil des Cours*. 1984. Vol. 185. P. 9–149.

70. Grunawalt R. J. et al., eds. Protection of the Environment during Armed Conflict. Newport, RI: International Law Studies, Naval War College, 1996. P. 515.
71. Hague Convention for the Pacific Settlement of International Disputes. 29 July 1899. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/701> (дата звернення: 28.01.2026).
72. Hampson F. J. Liability for War Crimes. 2007. P. 248–251.
73. Hryhorczuk D., et al. The environmental health impacts of Russia's war on Ukraine. Occupational and Environmental Medicine. 2024. URL: <https://occup.med.biomedcentral.com/counter/pdf/10.1186/s12995-023-00398-y.pdf> (дата доступу: 03.09.2025)
74. Human Rights Committee. Communication No. 563/1993. Nydia Erika Bautista v. Colombia. Decision of 13 November 1995. UN Doc. CCPR/C/55/D/563/1993. Para. 8(2).
75. Human Rights Committee. Communication No. 612/1995. Decision of 29 July 1997.
76. Instructions for the United States Representative on the Allied Commission on Reparations (Pauley). 18 May 1945. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. II. Washington, 1945. P. 1222–1224.
77. Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-9/87. Judicial Guarantees in States of Emergency (Arts. 27(2), 25 and 25(8) American Convention on Human Rights). 06 October 1987. Series A. No. 9.
78. Inter-American Court of Human Rights. Chumbipuma Aguirre et al. v. Peru (Barrios Altos Case). Reparations. Judgment of 30 November 2001. Series C. No. 87. Para. 40.
79. Inter-American Court of Human Rights. Garrido y Baigorria v. Argentina. Reparations. Judgment of 27 August 1998. Series C. No. 39.
80. Inter-American Court of Human Rights. Velásquez Rodríguez Case. Interpretation of the Compensatory Damages Judgment. Judgment of 17 August 1990. Para. 27.

81. Inter-American Court of Human Rights. Velásquez Rodríguez Case. Judgment. Series C. No. 4. 1989. Para. 174.
82. International Commission of Jurists. Practitioners Guide No. 2: The Right to a Remedy and Reparation for Gross Human Rights Violations. Revised ed. Geneva: International Commission of Jurists, 2018.
83. International Court of Justice. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of 09 February 2022. ICJ Reports. 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/case/116> (дата звернення: 01.02.2026).
84. International Court of Justice. Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v. United States of America). Judgment of 31 March 2004. ICJ Reports. 2004.
85. International Court of Justice. Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua). Judgment of 16 December 2015. ICJ Reports. 2015. URL: <https://www.icj-cij.org/case/150> (дата звернення: 01.02.2026).
86. International Court of Justice. Corfu Channel case. Judgment of 09 April 1949. ICJ Reports. 1949. P. 4.
87. International Court of Justice. Fisheries Jurisdiction (Federal Republic of Germany v. Iceland). Merits. ICJ Reports. 1974. P. 175.
88. International Court of Justice. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. Advisory Opinion of 04 July 2004. ICJ Reports. 2004.
89. International Court of Justice. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits. 1986.
90. International Court of Justice. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay). Judgment of 20 April 2010. ICJ Reports. 2010. URL: <https://www.icj-cij.org/case/135> (дата звернення: 25.01.2026).
91. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia. Final Report to the Prosecutor [Electronic resource].

2000. Para. 14–25. URL: http://www.icty.org/x/file/About/OTP/otp_report_nato_bombing_en.pdf (дата звернення: 01.07.2025).
92. International Crisis Group. Frozen Assets: The debate on confiscating Russian funds for Ukraine's reconstruction. 2023. URL: <https://crisisgroup.org> (дата доступу: 17.02.2025).
93. International Law Commission. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. A/56/10. 2001.
94. International Law Commission. Commentary to the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II. Part 2.
95. International Law Commission. Commentary to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. Report of the International Law Commission on its Fifty-third Session. Official Records of the General Assembly. Fifty-sixth Session. Supplement No. 10 (A/56/10). 2001.
96. International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. 2001. Arts. 1, 2, 31.
97. International Law Commission. Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts. 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (дата звернення: 23.01.2026).
98. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 18.10.1907. Гаага, 1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991.
99. Iverson J., Easterday J. S., Stahn C. Epilogue: Jus Post Bellum—Strategic Analysis and Future Directions. *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations* / eds. C. Stahn, J. S. Easterday, J. Iverson. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 546–548.
100. Jhnicke B. Washington und Berlin zwischen den Kriegen. 2003. P. 27.

101. Kazazi M. An Overview of Evidence before the United Nations Compensation Commission. *International Law Forum*. 1999. Vol. 1. P. 219, 223.
102. King's College London, Department of War Studies. *Weaponizing the environment: The strategic ecological dimension of the war in Ukraine*. KCL. 2023. URL: <https:kcl.ac.uk> (дата доступа: 05.12.2025).
103. Klee J. *The Process. Gulf War Reparations and the UN Compensation Commission: Environmental Liability* / eds. C. R. Payne, P. H. Sand. New York: Oxford University Press, 2011.
104. Koppe E. V. *The Use of Nuclear Weapons and the Protection of the Environment during International Armed Conflict*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2006.
105. Kusters H. J. *Der Integrationsfriede*. 2000. P. 29.
106. Koufa K., ed. *State Responsibility and the Individual*. *Thesaurus Acroasium*. Vol. XXXIV. Athens, Thessaloniki: Sakkoulas Publications, 2006. P. 51.
107. Lewis P. *Immovable Object; Granite Regime of Saddam Hussein Seems Little Worn by Political Storm*. *The New York Times*. 31 July 1992.
108. Maruhn T. *Environmental Damage in Times of Armed Conflict—not “Really” a Matter of Criminal Responsibility?* *International Review of the Red Cross*. 2000. No. 840. P. 1029–1036.
109. May L. *Jus Post Bellum, Grotius, and Meionexia*. *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations* / eds. C. Stahn, J. S. Easterday, J. Iverson. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 16–18.
110. McBride J. *Access to Justice and Human Rights Treaties*. *Civil Justice Quarterly*. 1998. Vol. 17. P. 235.
111. *Memorandum of Allied Commission on Reparations. Annex A. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers*. Vol. III. Washington, 1945. P. 1268–1270.
112. Menon P. K. *The International Personality of Individuals in International Law: A Broadening of the Traditional Doctrine*. *Journal of Transnational Law and Policy*. 1992. Vol. 1. P. 151–182.

113. Mohr M., Stöcker A. Workshop Report: Exploring a Legal Framework for Toxic Remnants of War [Electronic resource]. 2012. URL: http://www.toxicremnantsofwar.info/wp-content/uploads/2012/09/TRW-Legal-WS-Report_final.pdf (дата звернення: 16.01.2026).
114. Moore J. N., Turner R. Saddam, War Crimes and the Rule of Law. The Jerusalem Post. 21 January 1991.
115. Murphy D., Kidane W., Snider T. R. Litigating War: Arbitration of Civil Injury by the Eritrea–Ethiopia Claims Commission. New York: Oxford University Press, 2013. P. 146.
116. United Nations Security Council. Resolution 660. S/RES/660. 08 February 1990.
117. Nobel O. Die amerikanische Reparationspolitik gegenüber Deutschland 1941–1945. Frankfurt am Main: 1980. P. 28.
118. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Legal and Human Rights Aspects of the Russian Federation’s Aggression against Ukraine. Resolution 2482. 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31669> (дата звернення: 01.02.2026).
119. Payne C. R. Developments in the Law of Environmental Reparations: A Case Study of the UN Compensation Commission. Oxford: Oxford University Press, 2017. P. 332.
120. Payne C. R. Guidance for Researchers. Gulf War Reparations and the UN Compensation Commission: Environmental Liability / eds. C. R. Payne, P. H. Sand. New York: Oxford University Press, 2011.
121. Permanent Court of Arbitration. Arctic Sunrise Arbitration (Netherlands v. Russia). Award on the Merits. 2015. URL: <https://pca-cpa.org/cn/cases/21/> (дата звернення: 30.01.2026).
122. Permanent Court of Arbitration. Award in the Arbitration regarding the Iron Rhine (IJzeren Rijn) Railway between the Kingdom of Belgium and the Kingdom of the Netherlands. 24 May 2005. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/1/>

123. Permanent Court of Arbitration. Eritrea Ethiopia Claims Commission: Final awards. PCA. 2009. URL: <https://pcacases.com> (дата доступу: 14.08.2025).
124. Permanent Court of Arbitration. Indus Waters Kishenganga Arbitration (Pakistan v. India). Final Award. 2013. URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/20/> (дата звернення: 30.01.2026).
125. Permanent Court of Arbitration. PCA Arbitration Rules for Disputes Relating to the Environment and/or Natural Resources. 2016. URL: <https://pca-cpa.org/en/documents/pca-environmental-rules-2016/> (дата звернення: 01.02.2026).
126. Permanent Court of Arbitration. PCA Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Natural Resources and/or the Environment. 2001. URL: <https://pca-cpa.org/en/documents/pca-environmental-rules-2001/> (дата звернення: 01.02.2026).
127. Permanent Court of Arbitration. South China Sea Arbitration (Philippines v. China). Award. 2016. URL: <https://pca-cpa.org/ar/cases/7/> (дата звернення: 01.05.2025).
128. Permanent Court of International Justice. Case concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Merits. Series A. No. 17. 13 September 1928. P. 47.
129. Permanent Court of International Justice. Case Concerning the Factory at Chorzów (Germany v. Poland). Merits. Claim for Indemnity. Judgment of 13 September 1928. PCIJ Reports. Series A. No. 17. P. 47.
130. Polybius. The Treaties between Rome and Carthage (509–226 B.C.). Histories / translated by E. S. Shuckburgh. London, New York: Macmillan, 1889. Reprint. Bloomington, 1962.
131. Price A. R. G., Robinson J. H., eds. Special Issue: The 1991 Gulf War: Coastal and Marine Environmental Consequences. Marine Pollution Bulletin. 1993. Vol. 27. P. 1–380.
132. Raboin M. F. The Provisional Rules for Claims Procedure of the United Nations Compensation Commission: A Practical Approach to Claims Processing. The

- United Nations Compensation Commission: Thirteenth Sokol Colloquium / ed. R. Lillich. Irvington, NY: Transnational Publishers, 1995. P. 70.
133. Rainbow Warrior (New Zealand v. France). Reports of International Arbitral Awards. Vol. XX. 1990. P. 217, 272–273. Para. 122.
 134. Register of Damage for Ukraine, Government of Ukraine. Agreement on electronic data exchange enabling claim submission via Diia [Press release]. Council of Europe, Ministry of Digital Transformation of Ukraine. 25 March 2024.
 135. Register of Damage for Ukraine. Categories of claims eligible for recording in the Register of Damage for Ukraine RD4U Board 2024 07 Rev1 EN. Council of Europe. 2024. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board\(2024\)07-Rev1-EN_Categories_of_Claims_eligible_for_recording.pdf](https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board(2024)07-Rev1-EN_Categories_of_Claims_eligible_for_recording.pdf) (дата доступу: 15.03.2025).
 136. Register of Damage for Ukraine. Rules governing the submission, processing and recording of claims RD4U Board 2024 04 Rev1 EN. Council of Europe. 2024. URL: [https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board\(2024\)04-rev1-EN_Rules_governing_the_submission_processing_and_recording_of_Claims_\(Claims_Rules\).pdf](https://rd4u.coe.int/documents/358068_424646_RD4U-Board(2024)04-rev1-EN_Rules_governing_the_submission_processing_and_recording_of_Claims_(Claims_Rules).pdf) (дата доступу: 15.03.2025).
 137. Reparation: A Sourcebook for Victims of Torture and Other Violations of Human Rights and International Humanitarian Law. The Redress Trust. 2003. P. 20.
 138. Reparations. The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 32.
 139. Reparations. The Max Planck Encyclopedia of Public International Law. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 44.
 140. Report of the International Law Commission. Fifty-third session (23 April–1 June, 1 June and 2 July–10 August 2002). Official Records of the General Assembly. Fifty-sixth Session. Supplement No. 10 (A/56/10). 2002.
 141. Reports of International Arbitral Awards. The Lusitania Cases. Vol. 7. 1923. P. 32, 40.

142. Righting Wrongs: Reparations in the Articles on State Responsibility. *American Journal of International Law*. 2002. Vol. 96. No. 4 (October). P. 833–856.
143. Robinson N. War Damage Compensation and Restitution in Foreign Countries. *Law and Contemporary Problems*. 1951. Vol. 16. P. 346–347.
144. Roht-Arriaza N. Reparations Decisions and Dilemmas. *Hastings International and Comparative Law Review*. 2004. Vol. 27. No. 2. P. 157–219.
145. Ronzitti N. Compensation for Violations of the Law of War and Individual Claims. *Italian Yearbook of International Law*. 2003. Vol. 2002. P. 39.
146. Rosenthal A. War in the Gulf: The Overview—U.S. and Allies Open Air War on Iraq. *The New York Times*. 17 January 1991. P. A1.
147. Ruys T. Russian sovereign assets and international law: Between legality and legitimacy. *Revue Belge de Droit International*. 2023. Vol. 56. No. 2. P. 215–240.
148. Sands P., Klein P., Bowett D. W. *Bowett's Law of International Institutions*. 6th ed. London: Sweet & Maxwell, 2009.
149. Sands P., Mackenzie R., Khalastchi R. Background Paper. Conclusions by the Working Group of Experts on Liability and Compensation for Environmental Damage Arising from Military Activities. *Liability and Compensation for Environmental Damage: Compilation of Documents* / ed. A. Timoshenko. Nairobi: United Nations Environment Programme, 1998. P. 35–36.
150. Schneider M. The UNCC and Future International Claims Practice. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*. 2005. P. 332–339.
151. Schofield R. The United Nations' Settlement of the Iraq–Kuwait Border, 1991–1993. *IBRU Boundary and Security Bulletin*. 1993.
152. Schwager E. The Right to Compensation for Victims of an Armed Conflict. *Chinese Journal of International Law*. 2005. Vol. 4. P. 417–439.
153. Sjöstedt B. Protecting War's Unseen Environmental Damage: Evolving Legal Landscape of Environmental Protection in Armed Conflict. *Nordic Journal of International Law*. 2025.

154. Stockholm International Peace Research Institute. Environmental security implications of the war in Ukraine. SIPRI. 2023. URL: <https://sipri.org> (дата доступу: 21.11.2025).
155. Stop Ecocide Foundation. Independent expert panel for the legal definition of ecocide: Commentary and core text. 2021. URL: <https://www.stopecocide.org> (дата доступу: 09.01.2025).
156. Study Concerning the Right to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms.
157. Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities. Revised Final Report of the Special Rapporteur on the Question of Impunity of Perpetrators of Human Rights Violations (Civil and Political). E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 1997.
158. Sullo P., Wyatt J. War Reparations. Max Planck Encyclopedia of Public International Law / under the direction of A. Peters, R. Wolfrum. Heidelberg: Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2021. P. 4.
159. The Result of the Lausanne Conference. World Affairs. 1932. Vol. 95, No. 2 (September). P. 75.
160. Treaty of Frankfurt am Main ends Franco-Prussian War 1871. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/treaty-of-frankfurt-am-main-ends-franco-prussian-war> (дата звернення: 15.10.2025).
161. Treaty of Tolentino. 19 February 1797. Tolentino, 1797.
162. Treaty of Versailles. 28 June 1919. Art. 231.
163. U Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. United Nations General Assembly Resolution 60/147. 16 December 2005.
164. U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. Vol. II. Washington, 1945. P. 620–621.

165. UN Environment Programme. Rapid environmental assessment of the Kakhovka dam breach. UNEP. 2023. URL: <https://unep.org> (дата доступа: 18.12.2025).
166. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 1. S/AC.26/1991/1. 1991.
167. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 19. S/AC.26/Dec.19. 1994.
168. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 7. S/AC.26/1991/7/Rev.1. 1992.
169. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 10. S/AC.26/1992/10. 1992. Arts. 18–27.
170. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 114. S/AC.26/Dec.114. 07 December 2000.
171. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 124. S/AC.26/2001/124. 2001. Para. 2.
172. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 7. S/AC.26/1991/7/Rev.1. 1992.
173. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 100. S/AC.26/2000/100. 19 June 2000.
174. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 273. S/AC.26/Dec.273. 2015.
175. United Nations Compensation Commission. Governing Council Decision 258. S/AC.26/Dec.258. 08 December 2005.
176. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2005/10. 30 June 2005. Table 26. Para. 784.
177. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. 2004. Para. 170–178. 43 I.L.M. 704.

178. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004. Para. 68, 70–71, 105–108.
179. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of F4 Claims. Para. 29.
180. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Sixth Instalment of Claims for Departure from Iraq or Kuwait (Category A Claims). S/AC.26/1996/3. 1996.
181. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Sixth Instalment of Claims for Departure from Iraq or Kuwait (Category A Claims). S/AC.26/1996/3. 1996. Para. 27–31.
182. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2001/16. 22 June 2001. Para. 292, 304.
183. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of E2 Claims. S/AC.26/1999/6. 19 March 1999. Para. 54.
184. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004. Para. 197–218.
185. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning Part One of the Fourth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2004/16. 09 December 2004.
186. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims.

187. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims.
188. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2003.
189. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2005/10. 30 June 2005.
190. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2002/26. 26 April 2002.
191. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2001/16. 22 June 2001.
192. United Nations Compensation Commission. Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Third Instalment of F4 Claims. S/AC.26/2003/31. 18 December 2003.
193. United Nations Compensation Commission. Report of the Governing Council of the United Nations Compensation Commission. UNCC. 2022. URL: <https://uncc.ch> (дата доступа: 18.06.2025).
194. United Nations Environment Programme. Delivering on the Environmental Dimension of the 2030 Agenda for Sustainable Development: Concept Note. UNEP/EA.1/INF/18. 2016. Para. 87.
195. United Nations Environment Programme. Environmental Impact of the Conflict in Gaza: Preliminary Assessment of Environmental Impacts. 2024. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-gaza-preliminary-assessment-environmental-impacts> (дата звернення: 01.02.2026).
196. United Nations Environment Programme. From Conflict to Peacebuilding: The Role of Natural Resources and the Environment [Electronic resource]. Nairobi:

- UNEP, 2009. Р. 6. URL: http://postconflict.unep.ch/publications/pcdmb_policy_01.pdf (дата звернення: 15.01.2026).
197. United Nations Environment Programme. Post-Conflict Assessment. Governing Council Decision 22/1. 2003. URL: <https://wedocs.unep.org/> (дата звернення: 22.01.2026).
198. United Nations Environment Programme. UNEP Environmental Impact Assessment Training Resource Manual. 2nd ed. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2001. URL: <https://wedocs.unep.org/>
199. United Nations General Assembly. Cooperation between the United Nations and the Council of Europe. A/RES/77/284. 26 April 2023. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/77/284> (дата звернення: 01.02.2026).
200. United Nations General Assembly. Institutional and Financial Arrangements for International Environmental Cooperation. A/RES/2997 (XXVII). 15 December 1972. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/2997\(XXVII\)](https://undocs.org/en/A/RES/2997(XXVII)) (дата звернення: 01.02.2026).
201. United Nations General Assembly. Promotion of International Cooperation for the Recovery and Reconstruction of Ukraine, and Accountability for Aggression against Ukraine. A/RES/ES-11/5. 14 November 2022. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 01.02.2026).
202. United Nations General Assembly. Promotion of International Cooperation for the Recovery and Reconstruction of Ukraine, and Accountability for Aggression against Ukraine. A/RES/ES-11/5. 14 November 2022. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 01.02.2026).
203. United Nations General Assembly. Promotion of international cooperation for the recovery and reconstruction of Ukraine, and accountability for aggression against Ukraine A RES ES 11 5. United Nations. 2022. URL: <https://undocs.org/A/RES/ES/11/5> (дата доступу: 18.06.2025).

204. United Nations General Assembly. Protection of the Environment in Times of Armed Conflict. A/RES/47/37. 25 November 1992. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/47/37> (дата звернення: 01.02.2026).
205. United Nations General Assembly. Report of the Secretary-General: Oil Slick on Lebanese Shores. A/62/343. 17 September 2007.
206. United Nations General Assembly. Report of the Secretary-General: Oil Slick on Lebanese Shores. A/62/343. 17 September 2007. Para. 7.
207. United Nations General Assembly. Resolution 57/228. 2002.
208. United Nations Register of Damage. Rules and Regulations Governing the Registration of Claims. 19 June 2009. Art. 11(1).
209. United Nations Security Council. Letter dated 30 May 1991 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. S/22661. 30 May 1991.
210. United Nations Security Council. Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 19 of Resolution 687 (1991). S/22559. 02 May 1991. Para. 20.
211. United Nations Security Council. Resolution 686. 02 March 1991.
212. United Nations Security Council. Resolution 687. S/RES/687. 1991.
213. United Nations. Reports Related to the Russian Federation's Aggression against Ukraine. 2022–2023. URL: <https://www.un.org/> (дата звернення: 01.02.2026).
214. United Nations. Statute of the International Court of Justice. 26 June 1945. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/sicj/icj_statute_e.pdf
215. Vagts D. F., Murray P. Litigating the Nazi Labor Claims: The Path Not Taken. *Harvard International Law Journal*. 2002. Vol. 43. No. 2. P. 503–530.
216. Van Schaik L. Cumulative environmental harms in armed conflict: The Ukrainian case. *European Review of International Studies*. 2023. Vol. 10. No. 1. P. 89–110.
217. Whiteman M. M. *Digest of International Law*. Vol. III. Washington: U.S. Government Printing Office, 1964. P. 1767.

218. World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Ukraine: Fourth Rapid Damage and Needs Assessment RDNA 4 February 2022 December 2024. World Bank Group. 2025.
219. World Bank, Government of Ukraine, European Commission. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022–February 2023. Washington, DC: World Bank, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/rdna2> (дата звернення: 02.02.2026).
220. World Bank. Environmental and Social Framework. Washington, DC: World Bank, 2018. URL: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework> (дата звернення: 01.02.2026).
221. World Bank. Fragility, Conflict & Violence: Environmental Impacts and Recovery Approaches. 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence> (дата звернення: 01.02.2026).
222. World Bank. Post-Conflict Environmental and Natural Resource Management: A Synthesis Report. Washington, DC: World Bank, 2010. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/18374> (дата звернення: 02.02.2026).
223. Версальський мирний договір / В. П. Капелюшний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33625>.
224. Державна екологічна інспекція. Вплив війни на екологічну ситуацію в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/na-tli-gostroi-situatsii-shcho-sklalasya-vnaslidok-zbroynoi-agresii-rosiysk> (дата звернення: 18.12.2025).

225. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). 08.06.1977.
226. Інформаційний бюлетень практики Європейського суду з прав людини. № 247. Січень 2021 року. Грузія проти Росії (II) [GC]. Заява № 38263/08. Рішення від 21.01.2021.
227. Капелюшний В. П. Версальський мирний договір. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: <https://esu.com.ua/article-33625> (дата звернення: 01.02.2026).
228. Кравцов Д. О. Історичні витоки та сучасні виклики репарацій у міжнародному публічному праві. Європейські перспективи. 2024. № 4. С. 356 - 361.
229. Кравцов Д. О. Правова природа шкоди довкіллю як *sui generis* у структурі воєнних репарацій. Право.ua. 2025. № 4. С. 407 - 413.
230. Кравцов Д. О. Роль міжнародних організацій у вирішенні питань компенсації шкоди, завданої війною: аналіз досвіду та основні виклики. Наукові праці НУ ОЮА. С. 110 - 116.
231. Резолюція Ради Безпеки ООН № 262. 31.12.1968.
232. Резолюція Ради Безпеки ООН № 2621. 22.02.2022.
233. Резолюція Ради Безпеки ООН № 687. 03.04.1991. Резолюція Ради Безпеки ООН № 692. 20.05.1991.
234. Резолюція Ради Безпеки ООН № 778. 02.10.1992.
235. Стрілець Р. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні [Електронний ресурс]. Українська правда. Життя. 22.06.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 01.02.2026).

ДОДАТОК А.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях, що увійшли до переліку наукових фахових видань України:

1. Кравцов Д. О. Роль міжнародних організацій у вирішенні питань компенсації шкоди, завданої війною: аналіз досвіду та основні виклики Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2025. Том 36. Вип. 14. С. 110-116.

2. Кравцов Д. О. Історичні витоки та сучасні виклики реалізації репарацій у міжнародному публічному праві. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 356-361.

3. Кравцов Д. О. Правова природа шкоди довкіллю як *sui generis* у структурі воєнних репарацій. *Право. UA*. 2025. № 4. С. 407-413.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

4. Кравцов Д. О. Ефективність моделей компенсації шкоди, завданої воєнними діями, у міжнародному публічному праві // Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Фак. міжнар. відносин Нац. авіац. ун-ту ; за заг. ред. Ю. О. Волошина. - Київ : Національний авіаційний університет, 2024. - С. 131–134.

5. Кравцов Д. О. Екологічна шкода як окрема категорія воєнних репарацій: міжнародний досвід та перспективи для України // *Materials of International Scientific and Practical Conference*. - Rotterdam, Netherlands, 2026. - С. 308–311.

6. Кравцов Д. О. Міжнародні механізми компенсації екологічної шкоди, завданої війною: інституційна модель та перспективи для України // *Crosspoint: науковий альманах*. - 2026. - № 1. - С. 41–42.

ДОДАТОК Б.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукових досліджень та
трансферу технологій, д.т.н., професор

 Сергій ГНАТЮК

Комісія у складі:

голови – декан факультету права та міжнародних відносин, к.ю.н., доцент Жукорська Ярина Михайлівна

членів комісії:

- в.о. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, доктор філософії у галузі права Немченко Костянтин Сергійович
- професор кафедри міжнародного та європейського права, д.ю.н., професор, гарант ОНП Волошин Юрій Олексійович

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри міжнародного та європейського права державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» Кравцова Данила Олександровича на тему: «Компенсація екологічної шкоди, завданої війною, в міжнародному праві» ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – Міжнародне право.

Окремі положення результатів дослідження впроваджено в навчальному процесі при підготовці фахівців за спеціальністю 293 – Міжнародне право освітньо-професійною програмою «Міжнародне право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з дисциплін «Міжнародне гуманітарне право», «Право міжнародної безпеки».

Аспірантом у стислому вигляді використано аналітичні матеріали щодо міжнародно-правових засад та механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої війною, інституту міжнародної відповідальності держав за воєнні екологічні збитки, еволюції репараційних механізмів, кваліфікації та оцінки шкоди довікільню, а також документування і доказування таких збитків. Проаналізовано практику Компенсаційної комісії ООН, Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини, Постійного третейського суду, матеріали UNEP і Світового банку, резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5, A/RES/77/284 та Резолюцію ПАРС 2482(2023) щодо формування спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України.

Результати дослідження впроваджено без фінансових зобов'язань перед автором.

Голова комісії К.Ю.Н., доцент, декан
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Ярина ЖУКОРСЬКА

Члени комісії в.о. завідувача кафедри
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Костянтин НЕМЧЕНКО

д.ю.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Юрій ВОЛОШИН